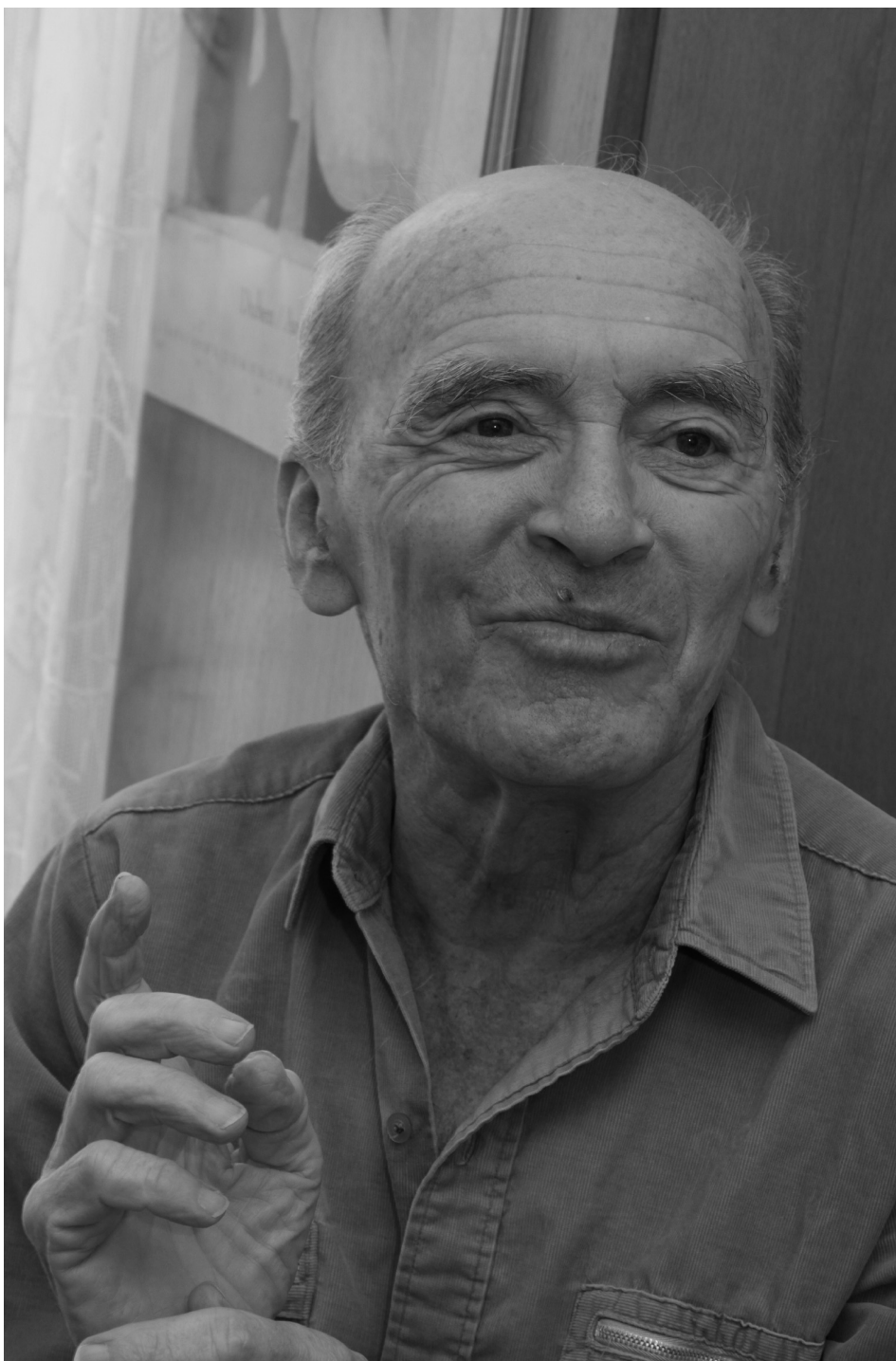
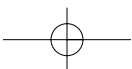
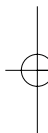
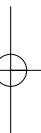

Brno, 2013. Z nesbírkové kolekce Muzea romské kultury, foto: Lenka Grossmannová.

Romano džaniben

časopis romistických studií | 20. ročník | **1/2013**

Foto na obálce:

Aladár Kurej (1926–2001). Kronika. Po r. 1993.

Životopisný rukopis autora, uprostřed barevná fotografie jeho obrazu Romská osada Podskalka u Humenného. Propiska na papíře, barevná fotografie, 47 x 64 cm.

Ze sbírky Muzea romské kultury.

Obsah

Petr Lhotka, Milada Závodská Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů	7
---	---

Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase	20
--	----

RECENZOVANÁ ČÁST

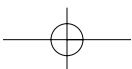
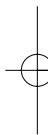
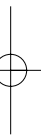
Nina Pavelčíková Možnosti a meze integrace Romů – počáteční analýza metod a výstupů výzkumného projektu	35
---	----

Michal Schuster Proces s Blažejem Dydyňem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947	73
--	----

NERECENZOVANÁ ČÁST

Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jaký je, to mě život naučil Životní příběh Tonyho Lagryna	105
--	-----

Leon Růžička Včera a dnes (Vzpomínka cikána na nacistické lágry)	141
--	-----

Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů

Následující řádky nejsou vyčerpávajícím popisem romistického bádání prof. Nečase, ale osobní reflexí autorů článku. Oba by se rádi připojili k dalším gratulantům a popřáli panu profesorovi do dalších let hlavně hodně zdraví.

K přání pevného zdraví a dostatku elánu a sil do další práce se připojuje i celá redakce časopisu Romano džaniben.

Emeritní univerzitní profesor PhDr. Ctibor Nečas, DrSc., se narodil 26. 7. 1933 v jihomoravských Rakvicích (okr. Břeclav). Po maturitě na klasickém gymnáziu v Brně vystudoval v letech 1952–1957 učitelský obor dějepis–čeština na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně³. Po vysokoškolských studiích působil krátce jako učitel na osmileté střední škole v Ostravě–Přívoze a na jedenáctileté střední škole v Ostravě–Porubě. Později působil jako odborný asistent obecných dějin na pedagogickém institutu v Ostravě a od roku 1962 na pedagogickém institutu (později pedagogické fakultě) v Brně. Roku 1964 dosáhl titulu CSc. a titulu PhDr. o dva roky později (1966). Od roku 1981 se jeho působištěm stala Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. V letech 1988–89 absolvoval postgraduální studium na Filozofické fakultě Jagellonské univerzity v Krakově. Dalších akademických titulů dosáhl C. Nečas až po roce 1989. Na svém posledním pracovišti – na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně – se stal roku 1990 docentem a v roce 1992 profesorem, ve stejném roce získal i titul doktora věd; přechodně byl též vedoucím Katedry dějin střední, jihovýchodní a východní Evropy a členem vědecké rady a akademického senátu. Na Masarykově univerzitě je emeritním profesorem. V roce 2009 mu byla udělena Cena města Brna, v roce 2011 převzal též cenu Muzea romské kultury v Brně; je nositelem i dalších ocenění.

1 Mgr. Petr Lhotka působil jako historik v Muzeu romské kultury, spolupracuje se vzdělávacím oddělením Památníku Terezín. E-mail: lhotka@gmail.com

2 Mgr. Milada Závodská působí v Muzeu romské kultury jako romistka a knihovnice. E-mail: Zavodska@email.cz

3 Název Masarykovy univerzity v Brně se v průběhu druhé poloviny 20. století měnil. I když v letech 1960–1990 existovala pod názvem Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, tak v dalším textu bude užíván pouze dnešní název – Masarykova univerzita.

Jako historik-badatel se C. Nečas během své kariéry soustředoval hned na několik tematických okruhů z novějších a nejnovějších dějin, s konkrétním zaměřením na vztahy českých zemí k Balkánu na počátku 20. století, ekonomické dějiny a kapitálové styky českých zemí se střední a jihovýchodní Evropou.⁴ Zcela stěžejní je však jeho bádání o dějinách Romů v Československu, se zvláštním zřetelem k období druhé světové války. Výsledky svojí badatelské práce zpřístupnil do dnešního dne ve více než tři sta publikacích – v cenných nálezových zprávách, dílčích studiích i v několika zásadních monografiích. Na počátku profesní kariéry se C. Nečas věnoval také regionálním dějinám (Ostravsko) a zaměření na regionální dějiny (respektive fúze tohoto zájmu a nabytých vědomostí o tématu a o dostupnosti různých typů relevantních pramenů) provázelo i jeho odborný zájem o dějiny Romů. Následující řádky budou věnovány výhradně právě té části díla C. Nečase, které se týká dějin Romů, resp. romistiky.⁵

C. Nečas není pouze odborníkem na témata, kterými se zabýval a zabývá, ale je zároveň respektovaným vysokoškolským pedagogem. Na přednáškách a seminářích, vybaven poznámkami na kartičkách ve formátu A5, zaujal téměř vždy svým výkladem většinu z přítomných studentů. Suverenita přednesu, založená na znalosti přednášeného tématu, vzbuzovala přirozenou autoritu. Nejen pro autory tohoto článku se stal zosobněním ideálu vysokoškolského profesora.

Bádání o historii Romů a dokumentace holocaustu Romů

Výzkumu historie Romů (především období nacistické perzekuce) se C. Nečas začal věnovat v průběhu své pedagogické činnosti na Masarykově univerzitě. Samo objevení tématu – jak sám vzpomíná – je spojeno s pečlivou přípravou na výuku: při procházení archivních fondů v brněnském archivu na konci šedesátých let (dnes Moravský zemský archiv) za účelem identifikace vhodných témat pro své studenty-diplomanty, narazil mimo jiné na materiály týkající se cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. Tyto a další související archiválie začal zpracovávat a bádání na téma perzekuce Romů v době druhé světové války se stalo jeho zásadním dílem. První ze svých odborných prací na toto téma – článek „Cikánská otázka v letech 1938-1942“ – pak publikoval v roce 1972 (Nečas, 1972).

Historie Romů byla v té době obecně neznámým tématem. V prostředí komunistického Československa byly společenskovědní publikace věnující svou pozornost Romům většinou zásadně poznamenány dobovou ideologií, která navíc více či méně upírala Romům právo na sebeurčení. Až do konce šedesátých let tak nebyla zpracována ani novodobá historie Romů a o osudu Romů za nacistické okupace

4 Srov. Lexikon současných českých historiků, Praha 1999, s. 202-203.

5 Viz též osobní bibliografie C. Nečase v tomto čísle RDŽ, s. 20-31.

v Protektorátu Čechy a Morava a ve Slovenské republice byly známé pouze velmi torzovité informace.⁶ Kromě Ctibora Nečase se na počátku sedmdesátých let problematikou nacistického pronásledování Romů částečně zabývala také Vlasta Kladivová, bývalá osvětimská vězeňkyně, která úzce spolupracovala se Svazem protifašistických bojovníků.⁷ Pro systematické společensko-vědní bádání o romské kultuře a historii se v této době stala dočasně určitou pracovní platformou činnost Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, do jejíhož pracovního týmu byl historik C. Nečas v roce 1972 přizván.⁸ Zde se také osobně seznámil s V. Kladivovou, tehdejší vedoucí historické komise zmíněného týmu, jehož členem byl mj. prom. hist. Bartoloměj Daniel (první promováný romský historik v Československu), a zároveň zde navázal kontakty s celou řadou dalších osobností ze Svazu Cikánů-Romů v Brně.⁹

Vědomí vlastní tragické historie přirozeně žilo mezi přeživšími, případně pozůstalými, českých a moravských Romů a Sintů.¹⁰ Válečný osud českých a moravských Romů nebyl tehdejší veřejnosti zcela neznámý, ale komunistický režim při připomínání obětí nacistického pronásledování upřednostňoval především oběti z řad politického (komunistického) odboje.¹¹ S ustavením Svazu Cikánů-Romů se problematika nacistického pronásledování Romů, resp. možnosti jejich odškodnění, stala jednou z jeho náplní činnosti. V roce 1973 na improvizovaném pietním místě u hromadného hrobu vězňů z tábora v Hodoníně u Kunštátu uspořádal Svaz Cikánů-Romů první pietní připomínku romských obětí nacistického pronásledování. Mezi zúčastněnými byl i C. Nečas.

6 O existenci táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, resp. o pronásledování Romů, byly v této době dostupné pouze stručné údaje: např. v publikaci Z. Jamnické-Šmergllové (Jamnická-Šmergllová, 1955), kterou citují E. Horváthová (1964) a J. Nováček (1967, 1968). Stručné informace o tzv. cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu bylo možné najít také v publikaci R. Bubeníkové, L. Kubátové a I. Malé (1969).

7 Svaz protifašistických bojovníků – organizace sdružující bývalé vězně nacistických koncentračních táborů a bojovníky proti nacistickému režimu. Tato organizace pořádala mj. soutěže vědeckých prací, kterých se C. Nečas aktivně účastnil s výsledky svého bádání o holocaustu Romů. V. Kladivová se dlouhodobě zabývala zejména vzpomínkami přeživších vězňů. Její práce *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau* (Kladivová, 1994) se soustřeďuje na historii tzv. cikánského rodinného tábora v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau a tamní osud českých a moravských Romů. Rukopis knihy vznikl již v roce 1974.

8 Mimo jiné se zde také seznámil s Milenou Hübschmannovou, Evou Davidovou, a dále také s Miroslavem Holomkem (předsedou Svazu Cikánů-Romů) a dalšími.

9 Svaz Cikánů Romů (1969-1973) – první romská společensko-kulturní organizace s působností v české části tehdejšího Československa.

10 Sintové – název pro subetnickou skupinu Romů žijící především v německy mluvícím prostředí. V dalším textu bude pro její označení užíváno pojmu Romové. V českých zemích žilo na konci roku 1945 méně než 1000 Romů (583 přeživších z koncentračních táborů a několik set těch, kterým se podařilo ukrýt před pronásledováním).

11 V pozdější době, spolu s postupným odkrýváním historie nacistického pronásledování Romů, se začalo v rámci celé Evropy mluvit o tzv. zapomenutém holocaustu. Někteří přeživší o prožitých traumatech odmítali ve svých rodinách mluvit, případně se nehlásili k romskému etniku, aby ochránili své rodiny před podobně tragickým osudem v budoucnu. Určité povědomí o pronásledování Romů ovšem i mezi majoritní společností přítomno bylo. Například v propagandistickém filmu režiséra Jiřího Weisse Můj přítel Fabián (1953) zazněla píseň „*Auſvicate bin kber baro*“, později známá jako součást připomínky utrpení Romů v koncentračních táborech.

Ve stejné době se stává problematika vztahu k nacistickému pronásledování Romů jedním z témat formujícího se mezinárodního romského hnutí. Po založení Mezinárodní romské unie (IRU) v roce 1971 (mj. za účasti delegátů z Československa)¹² se téma holocaustu Romů stalo v roce 1981 hlavním tématem 2. kongresu IRU v Göttingenu.¹³

Co se týká akademického zájmu o téma romského holocaustu, v evropském kontextu bylo tehdejší Československo, díky zájmu V. Kladivové a především díky systematické práci C. Nečas, jednou z prvních evropských zemí, kde začala být problematika nacistického pronásledování Romů zkoumána a zpracovávána. První přehledovou (a dále rozšiřovanou) monografii, zabývající se nacistickým pronásledováním Romů v Evropě, publikovali britští badatelé Donald Kenrick a Grattan Puxon v roce 1972 (Kenrick a Puxon 1972, 1995 a další, česky 2000).¹⁴ Detailnější lokální studie věnované tomuto tématu jsou v této době velmi vzácné. Např. v Německu (potažmo v Rakousku) začíná být toto téma badateli objevováno až na počátku osmdesátých let (v Rakousku viz práce Eriky Thurner a aktivity spojené s instalací památníku obětem tzv. cikánského tábora v Lackenbachu v roce 1984)¹⁵.

Jak již bylo zmíněno, C. Nečas publikoval svou první práci k tématu ve stejném roce jako D. Kenrick a G. Puxon svou monografii. Podrobně se historií tzv. cikánského tábora v Letech u Písku zabýval ve své další studii publikované v roce 1973 (Nečas, 1973). Na rozdíl od tábora v Hodoníně u Kunštátu se v případě tábora v Letech u Písku zachovala dokumentace přímo z tohoto tábora.¹⁶ V následujících letech pak publikuje C. Nečas další články a studie o dějinách Romů v nejrůznějších domácích odborných periodikách.¹⁷ Na konci sedmdesátých let a na začátku osmdesátých let vyšly C. Nečasovi též první články věnované problematice nacistického pronásledování Romů na území tehdejšího Československa v zahraničních romistických časopisech (Nečas, 1978; 1980; 1982).

12 Již na tomto ustavujícím sjezdu byla mj. ustavena Společensko-právní komise pro odškodnění obětí nacismu za 2. sv. války, jejím členem byl též JUDr. Tomáš Holomek.

13 Kongres IRU v Göttingenu se konal s výraznou organizační podporou Společnosti pro ohrožené národy (*Gesellschaft für bedrohte Völker*), již jistou dobu spolupracující s místními organizacemi německých Sintů a Romů na redefinici postavení Romů a Sintů v německé poválečné společnosti, včetně boje za jejich uznání jako rasových obětí nacistického pronásledování (Matras, 1998).

14 Válečným událostem na území Protektorátu Čechy a Morava a Slovenska bylo v prvním vydání této monografie (256 s.) věnováno několik stran (s. 131-138) v kapitole soustředěné na popis událostí ve východní Evropě (Kenrick a Puxon 1972).

15 Viz např. články E. Thurner v RDŽ, řílj 2009 – pozn. red.

16 Agenda tzv. cikánského tábora v Letech u Písku byla uložena v tehdejší Státním oblastním archivu v Třeboni, kde existovala ve formě uceleného archivního fondu. Pozdější tvrzení některých badatelů (Paul Polansky) o „objevu“ koncentračního tábora v Letech u Písku v polovině devadesátých let se v tomto kontextu ukazují jako nepravdivá.

17 Viz osobní bibliografie C. Nečase v tomto čísle RDŽ, s. 20-31.

V roce 1981 publikoval C. Nečas k tématu první souhrnnou monografii s názvem *Nad osudem českých a slovenských Cikánů* (Nečas, 1981), která se stala základní prací pro studium romské historie (resp. doby nacistického pronásledování Romů). V této knize je poprvé zevrubně zpracována problematika nacistického rasového pronásledování Romů na území Československa. V tom spočívá i jeden z jejích zásadních přínosů – byly v ní zachyceny také osudy Romů na Slovensku, a v historickém kontextu tak někdo poprvé jasně poukázal na rozdílnost osudu Romů v průběhu druhé světové války v různých částech Československa.

Pietní akt na Žalově, Hodonín u Kunštátu, 1973. | Ze sbírky Muzea romské kultury, foto: Andrej Pešta.

Za sestavením této monografie stálo obrovské množství mravenčí práce. C. Nečas v této době pracoval především s prameny pocházejícími z archivů tehdejšího Československa, kde ovšem téma nacistického pronásledování Romů, resp. jednotlivé archivní fondy vztahující se k této problematice, byly v lepším případě sice archivně zpracovány, ovšem jako součást větších fondů pocházejících z činnosti různých státních orgánů. Jednotlivé archivní fondy obsahující dokumenty k tomuto tématu tak bylo nutné skutečně „objevit“ mezi ostatními archiváliemi z válečného období. Množství archivních fondů, které C. Nečas pro svou první monografii zpracoval, bylo úctyhodné – a kvantita zpracovaného materiálu se stala jedním z typických rysů jeho práce. Ve spolupráci se Svazem protifašistických bojovníků v Brně publikoval C. Nečas v roce 1987 jmenné seznamy vězňů protektorátních cikánských táborů – v abecedním seznamu jsou zde zachycena jména vězňů cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (Nečas, 1987).¹⁸ Později C. Nečas sestavil a publikoval též seznam bývalých vězňů tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau z území Protektorátu Čechy a Morava (Nečas, 1993). Obdobně pak v publikaci popisující sestavení prvního hromadného transportu protektorátních Romů zveřejnil i jmenný seznam deportovaných (Nečas, 2000). Důležitým zdrojem se v této souvislosti stalo studium C. Nečase

¹⁸ Seznamy vězňů z obou protektorátních táborů C. Nečas nedávno zásadně přepracoval a znovu vydal (Nečas, 2012, v tisku).

v archivu Státního muzea v Osvětimi na konci osmdesátých let, odkud čerpal informace o zde vězněných Romech. Tento typ publikací je velmi náročný na sestavení, ale následně jsou takové seznamy samy o sobě pramenem pro další bádání. Podobným typem publikace jsou kalendária událostí, kde jsou v chronologickém pořádku zaznamenána zjištěná data týkající se událostí spjatých s Romy, jejichž zpracování a sestavení se C. Nečas taktéž věnuje (Nečas, 1997, 2008).

Dalším příkladem detailní práce s (pro historika) netradičním tématem je studie *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*, na které pracoval C. Nečas společně s etnomuzikologem Dušanem Holým (Nečas, Holý, 1993).¹⁹ Tato práce zaměřující se na píseň *Aušvicate hin kher baro*, zpívanou Růženou Danielovou (nar. 1904), je mezioborovým dílem, kombinací historického bádání a kontextualizace zkoumané písně s muzikologickým rozbohem.

Po roce 1989 se otvírá mimo jiné také prostor pro rozvoj romského etnoemancipačního hnutí. Jedním z výsledků dřívějších snah a aktivit, které bylo možné po roce 1989 realizovat, bylo založení Muzea romské kultury v Brně v roce 1991.²⁰ C. Nečas od jeho založení s muzeem úzce spolupracoval, dodával tipy na výzkum, dával k dispozici své texty k publikaci, odborně pomáhal a muzeu daroval množství nasbíraného materiálu.

Od počátku devadesátých let se také rozšiřují publikační možnosti a vzniká poptávka po pracích zachycujících historii Romů, mimo jiné v souvislosti s pronikáním tématu na půdu vysokých škol. V roce 1991 je na Masarykově univerzitě v Brně, především pro potřeby studentů, vydán ucelený přehled dějin Romů na území českých zemí – *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti* (Nečas, 1991).²¹

Kromě vydání rozšířené verze monografie o osudu Romů z Československa za druhé světové války z roku 1981 pod novým názvem *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945* (Nečas, 1994a), vychází v první polovině devadesátých let také další dílo, ve své době zcela výjimečné a podstatné pro zkoumání historie Romů v Čechách a na Moravě. Pod názvem *Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras* (Nečas, 1994b), publikuje C. Nečas vzpomínky romských pamětníků na nacistické pronásledování. S podobnou publikací, která by se zabývala nacistickým pronásledováním Romů z takto pojaté perspektivy a v takovém rozsahu (vzhle-

¹⁹ Studie byla oceněna v roce 1988 v soutěži historických prací Svazem protifašistických bojovníků, knižně byla publikována až o 5 let později.

²⁰ Založení Muzea romské kultury bylo již součástí programu Svazu Cikánů-Romů v sedmdesátých letech. V roce 1991 bylo založeno skupinou romských intelektuálů za spolupráce neromských odborníků. Dnes je příspěvkovou organizací Ministerstva kultury ČR.

²¹ Další rozšířená vydání této publikace, určená především studentům pod názvem *Romové v České republice včera a dnes* vyšla v Olomouci v letech 1993, 1995, 1998.

dem k počtu osob, jejichž výpovědi jsou v knize zahrnuty) se v této době nesetkáme ani v evropském kontextu.²²

V polovině devadesátých let se C. Nečas také aktivně podílel na organizaci první mezinárodní konference věnované nacistickému pronásledování Romů v českých zemích, u příležitosti odhalení památníku obětem cikánského tábora v Letech u Písku (za přítomnosti tehdejšího prezidenta Václava Havla). Při této příležitosti byla vydána i další publikace (Nečas, 1995), v níž je podrobně popsána historie tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Účast na dalších vědeckých konferencích bohužel C. Nečasovi později komplikoval jeho zdravotní stav.

Pietní akt na Žalově, Hodonín u Kunštátu, 1973. | Ze sbírky Muzea romské kultury, foto: Andrej Pešta.

Pro připomínku romských obětí nacistického pronásledování vyvíjel C. Nečas také další aktivity, když se spolupodílel nejen na odhalení památníku v Hodoníně u Kunštátu,²³ ale také lokálních památníků upomínajících osudy jednotlivých místních romských komunit (např. Uherčice). Z podnětu C. Nečase byla také v roce 2000 nainstalována pamětní deska na budově bývalých jatek v Masné ulici v Brně, připomínající první hromadný transport Romů z Protektorátu Čechy a Morava do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau.²⁴ Pokusy o instalaci takových památníků byly někdy komplikovány nezájmem či nechutí obyvatel jednotlivých míst připomínat osud „Cikánů“.

Dalším z vrcholů badatelské činnosti C. Nečase bylo vydání monografie *Holocaust českých Romů*, podrobně mapující kontext i samotné nacistické pronásledování Romů v Čechách a na Moravě, v české a anglické verzi (Nečas, 1999).

22 O více než deset let později vydaný výbor ze vzpomínek romských pamětníků druhé světové války ze Slovenska byl pojatý mnohem širěji, protože sloužil také jako zdroj informací o jazyku, kultuře a obsahoval i otázky metodologické. Projevila se zde odlišná historická zkušenost Romů na Slovensku (Hübschmannová, 2005).

23 Památník obětem bývalého cikánského tábora byl péčí Muzea romské kultury slavnostně odhalen 17. 8. 1997 na lesním hřbitůvku nedaleko tábora (Lázníčková, 1997).

24 Budova jatek v Masné ulici byla později zbourána, zmíněná pamětní deska je dnes vystavena v Muzeu romské kultury v Brně. Při příležitosti odhalení těchto památníků publikoval prof. Nečas i studie zabývající se připomínanými událostmi (Nečas, 1997b, 2000). Tento transport bývá každoročně připomínán jako zahájení hromadných deportací Romů z Protektorátu do koncentračního tábora v Osvětimi.

Publikace zůstává dodnes jedinou podrobnou anglicky psanou monografií k historii Romů v českých zemích a jejich tragickému osudu během druhé světové války. Je vyhledávanou a oceňovanou publikací mezi zahraničními odborníky.

Zatím posledním zásadním dílem, zároveň shrnujícím dosavadní bádání C. Nečase na téma historie Romů na Moravě a ve Slezsku, je monografie *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)* (Nečas, 2005). Základem této publikace je dlouholetá badatelská činnost autora otevírající se do nejrůznějších směrů a využívající maximum dostupných pramenů nejrůznější provenience a zároveň důkladná znalost regionálních dějin, osudů jednotlivých rodin a míst, na nichž se dějiny Romů na daném území odehrávaly v období od počátku vlády Marie Terezie do tragického vyvrcholení historie místních romských společenství v průběhu druhé světové války. Svojí hloubkou, rozsahem a kvalitou zpracování (včetně rozsáhlých dodatků, zveřejňujících část samotných pramenů) tato publikace daleko předčí většinu dalších shrnujících publikací, které byly k tématu dějin Romů na území Československa vydány.

Metody historické práce

Souběžně se svou badatelskou prací historika vyučoval C. Nečas obecné dějiny a další předměty v rámci Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kde vedl také výběrový seminář zabývající se dějinami Romů. Studentům nabízel jednotlivá témata z historie Romů pro zpracování do jejich diplomových prací a jeho přístup ke studentům byl vždy maximálně vstřícný a přátelský, což může jeden z autorů těchto řádků potvrdit z vlastní zkušenosti.

Základní metodou výzkumu byla pro C. Nečase vždy poctivá badatelská práce s cílem proniknout „*ad fontes*“, k základním pramenům. Na poli romské historie jde o úkol dosti složitý. Historicky žili Romové zřejmě převážně jako (polo) kočovné skupiny obyvatel roztroušené po celém území českých zemí a jen v některých případech tvořili větší soustředění. Je proto logické, že se Nečasův výzkum soustředil právě na místa, kde žily početnější (usedlé či polousedlé) romské komunity (jihovýchodní Morava), protože z těchto míst se zachovalo větší množství písemného materiálu. Lze spekulovat, že svou roli tu sehrál také silný pocit sounáležitosti s regionem, kde C. Nečas strávil podstatnou část svého života. Při svých výzkumech C. Nečas prošel a zpracoval neuvěřitelné množství archivních fondů, přičemž je nutné poznamenat, že u zásadní části z nich byl i jejich prvním objevitelem. Charakteristická je pečlivost, se kterou přistupuje ke každému jednotlivému dokumentu. Důrazem na původní prameny je „klasickým“ historikem.

Důraz kladený na písemné prameny je ovšem jen jednou ze součástí komplexního přístupu C. Nečase k získávání a analýze dostupných pramenů.

Důkazem tohoto přístupu je již výše zmíněné shromažďování výpovědí romských pamětníků. V tomto kontextu je nutné zdůraznit, že ty shromažďoval C. Nečas již v letech oficiálního nezájmu o tuto problematiku a v době záměrného potlačování vzpomínek na druhou světovou válku samotnými pamětníky. Klíčovým byl osobní kontakt s jednotlivými pamětníky a získání jejich důvěry, která umožnila získat cenná svědectví a informace. Možnosti byly omezeny technickými předpoklady, kdy možnost záznamu pamětníka byla omezena na zapsání vzpomínky nebo na audionahrávku. V kontextu práce C. Nečase přitom nebyl zájem soustředěn pouze na pamětníky, ale spíše na odkazy na další prameny a fakta, která z výpovědí pamětníků vyplynula. Výše popsané veřejné přihlášení se k spoluodpovědnosti za připomínání jejich osudů, projevující se jak v badatelských a specifických publikačních činnostech C. Nečase, tak i v jeho občanských aktivitách, přibližuje přístup, jaký k pamětníkům jako konkrétním osobám C. Nečas zaujímá a jaký význam pro něj má postupný proces poznání historické pravdy v objektivním smyslu slova.

Badatelská pozornost zaměřená na jednotlivé osoby, aktéry zkoumaných událostí, a jejich rodiny má i svůj další metodologický dopad – zdůraznění genealogického zkoumání jednotlivých rodin a rodů, jako další z metod, která se při výzkumu dějin Romů ukázala být významnou pomocnou vědou historickou. Tato časově velmi náročná metoda umožňuje badateli získat velké množství informací pro další výzkum a může tak napomoci i správnému pochopení dějin osídlení dané lokality. Vzhledem k neexistenci jiných než úředních dokladů o životě romské komunity umožňují matriční záznamy nejen odhalit např. příbuzenské poměry mezi jednotlivými aktéry událostí, ale navíc jsou leckdy jediným dokladem o přítomnosti Romů v jednotlivých lokalitách.²⁵

V pracích C. Nečase se můžeme setkat s nejrůznějšími postupy: např. s lingvistickou analýzou pramenů nebo prací se statistickými daty, běžnou je triangulace dat, resp. konfrontace a syntéza pramenů rozdílné povahy a prove-

C. Nečas s Dinou Gottliebovou-Babbittovou, býv. vězenkyní tábora v Osvětimi, autorkou portrétů romských vězňů z AB-Ile. Brno, 1995. | Ze sbírky Muzea romské kultury, foto: Jan Horváth.

²⁵ Blíže o roli genealogie při zkoumání dějin Romů viz Nečas, 1989.

nience. C. Nečas shromažďuje materiály z archivních fondů z produkce ústředních státních úřadů, přes lokální zprávy místních a státních institucí a orgánů (především represivních složek, ale například i školské správy) a ty pak porovnává – pokud je to možné – s memoráty pamětníků. Výše uvedené prameny doplňuje také dobovým obrazovým materiálem, dobovou novinovou produkcí i zápisy z obecních kronik. Typickou součástí prací C. Nečase je užívání nejrozličnějších statistických metod práce s archivními prameny, čímž se snaží kompenzovat absenci dalších pramenů neúřední (neromské i romské) provenience (kromě memorátů chybí i písemné prameny osobní povahy nebo písemnosti, zachycující každodenní život jednotlivých romských rodů či rodin), kterou se vyznačuje zvláště období před druhou světovou válkou, i vzdálenější historická období.

Charakteristickým rysem práce C. Nečase je její časové a místní zaměření na období od poloviny 18. století do roku 1945. Jedná se tak o „čistě“ historickou práci s dochovanými archivními dokumenty. Z teritoriálního hlediska je jeho výzkum zaměřen především na Moravu. Podobně podrobné zpracování tématu pro Čechy a především pak pohraničí (tzv. Sudety) stále čeká na svého autora.

Je potřeba zdůraznit, že C. Nečas přistupuje ke zvolené historické látce v duchu hesla starořímského historika Tacita „*sine ira et studio*“ („bez hněvu a zaujatosti“), tedy nezaujatě (pravdivě). Přesto lze říci, že jeho sympatie jsou na straně jednotlivců, zasažených pronásledováním a bezprávím.

Dosud nezmiňným aspektem v bádání C. Nečase je postup za přesně vymezeným cílem, přes získání a analýzu dostupných informací, k jejich zpracování a předložení čtenáři. Velmi podstatným se jeví stanovení cíle bádání, tématu výzkumu. C. Nečas si jednotlivá témata volí uvážlivě tak, aby vznikající práce byla zásadně podložena historickými prameny. Ve svých odborných článcích často interpretuje konkrétní archivní dokumenty, čímž je přibližuje dalším zájemcům. Minimální prostor je věnován spekulacím, které by nahrazovaly eventuálně chybějící informace. Typickým je kritický přístup k vlastním textům, které často opakovaně reviduje, v závislosti na získávání nových informací.

Historické bádání C. Nečase stálo u zrodu české moderní (poválečné) romistiky. Především s Milenou Hübschmannovou (lingvistika a sociolingvistika) a Evou Davidovou (etnografie) Nečas spoluformoval její obraz. Společným rysem jejich práce byl zápal a nadšení, se kterým k předmětům svého zájmu přistupovali. Odlišné metodologické přístupy (dané také zaměřením výzkumu a vědním oborem), nebyly na překážku.

Práce C. Nečase se stala základem pro další bádání o historii Romů. Pro další historickou práci na tomto tématu pomohl vytvořit velmi solidní základnu – z hlediska samotných informací, metod, ale i etiky a obecnějšího smyslu celého

historického výzkumu – včetně některých praktických aspektů.²⁶ Okruh přímých či nepřímých žáků C. Nečase navazujících nebo inspirovaných jeho badatelskou činností zahrnuje prakticky všechny ty, kdo se věnují historii Romů v našich zemích, resp. na Slovensku (např. Jana Horváthová, Petr Lhotka, Arne Mann, Nina Pavelčíková, Helena Sadílková, Michal Schuster, Milada Závodská a další). Dílo C. Nečase je respektované a jako takové využíváné i zahraničními badateli (např. D. Crowe, W. Długoborski, D. Kenrick, E. Thurner, M. Zimmermann).

26 O osobním přínosu C. Nečase k realizaci vzpomínkových aktivit již v tomto textu padla zmínka. Na tomto místě je také nutné připomenout, že práce C. Nečase pomohla mnoha romským přeživším mimo jiné i k obdržení kompenzace za pronásledování a nucené práce, protože jeho práce byly použity jako důkaz v šetření oprávněnosti nároků ze strany poskytujících organizací a institucí.

Literatura

- BUBENÍČKOVÁ, R., KUBÁTOVÁ, L. a MALÁ, I. (1969). *Tábory utrpení a smrti*. Praha, Svoboda.
- HOLÝ, Dušan, NEČAS, Ctibor. 1993. *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Brno, Strážnice, Ústav lidové kultury.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. 1964. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2005. *Po židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Díl I. Praha, Triáda.
- JAMNICKÁ – ŠMERGLOVÁ, Zdeňka. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha, Orbis.
- KENRICK, Donald, PUXON, Grattan. 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies*. Chatto, Heinemann Educational for Sussex University Press.
- KENRICK, Donald, PUXON, Grattan. 1995. *Gypsies under the Swastika*. Hatfield, University of Hertfordshire Press.
- KENRICK, Donald, PUXON, Grattan. 2000. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc, Universita Palackého v Olomouci.
- KLADIVOVÁ, Vlasta. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-7067-393-1
- LÁZNIČKOVÁ, Ilona. 1997. Stav a činnost Muzea romské kultury v roce 1997. In: *Bulletin Muzea romské kultury* 6, 1997, s. 3-8.
- MATRAS, Yaron. 1998. The Development of the Romani Civil Rights Movement in Germany in 1945-1996. In: Tebutt, Susan (ed.). *Sinti and Roma. Gypsies in German-speaking Society and Literature*. Berghan Books, New York, Oxford, s. 49-63.
- NEČAS, Ctibor. 1972. Cikánská otázka v letech 1938-1942. In: *Časopis Matice moravské* 91, 1972, s. 305-315.
- NEČAS, Ctibor. 1973. Cikánský tábor v Letech u Písku (1942-1943). In: *Jihočeský sborník historický* 42, 1973, s. 42-47 a 146-161.
- NEČAS, Ctibor. 1978. La discriminazione e la persecuzione degli Zingari slovacchi negli anni 1939-1945. In: *Lacio Drom* 14, 1978, č. 4, s. 2-6.
- NEČAS, Ctibor. 1980. Notes sur le destin des Tsiganes tchèques. In: *Études tsiganes* 26, 1980, č. 3, s. 8-11.
- NEČAS, Ctibor. 1981. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Spisy Pedagogické fakulty UJEP v Brně sv. 19. Brno, UJEP.
- NEČAS, Ctibor. 1982. The Czech Gypsies during the Nazi Occupation. In: *Journal of Gypsy Lore Society* (4) 2, 1982, č. 1, s. 69-75.
- NEČAS, Ctibor. 1987. *Andr'oda taboris. Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943*. Brno, Městský výbor ČSPB 1987.

- NEČAS, Ctibor. 1989. *Genealogie jednoho cikánského rodu*. In: Brno v minulosti a dnes 10, 1989, s. 131-135.
- NEČAS, Ctibor. 1991. *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti*. 1. vyd. Brno, Masarykova Univerzita.
- NEČAS, Ctibor. 1993. *Aušvicate hi kher báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II-Brzezince*. Brno, Masarykova Univerzita.
- NEČAS, Ctibor. 1994a. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Spisy Filozofické fakulty MU v Brně sv. 299. Brno, Masarykova Univerzita.
- NEČAS, Ctibor. 1994b. *Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras*. Olomouc, UP.
- NEČAS, Ctibor. 1995. *Andr'oda taboris. Tragédie cikánských táborů v letech a v Hodoníně*. Brno, Masarykova Univerzita.
- NEČAS, Ctibor. 1997a (2. vyd. 2008). *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc, UP.
- NEČAS, Ctibor. 1997b. *Ma bisteren – Nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942 – 1943)*. Praha, Úřad vlády ČR a Muzeum romské kultury v Brně.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor; angl. překlad: The Holocaust of Czech Roma, Prague, Prostor, 1999.
- NEČAS, Ctibor. 2000. *Z Brna do Auschwitz-Birkenau. První transport moravských Romů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau*. Brno, Muzeum romské kultury.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno, Matice moravská.
- NEČAS, Ctibor. 2012. *Pamětní seznam. 1. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v cikánském táboře I (Lety, 1942-1943)*. Nymburk, Památník Lidice.
- NEČAS, Ctibor. (v tisku) *Pamětní seznam. 2. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v cikánském táboře II (Hodonín, okr. Blansko, 1942-1943)*. Praha, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- NOVÁČEK, J. 1967. Německý fašismus a cikánská otázka. In: *Dějiny a současnost* 1967, č. 8, s. 38 – 39.
- NOVÁČEK, J. 1968. *Cikáni včera, dnes a zítra*. Praha, Socialistická akademie věd.

Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase

Vědecké monografie:

- Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Spisy Pedagogické fakulty UJEP v Brně sv. 19. Brno, UJEP 1981. 180 s.
- Andr'oda taboris. Věžňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943. Brno, Městský výbor ČSPB 1987. 150 s.
- Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti. 1. vyd. Brno, MU 1991. 96 s.; další rozšiřovaná vyd. pod názvem Romové v České republice včera a dnes.
- Aušvicate hi kher báro. Čeští věžňové cikánského tábora v Osvětimi II-Brzezince. Brno, MU 1992. 246 s.
- Romové v České republice včera a dnes. 2. vyd. Olomouc, UP 1993. 100 s.; 3. vyd. Olomouc, UP 1995. 97 s.; 4. vyd. Olomouc, UP 1999. 126 s.; 5. vyd. Olomouc, UP 2002, 129 s.
- Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Spisy Filozofické fakulty MU v Brně sv. 299. Brno, MU 1994. 220 s.
- Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras. Olomouc, UP 1994. 244 s.
- Andr'oda taboris. Tragédie cikánských táborů v letech a v Hodoníně. Brno, MU 1995. 163 s.
- Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. 1. vyd. Olomouc, UP 1997. 123 s.; 2. vyd. Olomouc, UP 2008. 98 s.
- Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999. 176 s.; překlad The Holocaust of Czech Roma. Prague, Prostor 1999. 213 s.
- Z Brna do Auschwitz-Birkenau. První transport moravských Romů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau. Brno, Muzeum romské kultury 2000. 60 s.
- Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945). Brno, Matice moravská 2005. 475 s.
- Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy. Brno, CDK, 2008. 123 s.
- Pamětní seznam. 1. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v cikánském táboře I (Lety, 1942-1943). Nymburk, Památník Lidice 2012. 90 s.
- Pamětní seznam. 2. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v cikánském táboře II (Hodonín, okr. Blansko, 1942-1943). Praha. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, (v tisku).

Spoluautorství:

Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech. Brno, Ústav lidové kultury ve Strážnici 1993. 151 s. (spolu s D. Holým, s. 15-42 a 74-79).

Historikové a kauza Lety. Praha, Academia 1999. 40 s + 17 s. příloh (spolu s J. Valentou a O. Sládkem, s. 7-8 a 16-36).

Zpracovaná oborová bibliografie:

Pal o Roma / O Romech. Výběrový a retrospektivní seznam literatury, vzešlý z pera romských a neromských autorů. Brno, Muzeum romské kultury 2012. 149 s.

Články v periodících a sbornících:

Cikánská otázka v letech 1938-1942. In: ČMM 91, 1972, s. 305-315.

Cikánský tábor v Letech u Písku (1942-1943). In: Jihočeský sborník historický 42, 1973, s. 42-47 a 146-161.

Cikáni v Hodoníně u Kunštátu v letech 1940-1943. In: VVM 25, 1973, s. 277-283 a 26, 1974, s. 26-33.

Nad osudem českých Cikánů. In: ČMM 92, 1973, č. 1-2, s. 76-78.

Pietní vzpomínka v Hodoníně u Kunštátu. In: Románo řil 1973, č. 1, s. 14-16.

Spor o svatobořické Cikány. In: JM 10, 1974, s. 88-93.

Cikáni na Uherskohradištsku v období nacistické okupace. In: Slovácko 16-17, 1974-1975, s. 42-50.

Cikáni jihovýchodní Moravy v letech 1939-1945 – VI. mikulovské sympozium, Mikulov 8.-10. dubna 1975. In: Osvobození a nové osídlení jižní Moravy 1945. Mikulov 1975, s. 159-166.

Cikáni politického okresu Zlín (1939-1945). In: Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově 1975, č. 3-4, s. 17-23.

Potírání tzv. cikánského zlořádu v českých zemích v letech 1942-1945. In: ČMM 94, 1975, s. 127-139.

Pracovní útvary tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku roku 1942. In: Nové obzory 17, 1975, s. 25-51; reedice in: Rómovia a druhá svetová vojna. Bratislava 2006, s. 52-68.

Z minulosti luhačovických Cikánů. In: Slovácko 18-19, 1976-1977, s. 75-96.

Diskriminace a perzekuce slovenských Cikánů v letech 1939-1945. In: Nové obzory 19, 1977, s. 125-152; zkrác. La discriminazione e la persecuzione degli Zingari slovacchi negli anni 1939-1945. In: LD 14, 1978, č. 4, s. 2-6.

Cikáni na Hodonínsku. In: MK 13, 1977, č. 6, s. 14-15.

Obyvatelé cikánských táborů na Moravě. In: ČMM 96, 1977, s. 313-323.

Cikánský tábor v Oslavanech. In: JM 13, 1977, s. 71-79; zkrác. Sul destino di un campo di Zingari. LD 15, 1979, č. 5, s. 5-7.

- Co napovídají příjmení moravských Cikánů? In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 19, 1978, s. 76-78.
- Luhačovičtí Cikáni v Osvětimi-Birkenau. In: Luhačovický zpravodaj 1978, č. 2, s. 27-29.
- Pracovní útvar v Ilavě roku 1943. In: Vlastivedný zborník Považia 13, 1978, s. 149-157.
- Pracovní útvar v Revúci (1943-1944). In: Obzor Gemera 10, 1979, č. 2, s. 66-70.
- Notes sur le destin des Tsiganes tchèques. In: ÉT 26, 1980, č. 3, s. 8-11.
- Nucená táborová koncentrace v Dubnici n. Váhom. In: Terezínské listy 10, 1980, s. 34-49; reedice in: Rómovia a druhá svetová vojna. Bratislava 2006, s. 69-81.
- Gemerští Cikáni. In: Obzor Gemera 11, 1980, s. 165-168.
- Nad osudem českých a slovenských Cikánů. In: Universitas: revue Masarykovy univerzity v Brně 13, 1980, č. 2, s. 23-28.
- Lo sterminio degli Zingari slovacchi negli anni 1944-1945. In: LD 17, 1981, č. 1, s. 11-14.
- Die tschechischen und slowakischen Roma im Dritten Reich. In: Pogrom-Zeitschrift für bedrohte Völker 12, 1981, č. 80-81, s. 62-64.
- Cikánská příjmení v Československu. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 22, 1981, č. 1-2, s. 36-69.
- K diskriminaci Cikánů v buržoazním Československu. In: SPPFB sv. 76, 1981, s. 41-65.
- Řešení cikánské otázky na Slovensku v letech 1939-1945. In: Terezínské listy 11, 1981, s. 29-33.
- Cikáni v letech 1939-1945. In: Společenské vědy ve škole 28, 1981-1982, č. 8, s. 53-54.
- The Czech Gypsies during the Nazi Occupation. In: JGLS (4) 2, 1982, č. 1, s. 69-75.
- K sociální adaptaci Cikánů na Strážnicku. In: Národopisné aktuality 19, 1982, s. 25-32.
- Le caratteristiche demografiche degli Zingari moravi agli inizi del XX secolo. In: LD 19, 1983, č. 5, s. 27-29; rozš. Demografická charakteristika moravských Romů z počátku 20. stol. In: Historická demografie 10, 1986, s. 191-212.
- Usedlí strážničtí Cikáni. In: JM 19, 1983, s. 63-78.
- Cikáni na Moravě v polovině 20. let. In: SPPFB sv. 88, 1985, s. 91-102.
- Asimilační tendence usedlých moravských a slezských Cikánů v období kapitalismu. In: Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku 3, 1986 (recte 1987), č. 2, s. 48-72.
- Cikánská příjmení v Československu. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 22, 1981, č. 1-2, s. 36-69; zkrác. Cognomi zingari in Cecoslovacchia. LD 32, 1992, č. 6, s. 31-32.
- Evidence československých Cikánů z let 1922-1927. In: ČL 73, 1986, s. 66-71.

- Přezdívký moravských Cikánů z počátku 20. stol. In: Onomastický zpravodaj 27, 1986, s. 83-86.
- K zapomenutým kapitolám ze života strážnických Cikánů. In: MK 22, 1986, č. 5, s. 18.
- Divadlo Romů. In: List – Lil 1, 1986, s. 25-28.
- Osudy cikánské rodiny Danielů z Mutěnic. In: JM 23, 1987, s. 263-267.
- Cikánská třída ve staroměstské škole za okupace. In: MK 23, 1987, č. 6, s. 5 (spolu s A. Batůškem).
- Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. In: Slovenský národopis 36, 1988, s. 126-136; reedice in: Rómovia a druhá svetová vojna. Bratislava 2006, s. 39-47.
- Křestní jména českých a moravských Cikánů. In: Onomastický zpravodaj ČSAV 29, 1988, s. 59-65.
- Documento unico. In: LD 25, 1989, č. 2, s. 12-14; uprav. Unikátní dokument k novodobé historii evropských Cikánů. ČMM 108, 1989, s. 105-107.
- Štatistické výsledky o cigánskej populácii z roku 1924 na východnom Slovensku. In: Historica Carpatica (C 20), 1989, s. 213-224.
- Původní cikánská populace Brna a její vyhlazení v letech 1939-1945. In: FB 2, 1989, s. 99-108.
- Genealogie jednoho cikánského rodu. In: Brno v minulosti a dnes 10, 1989, s. 131-135.
- Une portraitiste des Tsiganes d'Auschwitz II-Birkenau. In: ÉT 36, 1990, č. 1, s. 31-34; zkrác. Portrecistka z Oświęcimiu. Rrom p-o drom 1, 1992, č. 7, s. 7.
- Dr. Rudolf von Sowa 1853-1900. In: FB 3, 1990, s. 163-168.
- Vyhlazení českých Romů. In: LL 1, 1990, č. 4, s. 1-4.
- Vzpomínka na nejvýznamnějšího romistu. In: LL 1, 1990, č. 5, s. 2.
- Žalující píseň. In: LL 1, 1990, č. 8, s. 4-6 (spolu s D. Holým).
- Nad portréty cikánských vězňů. In: Universitas: revue Masarykovy univerzity v Brně 24, 1991, č. 2, s. 28-32.
- A Auschwitz il y a une grande prison – Aušvicate hi kher báro. In: Cahier de Littérature Orale 30, 1992, s. 15-35 (spolu s D. Holým).
- Osudy československých Cikánů za nacistické okupace a nadvlády. In: Střední Evropa 7, 1992, č. 23, s. 117-129.
- Dinah a její podivuhodné portréty Cikánů z roku 1944. In: FB 4, 1992, s. 136-142; zkrác. překlad Portréty z cigánskeho tábora v Auschwitz-Birkenau. In: Roma 1993, č. 11-12, s. 4-5 a reedice in: Romové a historie. Ústí n. Labem 1996, s. 76-83.
- Romové v českých zemích v minulosti a přítomnosti. In: Bílá místa 2, Ostrava 1992, s. 29-37.
- Terorizování slovenských Romů (1944-1945). In: AFPUO, Historica 1, 1993, s. 119-125.

- Brněnský transport Cikánů do koncentračního tábora v Auschwitz I. In: Universitas 26, 1993, č. 4, s. 21-26; zkrác. Convoglio di morte. In: LD 30, 1994, č. 1, s. 23-24.
- Pomníky obětem války. Hřbitovy Romů v Letech a v Hodoníně. In: Amaro lav 3, 1993, č. 9, s. 3.
- Losy i zagłada Romów w Protektoracie Czech i Moraw; Dyskryminacja i prześladowania Rómow w Republice Słowackiej; Dinah. In: 50-lecie zagłady Romów w KL Auschwitz-Birkenau. Oświęcim 1994, s. 58-73; 74-93, 113-120.
- Romové v českých zemích včera a dnes. In: Historické rozhledy 4, 1994, s. 1-23.
- Kdo jsou Romové aneb problematika jedné etnické menšiny v Československu. In: Přednášky a besedy z XXVII. běhu Letní školy slavistických studií. Brno 1994, s. 86-88.
- Dějiny Romů v českých zemích od počátku 15. stol. do roku 1945. In: O romské problematice se zaměřením na učitelské vzdělání. Brno 1994, s. 4-21.
- Terorizování Romů od srpna 1944 do března 1945. In: Slovenské národné povstanie v pamäti národa. Bratislava 1994, s. 325-326.
- Cikánský tábor v Auschwitz-Birkenau a jeho nejmladší vězňové. In: ČMM 113, 1994, s. 151-158.
- Memoráty jako zdroj informací o dějinách Romů. In: RDŽ 1, 1994, č. 1, s. 22-25; reedice Minulost očima romských pamětníků. In: V. Fedič: Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna. Humenné 2001, s. 28-30.
- Obete protirómských násilností. In: Romano nevo ľil 4, 1994, č. 129-131, s. 3-4 a 7, č. 132-133, s. 2-3 a 7-8, č. 134-135, s. 2-5 a 7.
- Neznámý podnět. In: RDŽ 1, 1994, č. 3, s. 16-18.
- Holocaust. In: BMRK 3, 1994, s. 20-22.
- Čačipen paľ ľagri. In: Rrom p-o drom 5, 1995, č. 11-12, s. 6; uprav. Scoperte fondamenti sui campi zingari nel Protettorato di Boemia e Moravia. In: LD 32, 1996, č. 1, s. 13.
- Z Protektorátu Čechy a Morava do Auschwitz II-Birkenau: hromadný transport 7. 5. 1943. In: SPFFBU (C 42), 1995, s. 143-149.
- Kolik vězňů prošlo internacemi protektorátních cikánských táborů? In: ČMM 114, 1995, s. 352-364.
- Neznámý holocaust. In: Neznámý holocaust. Praha 1995, s. 27-35.
- Druhý aneb neznámý holocaust. In: Spisy Právnické fakulty MU v Brně (řada teoretická) sv. 160, 1995, s. 47-51.
- Akce Nisko a příprava „konečného řešení“ romské otázky. In: Mezinárodní konference „Akce Nisko v historii konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava 1995, s. 125-127.
- Romská menšina v České republice. In: Přednášky a besedy z XXVIII. běhu Letní školy slavistických studií. Brno 1995, s. 57-62.
- Útěky českých Romů z osvětimského táborového komplexu. In: VVM 47, 1995, s. 70-73.

- Cikánský tábor v Letech (1942-1943). In: Dějiny a současnost 17, 1995, s. 26-28.
- Romská třída ve Starém Městě u Uherského Hradiště. In: RDŽ 2, 1995, č. 4, s. 98-100.
- Romové v agendě moravského apelačního soudu (1753-1783). In: BMRK 4, 1995, s. 15-17.
- Romistická tematika diplomových prací. In: BMRK 4, 1995, s. 37-40.
- Po letech o Letech. In: Gendalos/Zrcadlo 1, 1995, č. 5, s. 2-3.
- Detenuto N. 33804. In: LD 32, 1996, č. 3, s. 19-20.
- Strasti a útrapy v protektorátních cikánských táborech. In: SPFFBU (C 43), 1996, s. 143-163.
- Záhuba protektorátních Romů. In: V. Kural a kol.: Studie o sudetoněmecké otázce. Praha 1996, s. 205-215.
- Romové v koncentračních táborech. In: Češi v nacistických koncentračních táborech, káznících a věznicích. Praha 1996, s. 64-67.
- Pracovní útvary tzv. asociálů v letech 1941-1945. In: Pracovní jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. Bratislava 1996, s. 105-107.
- Naléhavý dokument z období nacistické okupace. In: BMRK 5, 1996, s. 15-17.
- Antonín Daniel 1913-1996. In: BMRK 5, 1996, s. 51; reedice in: Romové a jejich učitelé. Ústí n. Labem 1989, s. 82-83.
- Historický kalendář. In: Gendalos/Zrcadlo 2, 1996, č. 2, s. 4.
- „Cikánský farář“ Karel Lysý (1849-1925). In: Gendalos/Zrcadlo 2, 1996, č. 2, s. 32.
- Correspondence. In: JGLS (5) 7, 1997, č. 1, s. 51-53.
- Minulost hodonínského tábora. In: Ma bisteren – Nezapomeňme! Praha 1997, s. 5-20.
- Romská osada v Luhačovicích. In: SPFFBU (C 44), 1997, s. 175-182.
- Personál protektorátních cikánských táborů. In: VVM 49, 1997, s. 294-298.
- Rozmístění, početní stav a demografické charakteristiky Romů na Hodonínsku 1876. In: JM 33, 1997, s. 228-231.
- Transport romských vězňů z Hodonína do Osvětimi. In: BMRK 6, 1997, s. 33-35.
- Strážníci Romové a jejich divadlo. In: RDŽ 4, 1997, č. 1-2, s. 59-60.
- Artikuly o Romech ve sněmovních památkách předbělohorské Moravy. In: BMRK 6, 1997, s. 11-12.
- Cikánský tábor v Hodoníně. In: Společně. Spolu s Romy k multikulturní výchově ve školách. Ústí n. Labem 1997, s. 113-114.
- Two internment camps for the Gypsies in the Czech Lands. In: In the Shadow of the Swastika. 2. Hertfordshire 1998, s. 151-172; překlad Lety und Hodonín – zwei Internierungslager für Sinti und Roma in den tschechischen Ländern. In: Sinti und Roma unter dem Nazi-Regime. 2. Berlin 2000, s. 159-181.
- Sinti und Roma im Protektorat Böhmen und Mähren sowie in den Slowakischen Republik in den Jahren 1939-1945. In: Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau. Oświęcim 1998, s. 178-190.

- Materiál o Romech na Slovensku. In: Historická demografie 22, 1998, s. 169-199.
- Ad bibliographiam. In: BMRK 7, 1998, s. 40-44.
- Příprava a průběh genocidy Romů v českých zemích v letech nacistické okupace. In: Fenomén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín 1999, s. 160-164; překlad Preparation and Execution of the Genocide of Roma from the Czech Lands in the Years of the Nazi Occupation. In: The Holocaust Phenomen. Conference Report of the International Scientific Conference. Prague – Terezín 1999, s. 169-173.
- Lieu de naissance: Auschwitz-Birkenau. In: ÉT 13, 1999, s. 156-164; zkrác. Luogo di nascita: Auschwitz-Birkenau. Zingari oggi 2, 2003, č. 1, s. 14-15
- Výsledky josefínského pokusu o usazení moravských Romů. In: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 351-355.
- Usazování a diaspora Romů na Slovákku (od konce 18. do začátku 20. stol). In: Slovákko 41, 1999, s. 177-181.
- Romská osada v Uherčicích a její obyvatelé. In: JM 35, 1999, s. 249-255.
- Holocaust Romů v letech 1939-1945. In: Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának. Brno 1999, s. 129-132.
- Jazyková výpověď o moravských a slezských Romech. In: BMRK 8, 1999, s. 39-42.
- Romové očima četníků. In: BMRK 8, 1999, s. 42-44.
- Jak se Romové připravovali na uvítání prezidenta Beneše v Biskupcích. In: BMRK 8, 1999, s. 78.
- Historické reflexe. In: Černobílý život. Praha 2000, s. 31-46; překlad Historical Reflections. In: Life in Black and White. Praha 2000, s. 31-46.
- Bohusoudovští Romové (1784-1945). In: SPFFBU (C 48), 2000, s. 201-214.
- Obraz romského etnika v českých všeobecných encyklopediích. In: ČMM, 119, 2000, s. 93-102.
- Cikáni na Moravě a ve Slezsku do první třetiny 20. stol. In: ČL 87, 2000, s. 239-247.
- Topografie romského osídlení na jižní Moravě. In: JM 36, 2000, s. 261-266.
- Dininy podobizny Romů. In: RDž 7, 2000, č. 1-2, s. 68-76.
- Národní jméno Cikán, respektive obecně rozšířené slovo cikán v moravských a slezských toponymech. In: ČL 87, 2000, s. 67-70.
- Židovští lékaři v cikánských táborech. In: RDž 7, 2000, č. 1-2, s. 58-61.
- Doslov. In: Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc 2000, s. 169-172.
- Jamenští Romové. In: BMRK 9, 2000, s. 76-77.
- Romští rodáci ze Starého Města – oběti rasové perzekuce. In: Slovákko 43, 2001, s. 271-273.
- Frekvence Romů ve Znojmě koncem 19. stol. In: JM 37, 2001, s. 304-306.
- Záznamy o úmrtích moravských Romů v nemocničních zprávách koncentračního tábora Auschwitz I. In: BMRK 10, 2001, s. 64-68.

- Jedna z obětí protiromské perzekuce před 300 lety. In: BMRK 10, 2001, s. 52-54.
- Dějinný příběh oslavanských Romů. In: JM 38, 2002, s. 77-96.
- Svatobořičtí Romové. In: Slovácko 44, 2002, s. 243-259.
- Moravští Romové a Sintové na sklonku 19. a počátkem 20. stol. In: ČMM 121, 2002, s. 83-99.
- První opatření na Moravě a ve Slezsku podle zákona č. 117/1927 Sbn.: zákaz vstupu tzv. potulných cikánů do některých regionů a obcí. In: AFPUO, Historica 9, 2002, s. 17-26.
- Normativní akty o cikánech v proměnách času. In: Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Brno 2002, s. 145-153.
- Profesní orientace moravskoslezských Romů a Sintů (od provozování řemesel a obchodu přes hudební a zábavné produkce až k příležitostné práci a službám, doplněným domácí výrobou a nelegálními zdroji obživy). In: ČL 89, 2002, s. 343-350.
- Romští káránci v moravských donucovacích pracovnách. In: VVM 56, 2002, s. 191-194.
- Romské „podobizny“ z Uherskobrodská (1784). In: ČL 89, 2002, s. 31-36.
- Amari Eva. In: Národopisná revue 4, 2002, s. 228-229.
- Naučná literatura o moravských Romech (ve zpětném pohledu do minulosti od 20. let 19. stol. do počátku nového milénia). In: BMRK 11-12, 2002-2003, s. 68-76.
- Artikuly o Romech v moravských sněmovních památkách poslední čtvrtiny 17. stol. In: BMRK 11-12, 2002-2003, s. 91-92.
- Vzpomínkové vyprávění Karla Neckaře. In: BMRK 11-12, 2002-2003, s. 95-103.
- Seznam vězňů kárného pracovního (sběrného) tábora v Hodoníně. In: BMRK 11-12, 2002-2003, s. 104-106.
- Romové ve světle kmenových knih moravskoslezského gubernia z roku 1842. In: AFPUO, Historica 10, 2003, s. 69-79.
- Cigánské žactvo v zemi Moravskoslezské. In: Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit. Brno 2003, s. 29-37.
- Zvláštní skupina evidenčních pramenů: soupisy Romů na Moravě a ve Slezsku. In: SPFFBU (C 50), 2003, s. 213-221.
- Vyhlazování evropských Romů. In: Le romengro murdaripen andro dujto baro mariben/ Genocida Romů v době druhé světové války. Praha 2003, s. 20-22 čes. textu a 123-125 angl. textu.
- Rom – Cikán. Příklad Martina Daniela, vulgo Nosála. In: Člověk na Moravě v 19. stol. 1. vyd. Brno 2004, s. 262-274; 2. vyd. Brno 2008, s. 278-290.
- Slovenští Romové v letech 1939-1945. In: SPFFBU (C 51), 2004, s. 153-178.
- Původní bojkovští Romové. In: Slovácko 46, 2004, s. 267-272.
- Famelijs bojkovských Murků. In: Naše Bojkovsko 29, 2004, č. 7, s. 20, č. 8, s. 15, č. 9, s. 14.

- K prehistorii „cikánské kolonie ve Vosoudově“. In: BMRK 13, 2004, s. 92-94.
- Czech and Slovak Roma, 1939-1945. In: Historica (Praha) 12, 2005, s. 143-183.
- Etnonyma příslušníků romského etnika. In: Andros Probabilis. Sborník příspěvků přátel a spolupracovníků historika a profesora PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám. Brno – Olomouc 2005, s. 483-487.
- Romští vězňové kárného pracovního, resp. sběrného tábora v Hodoníně u Kunštátu. In: VVM 59, 2005, s. 139-144.
- Uplatnění prvních romských studentů z Moravy. In: RDž 2005, řilaj, s. 45-49.
- Jedinečné dokumenty. In: RDž 2005, řilaj, s. 41-44.
- K účasti moravských Romů v československých legiích. In: BMRK 14, 2005, s. 90.
- Chmurný epilog životního příběhu Ludvíka Murky. In: BMRK 14, 2005, s. 91-92.
- Romská famelíja v Luhačovicích a osud Jaroslava Heráka. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. stol. Brno 2006, s. 330-336.
- Autentická výpověď o cikánské třídě ve Starém Městě. RDž 2006, jevend, s. 68-71.
- Matriky moravských Romů, kteří přežili nucenou táborovou koncentraci. BMRK 15, 2006, s. 124-128 a 16, 2007, s. 112-116.
- Patnáct let činnosti Muzea romské kultury v Brně. In: ČMM 125, 2006, s. 287-291.
- Dejme se na cestu k přípravě romské encyklopedie. In: BMRK 15, 2006, s. 136.
- Romské dějiny v datech. In: Romano vodi 4, 2006, č. 5, s. 23, č. 6, s. 23, č. 7-8, s. 23, č. 9, s. 23, č. 10, s. 23, č. 11, s. 22, č. 12, s. 23.
- Naše společná cesta. In: RDž 2006, řilaj, s. 212.
- Potulní cikáni aneb „Metla venkova“. In: VVM 59, 2007, s. 372-376.
- Policejní vazba Romů v Brně. In: FB 2007, s. 199-203.
- Romové na Moravě ve 20. letech minulého století. In: AFPUO Historica 14, 2007, s. 178-180.
- Tragické osudy slovenských a českých Romů v době od konce 30. do poloviny 40. let minulého století. In: Nepriznaný holocaust. Rómovia v rokoch 1939-1945. Bratislava 2007, s. 7-14.
- Nad rubrikami hlavních knih osvětimského cikánského tábora. ČMM 126, 2007, s. 353-366.
- Narodili se a zahynuli v osvětimském cikánském táboře. RDž 2007, řilaj, s. 170-185.
- „Cikánský král“ Michał II. Kwiek a jeho působení v Československu. In: Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 34, 2008, s. 19-22.
- Cikánský tábor v Letech (1942-1943). In: RDž 15, 2008, řilaj, s. 186-197.
- Zpráva o počtu, struktuře a osudech vězňů tzv. cikánského tábora v Letech. In: BMRK 16, 2007, s. 117-122.
- Příklad Jana Malíka a sága jeho rodu. In: Člověk na Moravě ve 2. polovině 18. stol. Brno 2008, s. 268-275.
- Divadlo strážnických Romů. In: Národopisná revue 2009, č. 1, s. 48-50.
- Nahlédnutí do „prehistorie“ Romů na Ostravsku. In: AFPUO, Historie 16, 2009, s. 221-228.

- Z cikánského pitavalu. In: VVM 59, 2007, č. 4, s. 372-376.
- Kárný pracovní (sběrný) tábor I a v něm internovaní cikáni. In: BMRK 18, 2009, s. 163-166.
- Kvalifikační práce s romskou tematikou. In: BMRK 18, 2009, s. 179-194.
- Annemarie Babbitt, roz. Gottlieblová. In: BMRK 18, 2009, s. 214-215.
- Nad portréty neznámých vězňů z osvětimského cikánského tábora. In: RDž 16, 2010, č. 1, s. 97-114.
- O jednom neobjasněném autorství, aneb memorát *Housle a kůň* a otazníky nad jeho tvůrcem. In: RDž 17, 2011, č. 2, s. 97-100.
- Obraz Romů v beletrii: výběrová bibliografie. In: BMRK 20, 2011, s. 187-190.
- Cikáni a „cikáni“ v Letech. In: Živá historie 2011, duben, s. 35-37.

Recenze:

- (rec.) Publikace cikánské obyvatelstvo v Jihomoravském kraji. In: ČMM 94, 1975, 354-355.
- (rec.) Ke společenské problematice Cikánů v ČSSR. In: ČMM 95, 1976, s. 185-187.
- (rec.) F. Müller: Humoresky ze života cigánů a pytláků na Luhačovicku a Bojkovicu. In: VVM 32, 1980, s. 125.
- (rec.) D. Holý: Mudrosloví primáše J. Kubíka. In: LD 21, 1985, č. 1-2, s. 85.
- (rec.) E. Thurner: Nationalsozialismus und Zigeuner in Österreich. In: ČMM 104, 1985, s. 338-339.
- (rec.) Risultati de ziganologica cecca. In: LD 23, 1987, č. 1, s. 40.
- (rec.) Etnografia slovacca. In: LD 24, 1988, č. 6, s. 46-47.
- (rec.) Cikáni v průmyslovém městě (problematika adaptace a asimilace). In: ČMM 108, 1989, s. 177.
- (rec.) Lacchó lav. In: LD 29, 1990, č. 5, s. 55.
- (rec.) Neznámi Rómovia. In: Národopisná revue 3, 1992, s. 139.
- (rec.) G. Tyrnauer: Gypsies and the Holocaust. In: ČMM 111, 1992, s. 140.
- (rec.) Neznámi Rómovia. In: ČMM 112, 1993, s. 193-194.
- (rec.) Los Cyganów w KL Auschwitz-Birkenau. In: RDž 1, 1994, č. 4, s. 68-69.
- (rec.) Soupis pramenů k dějinám Romů. In: ČMM 112, 1993, s. 141-142.
- (rec.) Struggling for Ethnic Identity. In: ČMM 112, 1993, s. 179-180.
- (rec.) Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau. In: ČMM 113, 1994, s. 194-195.
- (rec.) Polská publikace o romském holocaustu. In: ČMM 113, 1994, s. 403-404.
- (rec.) Sinti und Roma gestern und heute. In: ČMM 113, 1994, s. 220-221.
- (rec.) M. Alinčová a kol.: Bibliografie romistické literatury. In: ČMM 114, 1995, s. 183-184.
- (rec.) V. Kladivová: Konečná stanice Auschwitz-Birkenau. In: ČMM 114, 1995, s. 220-221.

- (rec.) D. Kenrick – D. Puxon: Gypsies under the Swastika. In: BMRK 5, 1996, s. 54.
- (rec.) M. Zimmermann: Rassenutopie und Genocid. In: BMRK 5, 1996, s. 54.
- (rec.) A. Jurová: Romská problematika 1945-1967. In: ČMM 116, 1997, s. 278-279.
- (rec.) M. Pape: A nikdo vám nebude věřit: In: ČL 85, 1998, s. 286-288.
- (rec.) „Po židech cigáni“. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945. In: ČMM 124, 2005, s. 563-565.
- (rec.) Poslední dílo doc. Mileny Hübschmannové. In: Host 2006, č. 4, s. 78-79.

Odkazy

- Slovenský národopis 41, 1993, č. 2, s. 222-224.
- Časopis Matice moravské 117, 1998, č. 1, s. 255-257.
- Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Řada historická (C) 45, 1998, s. 7-19.
- Český biografický slovník XX. století. Praha, 1999, s. 249.
- Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté. Praha, 1999, s. 346-347.
- Lexikon současných českých historiků. Praha, 1999, s. 202-203.

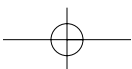
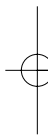
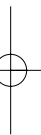
- Milý Bore ... Profesoru Ctiborovi Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Brno, 2003, s. 15-23.
- Sborník Pedagogické fakulty MU, 2003, s. 93-94; Jižní Morava, 2003, s. 304-306.
- Lexikon současných českých historiků. Ostrava, 2012, s. 369-370.
- Časopis Matice moravské 122, 2013, č. 1, s. 283-285.

Zkratky

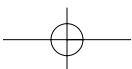
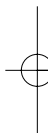
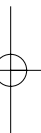
AFPUO	Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis
BMRK	Bulletin Muzea romské kultury v Brně
CDK	Centrum pro studium demokracie a kultury
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSPB	Český svaz protifašistických bojovníků
ÉT	Études Tsiganes
FB	Forum Brunense
JGLS	Journal of the Gypsy Lore Society
JM	Jižní Morava
LD	Lacio drom
LL	Lačo lav
MK	Malovaný kraj
MU	Masarykova univerzita
RDŽ	Romano džaniben

SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
SPPFB	Sborník prací pedagogické fakulty v Brně
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
UP	Univerzita Palackého
VVM	Vlastivědný věstník moravský

Pro RDž dle seznamu vypracovaného Ctiborem Nečasem upravila Milada Závodská

Recenzovaná část

Možnosti a meze integrace Romů – počáteční analýza metod a výstupů výzkumného projektu

Abstract

The text is the output of an on-going research project funded by the Student Grant System of the University of Ostrava. The research scheme is based on the fact that the history of the Roms has been studied mainly on the basis of sources from the majority side, stemming mostly from the administrative and repressive bodies. The researchers including the author herself and PhD and MA students of Czech and Czechoslovak history have approached Romani narrators (mostly Romani assistants working in the NNO sector and their clients). On the basis of their narrations combined with her previous experience with the study of the history of the Roma in the Czech lands, the author attempted to identify a number of topics to be researched in greater depth. The analysis of the narrations concentrates on the developments inside the Romani ethnic group in the second half of the 20th century and at the beginning of 21st century as viewed by the Roms themselves. The text presents an attempt of the author to follow in the above mentioned historical context topics that include changes in the relation inside (larger) family groups, including the development of the relations of the Roms in Ostrava to their relatives in Slovakia, the relation of the Roms to work and institutional education. In the future, the author would like to tackle also the topic of the development of culture and identity inside the given Romani family groups.

Keywords

Roms – postwar history – migration – Ostrava and surroundings – traditional family relations – education – oral history

¹ Prof. Ph.Dr. Nina Pavelčíková, CSc, působí na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity. E-mail: Nina.Pavelcikova@osu.cz

Použité metody a průběh výzkumu

Ve svých předcházejících studiích o historii romského obyvatelstva českých zemí po roce 1945 jsem se opakovaně vracela k problému pramenné základny výzkumu (Pavelčíková, 1999, 2004, 2008 aj.) Na rozdíl od dějin majoritního obyvatelstva, k nimž má historik k dispozici poměrně širokou škálu informačních zdrojů, byli jsme dosud při pokusech o zachycení základních dat o dějinách Romů odkázáni převážně na svědectví majoritních správních, zejména však represivních orgánů, různá více či méně přesná statistická šetření, výsledky starších terénních výzkumů, prováděných především kvantitativními (dotazníkovými apod.) metodami etnologického, resp. sociologického průzkumu od padesátých do osmdesátých let 20. století (Davidová, 1970; Haišman-Matějová, 1988; Hernová, 1992; Lukášová 1989 ad.). V rámci dosavadních projektů byly pořízeny a zpracovány i kvalitní autentické výpovědi příslušníků romského etnika, které jistě mohou jeho historii ozřejmit „zevnitř“. Jejich analýzy (publikované i uložené v rukopisných prepisech) jsou v současné době celkem dostatečně využívány. Vzpomínky reprezentantů jednotlivých romských skupin najdeme např. na stránkách časopisu *Romano džaniben* od počátku jeho vydávání v roce 1993 až do současnosti, v *Bulletinu Muzea romské kultury* (vycházel 1x ročně v letech 1992-2010), v posledním roce i v měsíčníku *Romano hangos* (Horváthová, 2013). Ve většině případů jsou to však spíše příležitostně zachycené výpovědi jednotlivců, které zpravidla neposkytují podklady pro rozsáhlejší, ucelený historický výzkum, resp. pro obecnější závěry o vývojových tendencích.² Historik se mohl v posledních letech pokusit hlouběji proniknout do vývoje kulturního systému romských skupin – po roce 1989 zejména na základě kvalitativních i kvantitativních výzkumných metod etnologických, sociologických, antropologických (výstupy sociální antropologie), resp. terénních výzkumů dalších sociálních a humanitních vědních oborů. Byly vesměs prováděny terénním výzkumem s pomocí metod „zúčastněného pozorování“, stacionárního výzkumu, různých dotazníkových či statistických šetření, ale také na základě výpovědí pamětníků. Problém byl do jisté míry v tom, že teorie, metodika, postupy a způsoby využívání ústních svědectví – čili celý nový vědní obor dnes nazývaný orální historie – se v našem prostředí začal rodit a přetvářet teprve po roce 1990 (Vaněk a kol., 2003, 2004, 2007 ad.).

S metodou orální historie jsme dosud pracovali na katedře historie FF Ostravské univerzity např. v rámci závěrečných prací studentů při výzkumech každodennosti v druhé polovině 20. století. V této souvislosti jsem se sama

2 Orální historie (viz dále) jako metoda výzkumu Romů je v současné době úspěšně realizována v projektech studentů a pedagogů Semináře romistiky Ústavu jižní a centrální Asie Univerzity Karlovy, pracovníků Muzea romské kultury v Brně ad. Na rozdíl od uváděných náhodných vzpomínek se často jedná už o soustavné výzkumy, založené převážně na kombinaci práce s pamětníky s klasickými postupy historikovy práce s archivními prameny.

pokusila stručně charakterizovat naše postupy, které se vyznačovaly specifiky – např. tím, že jsme orální historii chápali v rámci využití klasických metod historikovy práce s archivními prameny jako spíše doplňkový postup, s jehož pomocí lze nazírat tzv. malou historii (Pavelčíková, 2011). V oblasti romské problematiky jsme v těch letech při výzkumech na Ostravsku (resp. v českých zemích) orální historii také pojímali jako doplnění jiných zdrojů informací. Nicméně už v té době jsme ji používali v souladu s obecnými pravidly jejího postupu (opakovaný, několikafázový rozhovor, vztah tazatel-narátor, dohoda o práci s nahrávkou apod.; Musilová, 1995, 1998, 1999).³ Máme tedy k dispozici pro použití v různých souvislostech několik záznamů takto pořízených rozhovorů, resp. výstupů dalších samostatných terénních výzkumů (John, 1998; John 2000; Černý, 2001 ad.) Tazatelé byli vždy z dostupné literatury poučení o základních postupech orální historie. Přesto se občas potýkali se svým přístupem k narátorům, doplňkovými (někdy návodnými) otázkami a vyhodnocováním věrohodnosti výpovědi. Proto jsem vždy doporučovala, aby se pokusili doplňovat a upřesňovat získané nahrávky komparací s okruhy pramenů úřední povahy (fondy národních výborů nižších stupňů apod.), výpověď narátora jim sloužila pouze jako dokreslení specifík romského prostředí.

Díličích zkušeností s výzkumy studentů a ze svých vlastních pokusů o práci s orální historií při studiu historie Romů v Ostravě a okolí jsem se rozhodla využít v projektu, který zahájila Katedra historie FF OU v roce 2010 pod názvem „Historické aspekty procesu integrace romského obyvatelstva Ostravy“ v rámci studentské grantové soutěže (SGS). Dalším využitelným zdrojem informací byly již zmíněné výstupy (publikované, výzkumné zprávy a jiné rukopisy) autorů, kteří problematiku ostravských Romů v minulosti zkoumali různými metodickými postupy (Davidová, 1970; Lukášová, 1989; Hernová, 1992), z nichž jednoho jsem se zčásti osobně účastnila (Hajská-Poduška, 2004).⁴ Za cíl uváděného projektu jsme si stanovili kvalitativní výzkum proměn romských příbuzenských skupin, které imigrovaly do průmyslového prostředí města ze slovenských romských osad od počátku padesátých let 20. století.⁵

3 Na vytváření principů orální historie jsem se podílela např. účastí v projektu AV ČR (Musilová, 1995, 1998, 1999). Spolu se svými studenty jsem se zúčastnila řady školení v oboru *oral history*, pořádaných Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, později také pracovních setkání (Sovinec 2009, 2010, 2013), konferencí (Pardubice 2013) i dalších jednotlivých výzkumů v rámci grantových úkolů (2012). Uváděná studie z roku 2011 byla původně přednesena jako referát na XVI. mezinárodní konferenci International Oral History Assotiation v Praze v červenci 2010.

4 Viz např. dosud nepublikované výsledky rozsáhlých terénních výzkumů Evy Davidové prováděných na Ostravsku v druhé polovině šedesátých let 20. století (1970), výzkumnou zprávu z terénního výzkumu jedné ostravské sociálně vyloučené lokality z let 2003–2004 (Hajská -Poduška, 2004). Zmíněné výstupy historických výzkumů autorky a jí vedených diplomantů na Katedře historie FF OU a zkušenosti z práce s poměrně širokou škálou úředních pramenů z Ostravska stejně jako dílčí poznatky z účasti na terénních výzkumech lze považovat za určitou výhodu, která umožňuje v době postupné realizace uváděného projektu zpětné komparace – viz citace v dalším textu.

5 Se základními metodickými problémy projektu a průběhem jeho realizace jsem seznámila účastníky IV. konference Czech Oral History Assotiation (COHA) v Pardubicích dne 2.3.2013. Toto moje

Základní osu předkládaného textu představují výsledky první etapy (dosud neukončeného) výzkumu, která byla založena především (v některých případech výhradně) na rozhovorech s romskými narátory, ale využila také metodu genealogickou a další klasické postupy historikovy práce. Zmíněná starší svědectví a fakta jsou zde uváděna zejména v souvislostech, které vypovídací hodnotu nových poznatků potvrzují. Důvodem tohoto postupu je mimo jiné skutečnost, že dosavadní výsledky projektu nemohly zachytit rovnoměrně tradiční strukturu ani současnou sociální stratifikaci romských obyvatel Ostravy. Okruh narátorů se vytvářel náhodným výběrem na základě osobních kontaktů členů výzkumného týmu s několika romskými asistenty či jejich klienty z neziskových organizací (viz dále).⁶ V této souvislosti je třeba zdůraznit, že projekt byl zaměřen historicky, nesledoval cíleně např. vytipované skupiny obyvatel sociálně vyloučených lokalit, které jsou v současnosti objektem zájmu terénních výzkumů různých oborů sociálních a společenských věd. Projekt kvalitativního výzkumu, pokud má být dostatečně věrohodný, by měl do budoucna počítat se širším záběrem sociálního spektra, nepomíjet tu část obyvatel romského původu, jež se pohybuje na okraji současné společnosti.⁷ V této počáteční fázi šlo však spíše o vytipování tematických okruhů, které může kvalitativní výzkum významným způsobem obohatit. Kladli jsme si původně hodně ambiciózní cíle – projekt měl široký tematický záběr, jenž počítal s několikaletým průběhem a postupným rozšiřováním projektu, resp. s jeho završením rozsáhlejší monografickým textem. Výzkum měl zachytit různorodou škálu proměn způsobu života, kulturních vzorů (mentalit) romských obyvatel Ostravy během druhé poloviny 20. století. V té době prožili Romové pokusy o úplnou asimilaci, likvidaci tradiční kultury, několik etap neorganické

vystoupení bohužel není publikováno. V následujícím textu se pokouším alespoň základní kontury použitých metodických postupů shrnout, resp. analyzovat a zdůvodnit i technické problémy, které v průběhu realizace vyvstaly před výzkumným týmem.

6 V citovaných záznamech rozhovorů se to projevuje např. velmi rozdílnou dikcí jednotlivých narátorů. Ti z nich, kteří prošli vyššími typy škol, odpovídali vesměs hovorovou češtinou, souvisle, přepis jejich vzpomínky působí proto „učesaněji“ než v případech, kdy narátoři užívají etnoлект či jinou formu nespisovné češtiny. Všechny rozhovory byly vedeny česky, ani tazatelé, ale zpravidla ani narátoři neovládají romštinu.

7 Dosavadní sondy prokázaly, že zachytit „historickou paměť“ obyvatel romských ghatt bude metodicky náročnější než rozhovory s romskými asistenty, kteří mají zpravidla vyšší vzdělání. Bude vyžadovat hlubší promyšlení metodických postupů, souborů doplňujících otázek i individuálního přístupu tazatelů k různým skupinám narátorů. (Např. z výzkumů studentů sociální práce, jejichž absolventskou práci jsem vedla, mám potvrzeno, že obyvatelé tzv. vyloučených lokalit buď nejsou vůbec ochotni vypovídat, nebo mají tendenci část historických vzpomínek překrývat svými současnými problémy, minulost pro ně nemá význam, často si ji uvědomují okrajově nebo nepřesně.) V předkládaném textu alespoň zčásti nahrazuje přímé rozhovory s obyvateli sociálně segregovaných lokalit srovnáním se závěrečnou výzkumnou zprávou pracovníků společnosti Člověk v tísni k výzkumu, který byl proveden na počátku nového tisíciletí převážně metodou zúčastněného pozorování, ale také dalšími postupy terénního výzkumu – viz: Hajska-Poduška, 2004. (K výzkumu autorka tohoto textu poskytla některé historické souvislosti). Specifický problém pak z hlediska výzkumníka představuje prostředí tzv. olašských Romů, kteří žili do konce padesátých let kočovným způsobem života, dnes obývá jejich příbuzenská skupina domy a byty v centru Ostravy. Projekt s jejím výzkumem nepočítal, v textu se jí dotýkám pouze okrajově.

urbanizace apod. Domnívám se, že bez hlubší znalosti celé řady historických souvislostí a poznatků o vývoji různorodých skupin romského obyvatelstva není možno pochopit jejich současnou složitou situaci. V této souvislosti zdůrazňuji nutnost deskripce výchozích podmínek a sledování proměn základních atributů romské kultury jako zcela nezbytného předpokladu.

V souvislosti s použitými metodickými postupy popisovaného projektu je nutno zdůraznit, že byly v prvé řadě limitovány souborem předpisů pro SGS OU. Základním principem tohoto typu výzkumu je aktivní, majoritní účast studentů doktorského a magisterského studia, pedagogové plní roli metodických koordinátorů, autorů úvodních a závěrečných textů. V průběhu prvního roku projektu (2010) bylo pět účastníků z řad studentů navazujícího magisterského studia historie (stejně jako jeden doktorand) podrobně seznámeno s metodikou orální historie. Aktivní účast v semináři Historie romského problému vedeného autorkou této studie jim umožnila hlubší poznání problematiky vývoje romského obyvatelstva Ostravy v letech 1945-1989. Zmíněný doktorand zároveň s pomocí pedagogů zpracovával genealogický přehled rozrodu a vnitřních vztahů rozsáhlé příbuzenské skupiny (v dalším textu jmenované jako Demeterovi). Vzhledem k teritoriálnímu rozsahu migrací příslušníků skupiny, v níž bylo zachyceno celkem 158 osob, nebylo možno ověřovat údaje přehledu v matrikách; přehled byl pořízen na základě opakovaných nestandardizovaných rozhovorů s mladším členem skupiny, jenž dokládal rekonstruované údaje na základě konfrontace výpovědí příslušníků čtyř sledovaných generací a jejich osobních dokladů (OP, rodné, resp. sňatkové a úmrtní listy; viz Knejp, 2010; Pavelčíková a kol. 2010b). V dalším roce měl na tyto výstupy doktorand navázat několikaměsíčním výzkumem ve výchozí slovenské lokalitě Jarovnice. Podařilo se však uskutečnit pouze jeho první desetidenní ověřovací fázi, během níž se podrobněji seznámil s prostředím, několika členy sledované příbuzenské skupiny a prostudoval zápisy o vývoji osady v obecní kronice. Během roku 2011 pořídil v Ostravě také dvoufázový rozhovor s asistentkou neziskové organizace Zdeňkou B., citovaný v dalším textu. V srpnu 2011 oznámil ukončení doktorského studia. Tato skutečnost samozřejmě výrazně limitovala další průběh první fáze projektu. Byl sice posílen o další dva studenty magisterského programu, ti však již neprošli základní metodickou přípravou a podíleli se pouze na prepisech a ukládání pořízených rozhovorů. V průběhu druhého roku projektu (2011) se podařilo realizovat celkem sedm dvoufázových rozhovorů; Pět z nich s romskými asistenty ostravských neziskových organizací (Jehkhetane, Vzájemné soužití, Bílý nosorožec, Centrom) a tzv. romské pobočky Ostravské městské knihovny ve Vítkovicích. Dva dvoufázové rozhovory uskutečnila autorka tohoto textu: jeden s romskou studentkou bakalářského oboru sociální práce FF OU, druhý s absolventem vysokoškolského a doktorského studia Tomášem K. Celková délka každého jednotlivého rozhovoru se pohybovala mezi 60-180 minutami. Kromě toho vzniklo ještě pět kratších

jednofázových rozhovorů s klienty uváděných neziskových organizací a byly pořízeny dva písemné záznamy výpovědi respondentů, kteří nechtěli vypovídat na diktafon. Vzhledem k tomu, že tyto záznamy neodpovídají základním postupům *oral history*, v následujícím textu jsou použity pouze výjimečně jako doplnění některých informací. Složení skupin narátorů splňovalo hlediska různorodé pohlavní a věkové stratifikace: celkem bylo osloveno pět mužů a devět žen, věkové složení se pohybovalo v kategoriích 20-30 let (2 narátorky), 35-60 let (11 osob) a nad 60 let (1 narátor).

První z dvojfázových rozhovorů probíhaly formou volného vyprávění životního příběhu narátora, občas doplňovaného dotazy tazatele se žádostí o podrobnější informaci. Pro druhou fázi rozhovorů byl předem připraven modul tematických okruhů, sestavený z jednotlivých otázek, jež částečně navazovaly na dřívější uváděné výstupy, soustředily se však zejména na problémy, jež nás zajímaly z hlediska cílů výzkumu (viz dále). Samotnou druhou fázi rozhovoru ovšem mohl tazatel vést dle vlastní přípravy a momentální situace, modul byl pro něj pouze základním vodítkem. Až na výjimky, kdy jsme měli k dispozici např. záznamy z evidence ostravských obvodních NV, resp. další přímé archivní doklady o příchodu a pobytu respondentů (a jejich předků nebo dalších příbuzných) v Ostravě, nebylo možno řadu údajů narátorů ověřovat jiným typem pramene (místa a data narození v matrikách, data odchodu ze slovenské obce, resp. příchodu do Čech apod.). V řadě případů ani nelze podobné ověřování provést, neboť např. evidence romských rodin vedená původně na NV různých stupňů v podobě evidenčních karet se v Ostravě vesměs nedochovala nebo je neúplná.⁸ Přepis rozhovorů realizovali účastníci projektu formou tzv. redukce I. řádu (Miovský, 2006: 210). Je to záznam do plynulejší podoby, v němž se vynechává to, co nesouvisí se sledovaným problémem a nesděluje žádné informace – např. pauzy ve vyprávění, odbočky směrem k dalším přítomným osobám, mimoslovní projevy narátorů apod.). Všechny pořízené rozhovory i jejich přepisy jsou uloženy ve speciálním oddělení katedrální knihovny KHI FF OU, součásti Univerzitní knihovny OU. První fáze výzkumu uzavřená v závěru roku 2011 byla úspěšně obhájena před komisí FF OU, která vyhodnocovala výstupy projektů SGS. Podmínkou obhajoby byla mj. publikace dosavadních výsledků, kterou jsem se rozhodl realizovat v předkládaném textu.

Po uzavření první fáze výzkumu probíhají nyní další jednotlivé rozhovory, nové informace shromažďují se svými diplomanty (studenty historie, sociální práce, zá-

⁸ Naším cílem ani ověření všech udávaných údajů nebylo, sledovali jsme především dlouhodobé trendy vývoje, názory narátorů na proměny života jejich předků, příp. jich samotných pod vlivem městského prostředí. Neověřovali jsme např. pobyt předků v určité slovenské či české lokalitě, ale spíše vztah k příbuzným na Slovensku, intenzitu a charakter vzájemných styků, to, co utkvělo narátorům v paměti ze vzpomínek jejich předků apod. Tyto údaje jsme pak vzájemně konfrontovali a komparovali se staršími poznatky.

kladů společenské výchovy) prostřednictvím jejich terénního výzkumu, resp. s využitím dalších zdrojů. V kvalitativním terénním výzkumu se snažím pokračovat také já sama. Dále rozvíjíme zejména ta témata, která se nám nepodařilo dostatečně do hloubky prozkoumat.⁹ Výsledky první fáze projektu i další na něj navazující výzkum hodláme v budoucnosti využít v dalších jednotlivých publikačních výstupech, pokud možno i v původně plánované monografii. Jsem si samozřejmě vědoma toho, že i dosavadní (a zatím zčásti analyzované) výsledky bude třeba dále ověřovat a prohlubovat, příp. i rozšířit a doplnit o zmíněné komparace s jinými typy výzkumů.

Výchozí lokality, jejich vnímání, vzájemný styk s příbuznými na Slovensku

Rodiny všech narátorů, o jejichž výpovědi se opírá následující text, pocházejí ze Slovenska, převážně z osad v jeho východní části, jejichž obyvatele nazývá většina badatelů slovenští Romové. Výjimkou však není ani původ ze skupiny maďarských Romů, kteří žili v blízkosti obcí obývaných majoritním obyvatelstvem maďarského původu v příhraničních oblastech jižního Slovenska. Pro předky našich narátorů byl ve všech případech typický usedlý způsob života, o jehož podmínkách má však většina dnešních ostravských Romů jen mlhavé povědomí. Z původní romské osady pocházeli jejich předkové z třetí nebo čtvrté generace, naši respondenti se narodili buď přímo v Ostravě (resp. jejím blízkém okolí) nebo v jiném průmyslovém centru českých zemí. Většinou potvrzují, že jejich předkové žili v osadách v sousedství majoritních sídel a z jejich vyprávění si pamatují, že prováděli pomocné práce v lese nebo v zemědělství, později také na stavbách silnic nebo železnic. Více o svých předcích vyprávěla Zdeňka B., jejíž příběh začíná vzpomínkami na prarodiče. Její babička pomáhala koncem války partyzánům, nosila jim jídlo.¹⁰ Jednou ji chytili Němci, nic jí sice nedokázali, ale zbili ji tak, že ohluchla na jedno ucho. Dědeček byl voják, padl u Dukly. Otce narátorky už v raném mládí vzala na svůj statek slovenská selská rodina:

„...oni neměli vlastní děti, takže ho naučili, jak se má starat o dobytek, jak se sázet, jak sklízet. Dokonce plavil koně, on nám vyprávěl, že se naučil úplně všechno [...],

9 Ve výzkumu pokračují studenti, jejichž SZP vedu. V loňském roce byla obhájena jedna bakalářská práce na téma Zdroje neziskových organizací při práci s Romy a jedna diplomová práce (Občanské sdružení Vzájemné soužití a jeho práce mezi Romy na Ostravsku), proběhla obhajoba rigorózní práce založené na výzkumu prováděném metodou tzv. ohniskových rozhovorů s obyvateli dvou ostravských obvodů, další zadání se týkají zejména výzkumu identity a sebeidentifikace Romů (Musil, 2013).

10 Tuto výpověď samozřejmě není možno ověřit na základě jiného typu pramenů, z literatury ovšem víme, že zejména v podhorských oblastech, kde se za války vytvořily tzv. lesní romské tábory, nebyla pomoc Romů partyzánům ničím výjimečným. Pomoc východoslovenských Romů partyzánům a jejich účast v bojích o osvobození Slovenska potvrzuje ve svých vzpomínkách např. slovenská romská spisovatelka Elena Lacková nebo řada výpovědí v rozsáhlé knize vzpomínek slovenských Romů na dobu 2. světové války (viz Hübschmannová, 2005: 197-404, 741-898; Lacková, 1997: 129-132 aj.).

oni ho zajistili po stránce živobytí, dostával výslužku – vajíčka, brambory, mouku [...] – , postaral se i o matku a svého bratra. Pracoval tam hodně dlouho, vlastně až do doby, kdy musel na vojnu [...] do Čech [...], z vojny se už nevrátil na Slovensko“.¹¹

Dětství své matky v osadě Betlanovce v okrese Spišská Nová Ves líčí dosti podrobně paní Dáša B.:

„Byl tam malý potok, kde si prali prádlo a v létě se tam koupali. Maminka byla nejstarší z osmi sourozenců, musela se starat o ně a o celou domácnost od svých osmi let. Nemohla chodit do školy pravidelně, takže měla jenom šest tříd [...]. Tatínek byl nejmladší z deseti dětí, nechodil do školy, protože musel pást dobytek a starat se o výživu rodiny. Sourozenci pomáhali rodičům v práci, chodili nakupovat, do obchodu byly dva kilometry.“¹²

Otec Ladislava K. se narodil na východním Slovensku ve Dvorcích, později bydlel s prarodiči v osadě u Staré Lubovně. Z vyprávění rodičů slyšel, že:

„[...] dědeček byl takový jakoby vajda na vesnici [...]. Dodneška tam má naše rodina takové výsostné postavení. Matka pocházela ze západního Slovenska, mládí prožila ve vesnici Šoporňa, [...] to byla osada, matka vzpomínala, že žili dost chudobně, protože jich bylo hodně [...], když jsem byl malý, tak jsem tam viděl takové staré skromné domečky, ale byly čistě vybavené [...], ten, co nejdříve vstal, si mohl vzít první boty a mohl jít do školy [...] matka byla nejrychlejší, takže si udělala aspoň čtyři třídy [...], měla základní vzdělání.“

Když babička zemřela, dědeček se znovu oženil. Matka Ladislava a její sestra se s macechou špatně snášely, proto obě odešly na brigádu do Ostravy, matce bylo v té době 15 let.¹³ Z různých osad v okrese Stará Lubovňa v prešovském kraji pocházela také zakladatelská partnerská dvojice rozsáhlé příbuzenské skupiny (viz další text) Jána a Gizely D. Ti odešli do Čech už v roce 1948 jako pracovníci Československých drah, od roku 1956 definitivně zakotvili i se svými tehdy šesti dětmi v Ostravě.

11 Rozhovor Jana Knejsa se Zdeňkou B. (*1959), Ostrava 15.7.2011. Příjmení narátorů, resp. sledovaných rodin jsou téměř ve všech případech anonymizována; v odkazech jsou uváděna zpravidla křestní jména a iniciála příjmení nebo změněná jména „rodová“. V závorce uvádím u každého jen datum narození, nutné vzhledem k uváděným historickým souvislostem. Jen v případech, kdy mi zvláště záleželo na tom, aby byl určitý můj závěr potvrzen známým romským aktivistou a v minulosti jsem jej již opakovaně plným jménem uváděla, nevidím důvod v tomto textu (i když zčásti v poněkud nových souvislostech) jeho jméno tajit (zejména Lýdie Poláčkové).

12 Rozhovor Jiřiny Šedivé s Dášou B. (*1967), Ostrava 27.1.2011.

13 Rozhovor Pavlíně Nováčkové s Ladislavem K. (*1960), Ostrava 6.8.2011.

Další svědectví je staršího data – již ve svých předcházejících výzkumech jsem zachytila vyprávění pana Alexandra K. z Bílovce, který vzpomínal, že jeho rodiče a prarodiče pracovali na jižním Slovensku v lesním závodě při svozu dřeva, ženy v lese paběrkovaly, aby zajistily otop na zimu. Jeho „maďarští“ předkové se lišili od slovenských Romů především v tom, že neznali romštinu ani žádný slovenský dialekt, jako obcovací řeč používali maďarštinu.¹⁴ Totéž potvrzuje paní Zdeňka P., zná to z vyprávění své maminky, která přišla jako mladá dívka do Ostravy z vesnice Tachty blízko Lučence a měla velké problémy i se základní komunikací: „[...] *tam jsou kousek maďarské hranice, v té části, kde oni bydleli, tam psaná forma i mluvená forma byla fakt maďarština [...], ona neuměla vůbec česky ani slovensky, takže se dorozumívala jen se svou sestrou a když šla do obchodu, tak [...] musela posunkovat, aby mohla nakoupit.*“¹⁵

Řada narátorů se shoduje v tom, že jejich předkové přišli na Ostravsko (resp. původně do jiných průmyslových center českých zemí) za obživou.¹⁶ Prvotní přesuny ze Slovenska se uskutečnily v padesátých a šedesátých letech 20. století, většinou je realizovali prarodiče nebo rodiče dnešních vypravěčů; jak už jsem zmínila, narátoři samotní už téměř bez výjimky prožili celé období svého dospělého věku v českém prostředí. Poměry na Slovensku si většinou přímo vybavují z doby svého dětství, kdy tam jezdili s rodiči na návštěvy k příbuzným nebo trávili u prarodičů celé prázdniny: „[...] *jinak na Slovensko jsme se vraceli jenom v tom případě, když jsme jeli na dovolenou, to jsme jezdili pravidelně za babičkou a dědou, [...] většinou jsme tam my děti zůstávaly celé dva měsíce, to jsme byli rádi, že jsme z města pryč [...], babička měla v malém domku dlážku, vysoko nastlané peřiny, když jste se zabořil, nebylo vás vidět.*“¹⁷ Také další z pamětníků vzpomíná, že jezdil na prázdniny na Slovensko, ale byl tam jenom asi dvakrát, zážitky se mu moc nevybavují.¹⁸

Z literatury víme, že zejména v šedesátých letech probíhal intenzivní a v podstatě živelný pohyb romských rodin jak ze Slovenska do českých krajů, tak i nazpět na Slovensko. V paměti současně žijících generací se vesměs dá zachytit spíše příchod dalších příbuzných rodičů či prarodičů do Ostravy. Přesto se ve výzkumu podařilo zaznamenat i opačný, resp. oboustranný pohyb:

*„...rodiče spolu utekli do Ostravy k otcově sestře. V 18-ti letech narukoval tatínek na vojnu. Maminka se vrátila zpátky do osady, po vojně se rodiče znovu setkali v Ostravě.“*¹⁹

14 Rozhovor autorky s Alexandrem K. (*1933), Bílovec 14.7.1999. Rozhovor byl již několikrát publikován v jiných souvislostech, byl pořízen s použitím metodických postupů, které v té době běžně používala skupina pracovníků ÚSD AV ČR pod vedením M. Vaňka, s nimiž jsem v té době úzce spolupracovala.

15 Rozhovor Aleše Musila se Zdeňkou P. (*1974), Ostrava 22.6.2011.

16 Tamtéž. Dále rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11), P. Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13), N. Pavelčíkové s Tomášem K. (*1981, pozn. č. 23).

17 Rozhovor A. Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 15).

18 Rozhovor P. Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13). O vývoji romských migrací v šedesátých letech, vyvolaných pokusem komunistické vlády o tzv. „rozptyl Cikánů z míst nežádoucího soustředění“, podrobněji zmiňuji v několika svých publikovaných pracích (např. Pavelčíková, 2004: 86–93).

19 Rozhovor J. Šedivé s Dášou B. (pozn. č. 12).

Dědeček další z pamětnic²⁰ přišel do Ostravy se svou početnou rodinou kolem roku 1964, měl příslibenou práci v dolech, ale byl už starší a neprošel zdravotní prohlídkou. Vrátil se na Slovensko, ale jeho tehdy třináctiletá dcera zde zůstala, žila v rodině své starší sestry usazené v Ostravě už před příchodem ostatních příbuzných, pomáhala hlídat její děti. Další příklad opakovaných návratů na Slovensko je pozdějšího data. Paní Vlasta H. se narodila v Čechách:

„[...] mama žila první tady v Čechách, v Žatcu žili. Já sem se tady narodila v šedesátém devátém roku a potom zme šli na Slovensko, nevím, proč se odstěhovali odtud [...], do vesničky, se menovala Smolnická Lhota, u Košic [...]. Od mamy rodiče všichni žili v Štoskupele [...] v té vesničce sem vyrůstala, chodila sem do školky [...], tam nebývali ani Romi, jenom my a od taty bratranec [...], tež měl děti [...], potom od mamy sestra se tam přistěhovala [...], tak jsme vyrůstali mezi gadžama. Normálně bylo dobré všechno [...]“

Na Slovensku se seznámila Vlasta H. s manželem, přestěhovala se k jeho rodičům a s nimi pak po narození dcery Marie (třetí dítě) odešli manželé nejdříve (asi v roce 1996) do Studénky a Hlučína, pak do Ostravy. Rodiče Vlasty H. na Slovensku zemřeli, zůstali tam další příbuzní, styk s nimi udržuje jen příležitostně, přijeli např. na svatbu jejího syna Mirka.²¹

Poněkud odlišný případ pohybu rodiny mezi Ostravou a Slovenskem se týká druhé generace rozvětveného příbuzenského svazku Jána a Gizely D. (celkem měli jedenáct dětí), o němž jsem již hovořila, konkrétně rodičů Tomáše K. Jeho otec Dušan K. pocházel z východoslovenské osady Jarovnice, se svou ženou Natašou žil v osmdesátých letech v Ostravě, pak se přestěhovali na Slovensko, otec pracoval v Prešově do roku 1993 u Pozemních staveb. Bydleli v Jarovnicích v tzv. čtveráku – zděném rodinném domku, který jim postavili otcovi rodiče v horní části obce, která nemá charakter typické romské osady s „kolibami“. ²² Tomáš odtud odešel k babičce do Ostravy v roce 2000, s rodinou na Slovensku udržoval pravidelný styk ještě před 6-7 lety, v poslední době žijí jeho rodiče a část sourozenců opět v Ostravě.²³ Tyto údaje zčásti ověřil u obyvatel Jarovnic, kteří patří k rozvětvenému příbuzenskému svazku Tomáše K., člen výzkumného týmu Jan Knejp (Knejp, 2010: 42-46).

Pro ostatní respondenty vesměs platí, že s výchozími osadami na Slovensku, resp. s příbuznými, kteří tam dodnes bydlí, už pravidelný styk neudržují. Účastnili se

20 Rozhovor A. Musila se Zdeňkou P. (viz pozn. č. 15).

21 Rozhovor Ladislavy Skýbové s Vlastou H. (*1969), Ostrava 5.10.2011.

22 Termín „koliba“ / „chyžé“ / „kber“ označuje většinou jednoprostorový nebo dvouprostorový domek postavený svépomocí z kusů dřeva či valků, s hliněnou podlahou, střecha je poskládaná z kusů staršího plechu, lepenky apod. (viz Davidová, 1995: 75-77).

23 Rozhovor autorky s Tomášem K. (*1981), Ostrava 18.10.2011. Tomášův příběh je ovšem zcela specifický, změny prostředí v něm hrají zvláštní roli, v dalším textu se s ním seznámíme podrobněji.

ještě některých rodinných obřadů – zejména pohřbů svých prarodičů či jejich sourozenců. Romský aktivista J. Horváth je svými znalostmi prostředí v původní osadě Vondřišl na východním Slovensku spíše výjimkou. V době, kdy propukly na Slovensku nepokoje v souvislosti se snížením sociálních dávek, např. organizoval v Ostravě sbírku základních životních potřeb, kterou pak osobně vzl svým autem příbuzným do rodné obce své babičky.²⁴ Ze svých předcházejících výzkumů a kontaktů s jinými romskými aktivisty vím, že většina z nich prostředí slovenských romských osad nezná a příležitostný zážitek z cesty na východní Slovensko je pro ně šokující. Podobně líčí svůj dojem z prostředí příbuzenské slovenské osady i jedna z narátorek: „[...] *ve vesnici Studené bydlí jedna sestra od mojí mamky [...], když jsem viděla, jak žije, tak mi vlasy vstávaly na hlavě [...], ona pořád má podlahu z hlíny, jakožto po staru, úplně ty staré postele, no říkám, já bysem tam nespala [...], ona si vzala manžela a ten ji tak naučil [...], mají svoji chajdičku, ale říkám – žijou na hranici bíd.*“²⁵ To, že vazby na Slovensko nejsou v Ostravě příliš tematizovány, potvrzují i citace z výzkumné zprávy, již uzavřeli na počátku nového tisíciletí svůj stacionární terénní výzkum tehdejší spolupracovníci společnosti Člověk v tísni (Hajská, Poduška, 2004):

*„[...] na tom východě žijí ubožáci. Tam jsou sto let pozadu, tam jsou ještě zemljanky [...], jak vůbec můžou jít do televize a ukazovat se tam v tom nepořádku, špinavý [...], já se za ně úplně stydím.“*²⁶

Podle autorů této zprávy dokonce většina obyvatel popisované ostravské „vyloučené lokality“ popírá svůj původ z východu a tvrdí, že jejich předkové žili na středním nebo západním Slovensku. Panují tu také velké obavy z příjezdu vzdálených příbuzných, zejména ze Slovenska. Představa, že se k někomu domů nastěhuje velká skupina lidí, není dnes pro nikoho příjemná, a ani k tomu podle autorů zprávy během jejich stacionárního výzkumu v lokalitě nedošlo. V našem výzkumu se většinou potvrdilo, že vztahy se Slovenskem přerušila či omezila úmrtí přímých příbuzných, změna sociálních či rodinných vazeb, možná také rozdělení státu,

24 Jan Horváth, sám už narozený v Brně, žil na Ostravsku do roku 2008, pak se s rodinou přestěhoval do Janova (okr. Litvínov). V době jeho pobytu na Ostravsku jsem s ním uskutečnila řadu opakovaných rozhovorů, které se týkaly podobných tematických okruhů, jaké sledoval i popisovaný výzkum (více viz např. Pavelčíková, 2010a: 91-92).

25 Rozhovor Aleše Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 15) popisuje situaci v osadě maďarských Romů. Reakci romských asistentů z Ostravska na poměry v osadách blízko Rudňan jsem poznala při cestě neziskové organizace Hnutí R na Slovensko v roce 2000. Asistentky plakaly, nemohly uvěřit, že v takových či podobných podmínkách žili jejich předkové, u nich doma se na život v osadě vzpomínalo s nostalgií.

26 Cíle tohoto výzkumu byly odlišné od sledovaného výzkumu, autoři však zachytili i některé zajímavosti, srovnatelné s jeho dosavadními výsledky. Popisovaná skutečnost se výrazně odlišuje od toho, jak ji zachytily prameny z šedesátých, resp. sedmdesátých let 20. století, kdy považovali ostravští Romové za nepřipustné nepřijmout pod svou střechu alespoň dočasně početné rodiny svých slovenských příbuzných, kteří sem přicházeli za prací, ale nepodařilo se jim získat byt a často nebyli ani evidenčně řádně podchytnuti. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: 85, 93-94, aj.

u starší generace v současné době už i neochota cestovat a přijímat početné návštěvy příbuzných, což oboje je spojeno s vysokými finančními náklady.

Téměř všeobecně a okázale demonstrována nechuť k původnímu slovenskému prostředí a jeho obyvatelům zjištěná opakovaně v Ostravě v rámci sledovaného projektu i dalších zdrojů je ve značném rozporu s obecně deklarovaným vztahem ke slovenským romským příbuzným v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Tehdy se naopak velmi často do nově získaných bytů k Romům na Ostravsku stěhovali další příbuzní ze Slovenska a způsobovali jejich přelidnění (viz další podkapitola). Toto zjištění se do značné míry rozchází také se závěry studií publikovaných v několika sbornících dvojicí sociálních antropologů Lenka Budilová-Marek Jakoubek (Budilová, Jakoubek, 2009). Ti dokládají ve svých výstupech např. rozsáhlý styk mezi slovenskými příbuznými z Chminianských Jakubovan (Prešovský kraj) a českého města Česká Kamenice (Ústecký kraj). Domnívám se, že tento fenomén by rozhodně vyžadoval ověření v dalších příbuzenských vazbách mezi slovenskými a českými středisky.²⁷ Je jistě otázkou, do jaké míry ovlivňuje styk s příbuznými na Slovensku prostředí průmyslového města, vzdělání, každodenní život a řada dalších faktorů. Je samozřejmě možné také vysvětlení, že tato otázka se nedá zobecňovat, protože záleží na vnitřních vztazích jednotlivých rodin či příbuzenských skupin. V každém případě je to jedno z témat, které zasluhuje další výzkum z různých úhlů pohledu vědeckých oborů, které se zabývají romským obyvatelstvem.

Tradiční a současná rodina, sňatkové strategie

Význam příbuzenských svazků, specifické funkce široké rodiny a vzájemné mnohostranné vazby kognatických i afinních příbuzných jsou obecně uznávaným a popisovaným atributem tradičního romského společenství. Právě na jejich specifických znacích zpravidla odborníci charakterizují rozdíly mezi majoritním obyvatelstvem a romskými skupinami, ale i v rámci vnitřní sociální organizace těchto skupin a jejich vzájemných vztahů.²⁸ Položme si však otázku, do jaké míry

27 V poněkud odlišných historických souvislostech se zabývají vývojem vztahů mezi slovenskými a moravskými romskými členy příbuzenských skupin v dosavadních výstupech svého projektu *Výzkum romského osídlování Brna 1945–73* Sadílková, Závodská a Zapletal (Sadílková, Závodská, Zapletal, 2010). Domnívám se, že v jejich zprávě o realizovaném výzkumu je datum 6.2.2010 uvedeno omylem; výzkum probíhal v roce 2010, zpráva o něm byla tedy zveřejněna na internetu zřejmě až v únoru 2011.

28 V posledních letech vydali západočeští sociální antropologové kolem Marka Jakoubka celou řadu sborníků a kolektivních monografií, v nichž zachycují organizaci romských příbuzenských skupin v různých zemích Evropy i v českém a slovenském prostředí (viz např. Budilová, Jakoubek, 2009). Funkcí a vývojem příbuzenství v romských lokalitách se podrobně zabývá také Eva Davidová v citovaných pracích, pracovníci Muzea romské kultury v Brně, pracovníci Semináře romistiky UK Praha a další odborníci. V těchto pracích viz též podrobnější vysvětlení pojmů *fajta*, *famell'ja*, kognitivní a afinní příbuzní, sňatky *pre čeranki* apod.

přežívají různé formy těchto vazeb dodnes v prostředí průmyslového města. V době prvních imigračních vln slovenských Romů na Ostravsko v padesátých, resp. i šedesátých letech 20. století bezesporu převážně fungovaly tradiční vazby příbuzenských skupin z původních slovenských osad. Přežívaly v nové lokalitě např. tak, že se příbuzní snažili udržet vzájemnou soudržnost hledáním bydliště v určité čtvrti, ulici, kolonii (Davidová, 1995: 11-12).²⁹ Paní Zdeňka P. vzpomíná, že její příbuzní přišli do Ostravy z osady Studená na maďarských hranicích, ubytovali se na Trnkovci v Radvanicích a vytvořili tam dokonce celou příbuzenskou čtvrt. Když pak na příkaz obvodního národního výboru došlo koncem sedmdesátých let k sestěhování části Romů ze Slezské Ostravy na Zárubek,³⁰ postupně tam přicházely další rodiny ze Slovenska, které se většinou ilegálně stěhovaly ke svým příbuzným.³¹ Tento jev (jak jsem ostatně uváděla už v závěru předcházející podkapitoly) byl ještě v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století zcela běžný. Historické výzkumy z Ostravska i z dalších oblastí tehdejší ČSR prozrazovaly, že nepřijmout i vzdálenější příbuzné, kteří hledali v Ostravě obživu a neměli kde bydlet, bylo v romském prostředí v té době ještě v podstatě nepřipustné. Eva Davidová např. ve svém rozsáhlém výzkumu z konce šedesátých let odhadovala, že pouze asi 40 % v Ostravě žijících Romů bylo řádně evidováno. První obnovený soupis romského obyvatelstva z roku 1968 zaznamenal ve městě celkem 2773 osob, podle tehdejších odhadů tu ve skutečnosti žilo již v té době minimálně dvojnásobné množství obyvatel romského původu (vesměs imigrantů ze Slovenska). Část z nich patrně unikla evidenci proto, že už je jako „zcela asimilované“ komunální úředníci mezi romskými obyvateli neregistrovali, většinu však představovali ilegální přistěhovalci, žijící se svými evidovanými příbuznými v jejich bytech, event. i v domech určených k demolici.³²

V popisovaném výzkumu jsme se ovšem setkali i s tím, že už první generace příchozích na Ostravsko se snažila uniknout z pravidel uzavřeného příbuzenského okruhu útekem (nejčastěji před nechtěným sňatkem):

„Rodiče se do sebe zamilovali, obě rodiny byly proti, a tak se rozhodli, že spolu utečou do Ostravy, kde měl můj tatínek starší provdanou sestru. V 18-ti letech narukoval tatínek na vojnu, po roce přišla na svět starší sestra. Maminka to měla těžké, švagrová ji vyhodila[...], maminka se vrátila zpátky do slovenské osady,

29 E. Davidová uvádí jako příklad rozsáhlý příbuzenský svazek Polhošovců z Velké Lomnice v okrese Poprad, jehož jednotlivé početné rodiny v Ostravě v padesátých letech obsazovaly byty na území hornické kolonie v Ostravě I (Hlubinská osada, Moravská Ostrava-Prívóz). Viz Davidová, 1970: 134.

30 Trnkovec, Zárubek – části Slezské Ostravy. Termínem Zárubek se označuje v současné době menší „vyloučená lokalita“ skládající se ze dvou ulic v okolí bývalé stejnojmenné šachty. Násilné sestěhování romských rodin z různých částí Slezské Ostravy do této lokality potvrzují úřední zprávy z té doby, např. Archiv města Ostravy, fond ObvNV Ostrava II, k. č. 285, pol. 1983.

31 Rozhovor A. Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 15).

32 Podrobněji viz např. Davidová, 1970: 64; Pavelčíková, 2004: 96.

*ale její matka ji vyhodila taky, [...] a tak šla k rodičům tatínka, ti jí umožnili spát [...] v dřevěné šopě společně s krávou a prasaty. Aby měla na mléko a chleba [...], chodila do lesa a sbírala borůvky, jahody nebo houby a ty prodávala za peníze [...], někdy jí potají nosila jídlo nejstarší sestra od tatínka. Po vojně se oba vrátili do Ostravy, žili jako běžná rodina.*³³

Deskripci pozvolného, nerovnoměrného narušování struktury, funkce a vnitřních norem archetypálních vzorců romských příbuzenských vztahů se nám podařilo v průběhu výzkumu zčásti rozkrýt zejména díky rekonstrukci genealogie již zmiňovaného početného příbuzenského svazku rodiny D. (respektive několika dnes již více méně samostatných *famelíjí*) (Knejp, 2010: 5-6, 25)³⁴. V době trvalého usídlení v Ostravě měli jeho zakladatelé již pět dětí, další potomci se narodili v Ostravě, poslední (jedenáctý) v roce 1966. Gizela D. tím naplnila ve svrchované míře základní požadavek na úkol ženy v tradiční hierarchii romské rozšířené rodiny: v plodném věku odrodit a vychovat co nejvyšší počet dětí. Ve druhé generaci se počet dětí snižuje na tři až pět (jsou i výjimky, nicméně žádná z nukleárních rodin dětí Gizely D. nedosáhla stejného rozrodu jako zakladatelská); starší děti narozené před příchodem rodičů do Ostravy si hledaly partnery vesměs na Slovensku v blízkosti Staré Lubovně, až na tři výjimky se však nedá jednoznačně prokázat, zda (resp. o jaký typ) příbuzenských sňatků šlo. Nejstarší dcera Anna žila nějakou dobu ve smíšeném svazku s „gádžem“, z něhož vzešel nemanželský syn. S tímto partnerem se však rozešla a většinu života pak s manželem Gustavem (pocházel z Kamienky, okres Humenné, byl romského původu) prožila stejně jako rodiče a další starší sourozenci v Ostravě. Početný příbuzenský svazek jedenácti sourozenců se zčásti rozvolňoval už ve druhé generaci – syn Milan narozený v roce 1956 v Ostravě se přestěhoval k rodině své romské manželky Libuše do Hodonína. V Hodoníně žila až do rozvodu s manželem Janem (pravděpodobně příbuzným Libuše) také jeho starší sestra Věra.

Z hlediska vývoje sňatkových strategií je zajímavý osud druhé dcery Nataši (v pořadí osmé dítě) a jejích potomků. Nataša se vdala v roce 1978 za Dušana K., pocházejícího ze slovenské romské osady v Jarovnicích. Seznámili se v době, kdy Dušan navštěvoval své dvě provdané sestry v Ostravě. Dva Natašini mladší bratři posléze uzavřeli typické tradiční partnerské svazky – Ivan si vzal Dušanovu sestru Moniku, nejmladší Zdeněk se oženil s Dušanovou neteří Valérií, dcerou jeho další sestry Ireny. Navázalo se tak nové příbuzenství, které se v tradiční romské rodině potvrzuje a utužuje tím, že několik dalších sourozenců původní příbuzen-

33 Rozhovor J. Šedivé s Dášou B. (viz pozn. č. 12).

34 Pod pojmem *fajta* rozumí většina badatelů příbuzenskou skupinu odvozovanou z „vertikální“ linie pocházející od jednoho předka (resp. předků po mateřské i otcovské linii). Pojem *famelíja* má rozměr horizontální – zahrnuje žijící členy příbuzenského svazku obou členů partnerského páru. J. Knejp uvádí v citovaném rukopisu další literaturu, která se podrobněji zabývá specifiky příbuzenských vztahů mezi různými romskými skupinami. Viz též např. Davidová, 1995; Hübschmannová, 1999: 115-136.

ské skupiny uzavírá partnerské vztahy se sourozenci (nebo jejich potomky) z rodiny partnerky (partnera). Také v další generaci pak došlo k posílení nově vzniklého příbuzenského svazku pomocí systému sňatkových strategií označovaného Romy *pre čeranki* – synové Nataši a Dušana Ján a Július si vzali za manželky své sestřenice Miladu a Jarmilu.³⁵ Možné důvody této složité kombinace vysvětlují vzpomínky Tomáše K., druhého syna Nataši a Dušana. Ten jako základní podmínku obnovy archetypálních vzorců příbuzenských vztahů uvádí návrat svých rodičů do prostředí slovenských Jarovnic, kde se tradiční způsob života v té době (osmdesátá a devadesátá léta 20. století) stále ještě dost striktně dodržoval. Nataša se přivdala do rodiny, která v osadě patřila k nejváženějším, její tchán nashromáždil poměrně slušný kapitál: „[...] rodiče mého otce mu nabídli rodinný dům, který mu postavili [...], oba dva pracovali a šetřili [...] pro své děti, postavili několik domů [...], tzv. čtveráků, a potom je nabídli svým dětem. Oni všichni žili v nadstandardních podmínkách s ohledem na ty ostatní Romy v jarovnické osadě [...]“³⁶ Možnost navázat nový příbuzenský svazek v těchto podmínkách a utužit jej dalšími sňatky byla tedy zřejmě i pro Natašiny sourozence a část jejich potomků prestižní záležitostí, již neváhali využít. Po změně situace na Slovensku (v průběhu devadesátých let, resp. po přelomu století) se část rodiny převážně ze sociálních důvodů postupně vracela do Ostravy, ale úzký vztah s příbuznými v Jarovnicích jednotlivci i jejich nukleární rodiny ještě nadále udržovaly, i když už ne s takovou intenzitou.

Některé z dalších potomků původního příbuzenského svazku D. (vesměs členové třetí a čtvrté generace) „osud“ v téže době zavál do západní Evropy, dva z nich zkusili štěstí i v Kanadě. Pokud se jim podařilo v cizině uchytit, jejich děti už běžně uzavírají smíšené sňatky. Např. příslušník čtvrté generace Daniel žije už s druhou přítelkyní kanadského původu, s romskými příbuznými se nestýká, už v mládí prohlašoval, že „s cikánkou nikdy žít nechce“.³⁷ I když stále ještě udržuje povědomí o původním širokém příbuzenském společenství, o osudu většiny bratranců a sestřenic či jejich potomků žijících v zahraničí se sám Tomáš K. dozvídá pouze cestou zprostředkovaných zpráv. Pravidelný styk se svými rodiči, Natašou a Dušanem, kteří jsou již v důchodu, udržují nukleární rodiny (i on sám jako single) bydlící v Ostravě. Tomáš k tomu s úsměvem dodává, že maminka výborně vaří tradiční romská jídla (např. *pišota*) a příbuzní se u ní zpravidla setkávají o svátcích a víkendech, kdy je pozve ke stolu.³⁸

35 Knejp, 2010: 59–61. Typy vzájemných příbuzenských sňatků, resp. „sňatků výměnou“ (*pre čeranki*) podrobně rozebírají ve své studii „Transgenerační model transformace sňatkových vzorců v cikánské skupině“ Lenka Budilová a Marek Jakoubek (Budilová, Jakoubek, eds., 2009: 286–325). POZN.REĐ.: Původně pojem *pre čeranki* (sňatek výměnou) popisoval takové dva sňatky, kdy mezi dvěma rodinami došlo k výměně nevěst. Zvláště u dříve typicky dodržované patrilokální postmaritální rezidence byl tento typ výhodou pro všechny zúčastněné (žádná rodina nepřišla o nevěstu a současně nevěsty měly záruku, že se k nim nová rodina bude chovat přijatelně). (Z nepublikovaných přednášek Mileny Hübschmannové).

36 Rozhovor autorky s Tomášem K. (pozn. č. 23).

37 Knejp, 2010: 62.

38 Rozhovor autorky s Tomášem K. (pozn. č. 23)

Z vyprávění pamětníků zachycených v průběhu popisovaného projektu vyplývá, že vzájemné sňatky členů svých příbuzenských svazků buď skutečně nevnímají, nebo o nich nechtějí hovořit, dokonce je i odmítají. „Výběr nevěsty u nás je stejný jak u gádžů, když se dva zamilují do sebe, tak když už si myslí, že je to vážné, tak se domluví rodiče těch dvou [...] a jsou zasnuby a při nich se domluví, kdy bude svatba, kde budou bydlet a tak.“³⁹ Pouze v jednom případě svědectví hovoří o větším zásahu rodičů:⁴⁰ o prvním sňatku své dcery rozhodl otec už v jejích osmnácti letech, v roce 1977 (bylo to pár dní po tom, co dokončila nižší střední školu), na základě předběžné dohody vzdálených rodin, ona sama byla nezkušená, proto souhlasila, i když partnera vůbec neznala, poprvé se viděli až během svatby. Život s ním byl pro ni ubíjející, nerozuměli si. Žila s ním asi tři roky, poté od něj odešla, i když už byla těhotná. Odmítl jí nechat svůj byt, proto se vrátila na čas k rodičům, brzy ale získala (jako státní zaměstnanec) vlastní byt a druhého partnera už si vybrala sama. Další narátorka vypovídá:

„[...] u nás už neexistovalo, že by rodiče domlouvali sňatek, že by nám tata, mama do toho radili [...]. Mi bylo 17, prostě jednou na oslavě v bytě, kde teď bydlíme, v tom domě bydleli jeho rodiče, od toho mého přítele [...] na rozlučku mi dal pusku na líčko, já jsem to brala jako závažné [...], nějak se ten cit prohluboval [...] my jsme spolu chodili rok [...]. My nejsme příbuzní. Otec mého manžela je gádžo, z moji strany jsou oba dva Cigáni, ale moje mamka je maďarská a tata je čistý Cigán.“⁴¹

Paní Zdeňka dodává, že ví, co jsou sňatky *pre čeranki* – podle ní se berou bratřenci vzájemně se sestřenicemi. Několik takových rodin ještě v Ostravě znala:

„[...] vedle nás kdysi bydleli v jiném domě, kousek od nás, měli spolu děti, ten jejich syn má rozštěp na rtu, dcera špatně mluví [...]. Dověděla jsem se, až když jsem byla starší, že oni jsou bratranec se sestřenicí [...]. Ještě respektují svoje rodiče a drží tu tradici, většinou jsou to lidi z východu, Poprad, Košice, Spišská Nová Ves [...]“⁴²

39 Písemná výpověď rodiny P. (*1957, *1958) pro výzkum, pořízená prostřednictvím J. Knejpy v květnu 2011.

40 Rozhovor J. Knejpy se Zdeňkou B. (pozn. č. 11).

41 Rozhovor A. Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 15).

42 Tamtéž. Výpověď narátorky ovšem prokazuje, že výraz *pre čeranki* sice zná, ale nevysvětluje jej přesně (viz pozn. č. 35). Podobný typ odpovědi také nemusí zcela jednoznačně odrážet realitu, narátorka ví spíše z majoritního prostředí, že sňatky mezi příbuznými se nepovažují za vhodné právě z genetických důvodů; může to být tedy odpověď ve stylu „respondent odpovídá tak, jak to chce tazatel slyšet“. I ve všech ostatních rozhovorech ovšem při nepřímých dotazech na způsob, jak se budoucí partneri poznali, svědčí odpovědi spíše pro to, že v novém prostředí průmyslového města ztráceli kombinované sňatky v rámci příbuzenských skupin svůj smysl. Větší roli při seznamování hrála setkání na pracovišti nebo v rámci aktivit ve volném čase (taneční zábavy, náhodná setkání u známých apod.) Na druhé straně je ovšem třeba přiznat, že v oblasti příbuzenských vztahů zatím zůstává hodně nejasností a otevřených otázek, výpovědi narátorů jsou často neurčité (někdy i vyhýbavé). Neochotu přiznat příbuzenské vztahy v rámci „solidárních sítí“ potvrzují i výsledky stacionárního výzkumu z let 2002–2003, který se odehrával v blízkosti bydliště předchozí narátorky. Blíže viz Hajská, Poduška, 2004: 33, ad.

Pan Ladislav K. a další respondenti zřejmě výraz „*pre čeranki*“ nikdy neslyšeli, nedovedou jej ani správně vyslovit a netuší, že zpravidla nějak souvisel se svazky mezi příbuzenskými skupinami.

Většina narátorů středního věku má povědomí o příbuzných žijících mimo Ostravsko, dovedou vypočítat tety, strýce i jejich děti, jména všech svých spřízněných vrstevníků ale už většinou neznají. Občas o nich slyší nějaké zprávy zprostředkovaně, většinou od tet, které bydlí v Ostravě. Shodují se v tom, že se vzdálenými příbuznými už se téměř nestýkají, paní Zdeňka B. například tvrdí, že některé své bratrance a sestřenice už neviděla více než deset let. Paní Iveta Ch. ví, že má někde u Karlových Varů matčinu tetu (sestru své babičky), ale nikdy v životě se s ní nesetkala. V prostředí města se zřejmě postupně mění i tradiční vztahy mezi tchýní a přivdanou mladou ženou (v tradiční rodině se zpravidla přivdala nevěsta do rodiny partnera, tchýně jí vypomáhala s vedením domácnosti a výchovou prvního dítěte, poučovala ji o rodinných zvyklostech apod.). Paní Zdeňka P. se sice přistěhovala do rodiny svého partnera na Zárubku, ale brzy se osamostatnili, zrekonstruovali si přidělený byt (v téže lokalitě). Od své tchýně se od té doby Zdeňka zřetelně distancuje, na ulici sice ji i členy její rodiny pozdraví, ale odmítá k nim chodit, i když žijí v sousedním domě. Podle svých slov se mnohem lépe snáší se sousedkami, které nepatří do manželova příbuzenstva, vztahy stále udržuje jen se svou vlastní rodinou. I její přítel termínem „mama“ oslovuje její matku, s vlastními příbuznými příliš nekomunikuje, Zdeňka říká, že „*oba si chtějí chránit své soukromí*.“⁴³ Autoři stacionárního výzkumu, s jejichž výstupem srovnávám námi získané výpovědi, sice na jedné straně potvrzují, že v uzavřeném prostředí ghetta se ještě v současné době vyskytují archetypální vazby; žijí tu dvě příbuzenské skupiny, jež sami výzkumníci označují jako „fajty“, počet jejich členů je kolem třiceti. Zároveň ale konstatují, že ostatní obyvatelé lokality se jim vyhýbají, považují jejich příslušníky za nepřizpůsobivé, v jednom případě dokonce za zloděje. Ostatní obyvatelé spojují v současnosti už pevněji spíše sociální než příbuzenské vazby, popisovanou situaci bychom mohli označit jako typické lokální, nikoliv výlučně příbuzenské společenství. Před sestěhováním příbuzných do jednoho bytu v případě ztráty střechy nad hlavou dokonce podle této zprávy dávají obyvatelé lokality přednost ubytovně.⁴⁴

Asi polovina z oslovených narátorů potvrzuje, že výrazně s jejich příbuzenskými vztahy zamíchaly odchody příbuzných do ciziny v souvislosti s boomem exodu do Kanady a západní Evropy na přelomu tisíciletí. Příbuzní běžně odcházejí za hranice a vracejí se opět do Ostravy i vícekrát; k nejsložitějším patří případ sestry pana Josefa D., která žila v Německu, pak přibližně osm let ve Španěl-

43 Rozhovory A. Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 16), J. Knejpa se Zdeňkou B. (pozn. č. 12), P. Novákové s Ladislavem K. (pozn. č.13). Rozhovor autorky s Ivetou Ch. (*1972), Ostrava 12.12.2012.

44 Podrobněji viz Hajská-Poduška, 2004: 24-25, 37.

sku a dalších evropských zemích (pan D. dodává, že střídala partnery a žila dost nevázaně). Pak se na čas vrátila do Ostravy a zřejmě náhodně se seznámila s Řekem, který byl na návštěvě na Ostravsku u příbuzných. Po narození syna nakonec odešla za svým posledním partnerem do jeho domova v řeckých horách, mají už tři děti. S ostravskou rodinou udržuje styk jen prostřednictvím své matky, která její rodinu navštívila několikrát na delší dobu. Se sourozenci si sestra píše přes facebook a telefonuje. Své děti neučí česky, respektuje manželovu venkovskou rodinu, její patriarchální vztahy a zvyky. Pan D. doufá, že „[...] až její děti budou větší, snad se samy budou chtít podívat do Česka, naučit se řeč. Nejstarší synovec je přetiletý, má ještě českou národnost, sestře se narodil před svatbou, jestli se tam ta situace nezlepší, třeba sám přijede.“⁴⁵

Natrvalo zůstali žít sourozenci či děti části narátorů hlavně v Kanadě a ve Velké Británii. Paní Miroslava M. má blízko Londýna dva bratry, kterým se dobře daří, společně založili malý soukromý podnik. Romů z Česka je tam v okolí více, ale pokud paní Miroslava ví, stýkají se častěji jen rodiny bratří mezi sebou. Bratři a hlavně jejich partnerky měli zpočátku problémy s angličtinou, naučili se ji lépe vlastně až od svých dětí, které tam už chodí do školy, mají anglické kamarády a v novém prostředí si bez problémů zvykly. Její vlastní rodina zůstala celá v Ostravě, s příbuznými z Británie udržují pravidelný kontakt prostřednictvím sociálních sítí na internetu. Svým rodičům by bratři rádi cestu do Británie zaplatili, ale ti se bojí letět letadlem. Zdá se, že i v ostatních případech možnost sledovat děti a jejich rodiny (žijící v cizině) „naživo“ přes skype nahrazuje stále častěji zejména v případě starší generace přímý styk.⁴⁶ Odchody za příbuznými v cizině a návraty do Ostravy nejsou už v současnosti tak časté. Ti, kdo nezískali v cizině práci a nenaucili se jazyk, žili po návratu ze sociálních dávek a původní bydliště většinou ztratili. Často pak komplikovali bytovou situaci svých rodičů či dalších ostravských příbuzných, k nimž se nastěhovali, ale nebyli ochotni se podílet např. na nákladech za bydlení.⁴⁷ Výjimkou však nejsou ani případy, kdy se děti vrátily v případě nemoci nebo ovdovění rodičů, zejména pokud nestihly v ci-

45 Rozhovor Pavlína Nováčkové s Josefem D. (*1975), Ostrava 29.4.2011. Se svým dnešním řeckým manželem se sestra pana D. mohla seznámit na Ostravsku v prostředí, kde dodnes žije část řeckých imigrantů do ČSR z doby po druhé světové válce, kdy prchali z vlasti před občanskou válkou. Podrobněji viz: Hradečný, 2000.

46 Rozhovor autorky s paní Miroslavou M. (*1973), Ostrava 10.12.2012. Totéž potvrzují i pracovníci neziskových organizací, např. o. s. Vzájemné soužití, nebo spolupracovnice paní Miroslavy a Lýdie Poláčkové, romské aktivistky z Ostravy, v současné době vedoucí pobočky Poradny pro občany, občanská a lidská práva v Ostravě. Paní Lýdie má bohaté zkušenosti z práce s romskými klienty z předcházejících let, kdy dlouhodobě pracovala jako koordinátorka Magistrátu města Ostravy pro práci s romskými obyvateli. V té době potvrdila autorce v několika opakovaných rozhovorech, resp. při svých besedách se studenty Ostravské univerzity dále uváděné skutečnosti o problémech s chaotickými migračními pohyby ostravských Romů od poloviny devadesátých let 20. století. Při odchodu do ciziny často rozprodaly rodiny všechny majetek, po návratu pak žily v Ostravě bez prostředků u příbuzných, žádaly o sociální podporu, měly problémy s evidencí apod.

47 Rozhovor autorky s Lýdií Poláčkovou, Ostrava 10.3.2000., viz též pozn. 46.

zině navázat trvalejší partnerské vztahy. Paní Zlata S. jela do Británie za rodinou své sestry, byla tam velmi spokojená:

„[...] no trochu tak pro mě ta bariéra byla angličtina [...], ale líbil se mi celkově přístup lidí, že se k sobě chovají úplně jinak než tady v Česku [...]. Měla jsem tam přátele, bydleli jsme všichni společně, skládali se na nájem, my jsme si platili jeden pokoj [...]. Byla jsem tam přes rok a vrátila jsem se z důvodu, že mi vlastně otec onemocněl, nechtěla jsem nechat mamku, protože by na všechno byla sama, a potom jsem tady zůstala[...].“⁴⁸

Ve většině sledovaných rodin dodnes přežívá velmi silný vztah zejména v základních rodinných liniích – především mezi romskými prarodiči, rodiči a dětmi v nukleárních rodinách a většinou i mezi sourozenci. Ladislav K. potvrzuje, že ještě za života jeho rodičů:

„[...] rodinný příslušník musel pomoci druhému v nouzi, v bídě. Neexistovalo, aby řekl, že nemá čas nebo že nemůže. A byla to velká čest, když někdo někoho požádal o pomoc. Já sám jsem asi před deseti roky [...] – můj bratr se ocitl v nouzi tím, že se rozvedl, [...] manželka mu dala vystěhování z bytu. No a my jsme nechtěli, aby s dětma byl někde na ubytovně [...], tak jsme je vzali k sobě do bytu. Bydleli u nás několik měsíců a prostě jsme byli rádi, že jim pomáháme [...], a oni, když my jsme potřebovali, tak nám potom taky pomohli.“⁴⁹

Paní Zdeňka B. už dvakrát řešila problém svého staršího bratra, který upadl do závislosti na drogách. Nejdříve jej celá rodina odsuzovala, ale když pak viděli, že se snaží sám ze závislosti dostat, znovu jej přijali mezi sebe. Abstinence mu bohužel nevydržela, ale celá rodina jej teď podporuje, hlavně jim jde o to, aby nezapadl mezi kriminálníky, doufají, že s jejich pomocí se přece jen vzpamatuje.⁵⁰ Podobný postoj zaujímal vůči své matce, jež propadla gamblerství, romský aktivista Jan Horváth. Dokud žila, snažil se jí domlouvat, doslova ji „hlídal“, podle vlastních slov byl i tvrdý. Po její náhlé smrti však na ni vzpomínal v dobrém, psal o ní nekrology plné lásky – tak, jak to tradice přikazuje dobrému romskému synovi.⁵¹

V rámci dnešních už převážně nukleárních romských rodin se udržují poměrně silně tradice původních rolí jednotlivých jejích členů, zejména muže a ženy, ale také dětí. V podstatě všichni naratoři žijící v partnerských vztazích potvrzují, že spolu začali žít (resp. uzavírali první partnerství) před dvacátým rokem života.

48 Rozhovor Miroslavy Majovské se Zlatou S. (*1986), Ostrava 4.5.2011.

49 Rozhovor Pavliny Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13).

50 Rozhovor J. Knejsy se Zdeňkou B. (pozn. č. 11), Ostrava 20.7.2011.

51 Podrobněji viz Pavelčíková, 2010: 91–92; dále rozhovor J. Knejsy se Zdeňkou B. (pozn. č. 11), Ostrava 20.7.2011.

Muži stále ještě preferují „poctivost“ partnerky, žena respektuje přání druhá, pokud jde o počet dětí i jeho nechuť k ochraně před početím, v tradiční rodině se podřizovala i v řadě dalších ohledů. Striktně se od ní vyžadovala věrnost, veškerá starost o rodinu, děti a domácnost byla její samozřejmou povinností. Role ženy pak výrazně roste s jejím věkem, zejména synové ji často chrání i před hrubostmi otce, respektují její názor. Starší ženy, jak jsem ostatně už zmiňovala, jsou také poslední spojnicí se širší rodinou; udržují vzájemně mezi sebou silné sociální sítě, zejména pokud ještě žijí v jedné lokalitě. Zdenka B. například zdůrazňovala:

„[...] když se doma něco řešilo, všichni se sešli a řešilo se to společně. Všecky nápady se zvážily a nějak se vybralo to nejlepší. I ta žena má právo říct, co se jí nelíbí [...]. Ale vím, že jako otec měl vždycky hlavní slovo, když se něco rozhodovalo, že jako hlava rodiny [...], prostě se vědělo, že má třeba rozhodnout o tom, co budou děti dělat [...], a když třeba nesouhlasila babička, je to osoba, která už je starší a má něco za sebou, tak se to musí brát na zřetel.“⁵²

Povinností starších dětí je starat se o mladší sourozence, z dřívějších výzkumů např. vím, že to často negativně ovlivňovalo i jejich školní docházku. Uvnitř dvorků domů, jež obývají romské rodiny, ostatně i dnes spatříme běžně s kočárky starší děti, většina z nich – samozřejmě hlavně dívky – se umí o nemluvně postarat se vší péčí.⁵³

Dalším celkem běžným jevem, který způsobuje proměnu původních příbuzenských svazků, jsou v Ostravě dost časté smíšené sňatky. Podle respondentů romské rodiny svým dětem ve styku ani společném životě s „gádži“ nebrání, partnerské vztahy s příslušníky majority jsou dokonce běžnější, než s příslušníky cizích romských rodin (zejména pokud jsou považovány za „nečisté“). Už v dřívějších výzkumech jsme naráželi na smíšená manželství, která alespoň podle tvrzení narátorů bez problémů fungovala. Pan Rudolf H. z Mariánských Hor sdělil, že „gádže“ si vzaly jeho dvě sestry, sám má dokonce tři zete z majoritního prostředí, kteří se velmi dobře přizpůsobili životu romské rodiny, dokonce se naučili i základy romštiny, kterou on sám se svou družkou ještě používali.⁵⁴ Manželé Miroslav a Marie Č. mají nejstaršího syna Mirka, který si vzal děvče ze Studénky:

„[...] Ona je Češka, jo, zatím jim to klapě [...], on robí, on je slušný synek [...], její mama a tata bývali s nama v jednom vchodě, oni nás znali dobře, věděli, jací jsme, a moje rodina, jaká je slušná, takže tam nebyl žádný problém [...] a teď si

⁵² Tamtéž.

⁵³ Rodině věnuje pozornost většina současných výzkumů, k dispozici jsou i přímé výpovědi z řady zkoumaných lokalit, samozřejmě není možno v předkládaném textu sledovat všechny souvislosti. Podrobněji viz např. Kaleja, 2010: 101-108, týž, 2012:113-127. Tamtéž další literatura.

⁵⁴ Rozhovor Rostislava Černého s Rudolfem H. (*1940), Ostrava 3.5.2000. (Černý, 2001:129).

*žijí dobře, mají tři děcka [...], ona je taková solidní [...], žena si s ní rozumí lepší než s nějakou romskou nevěstou [...], dobrá je, vůbec nemáme proti ní nic, ona je zvyklá s náma [...] a mi to je jedno, hlavně že syn se s ní dorozumí.*⁵⁵

Šárka K., studentka sociální práce na Ostravské univerzitě, má za sebou hodně složitý příběh osobní i rodinný, pronásledovaly ji choroby, její původní romská rodina se rozpadla, vychovával ji otčím a babička. Šárka má i další vzdálené příbuzné, i v Anglii, ale nic bližšího o nich neví. Matka žije v Německu, nedávno si přijela vyřídit osobní dokumenty, chce prý odjet do Anglie, setkaly se po delší době. Šárka se sice stýká se svými vrstevníky mezi Romy, ale přítele si našla v majoritním prostředí, je o jedenáct let starší než ona, morálně ji podporuje, pomáhá při studiu, sama říká, že starší přítel jí vlastně nahrazuje to, co nenašla u své vlastní rodiny – je spíš něco jako její starší bratr.⁵⁶

Synové paní Zdeňky P. mají oba dobré postavení, mladší dokonce vystudoval odbornou školu, starší pracuje jako mistr v automobilce Hyundai. Možná proto (ale také vzhledem k tomu, že jejich rodiče bydleli na Dubině „mezi bílými“) mají oba partnerky majoritního původu. Ona sama říká, že jsou celá rodina „hodně adaptovaní“:

*„[...] vedou úplně jiný způsob života. Ale byly problémy spíš na druhé straně – u rodičů těch děvčat. Ze začátku byli proti i u toho Saši, ale pak, protože i mně znali z vidění, věděli, jaká jsme rodina [...], no a teď už jsou spolu šestý rok, a myslím, že je to v pohodě a že ho berou [...]. A to ten starší to měl horší, protože tam se dodnes nestýkáme s její rodinou [...]. Já jsem je v životě neviděla [...], oni se s Romy nestýkají. I když já třeba mám lepší vzdělání, než její rodiče [...], ale on to neřeší, nežije s nimi [...], jeho žena dokonce říká, že rodiče nepotřebuje. No, uvidíme, na kolik jim to vydrží, jestli to bude pořád dobrý vztah [...].*⁵⁷

Ve výzkumu jsme se pouze jednou setkali se svědectvím, že smíšené manželství ztroskotalo – šlo o rodinu, kde ještě měli rodiče u starších dětí přece jen vliv na výběr partnera. Paní Zdeňka B. ve svém vlastním případě uváděla, že rodiče snátek neovlivňují, později ale vypráví o svých bratrech: nejstarší bratr Mirek si vybral ženu sám v Ostravě, další v pořadí Jirka neměl tady štěstí, proto s ním rodiče odjeli do Čech (z kontextu je pravděpodobné, že šlo o snátek v rámci vzdálenější rodiny):

*„[...] tak on si přivezl nevěstu odtamtud a jsou taky dodnes spolu, vychovali tři dcery. No a ten nejmladší, ten si vzal Češku – [...] ale tam to nefungovalo, [...] je to asi rok, co se rozvedl, vychoval dvě děti, ale nebylo to, co mělo být.*⁵⁸

55 Rozhovor Ladislavy Skýbové s manželi Miroslavem (*1965) a Marií (*1968) H., Havířov 2.2.2012.

56 Rozhovor autorky s Šárkou K. (*1998) Ostrava, 18.2.2011.

57 Rozhovor J. Knejsy se Zdeňkou B. (pozn. č. 11).

58 Rozhovor A. Musíla se Zdeňkou P. (pozn. č. 15).

Poněkud nezvyklý příklad smíšeného partnerství lící v případové studii z Ostravy romská aktivistka Lýdie Poláčková. Je to případ Jiřinky S., která pochází sama ze smíšené rodiny – její matka je Romka, tatínek pochází z Moravy, není romského původu, rodina je plně integrovaná. Už 19 let žije Jiřinka s vnukem (dnes již zemřelého) známého olašského „krále“ Lipy (pův. jméno Stojka) – vlastně jediné díky tomu, že dědeček vnuka miloval a oblíbil si i ji. Žijí s partnerem v dvoupokojovém panelovém bytě, mají dva syny. Druh se pokoušel přes léto 1999 najít práci v Británii, ale neuspěl, vrátil se domů. Jiřinka je vyučená servírkou, ale v branži nepracovala, snažila se přizpůsobit olašským zvykům (vlastní rodina partnera ji přijala až po sedmi letech známosti se synem), ale odmítla užívat některé jejich praktiky. Asi čtyři roky prodávala po domácnostech falešný Zepter (exkluzivní domácí potřeby), ale nechala toho, když začali Olaši v těchto domácnostech krást.⁵⁹ V Ostravě je podobný příklad zřejmě dost výjimečný, zdejší olašské rodinné klany si stále ještě udržují svou uzavřenost a izolaci jak od ostatních Romů, tak i od majority.

Dodržování tradic, zvykoslovných obřadů, duchovní život ostravských Romů

Pro všechny skupiny romského obyvatelstva v Evropě i mimo ni platí, že až do 20. století jejich příslušníci nevytvářeli písemnou kulturu (v naprosté většině byli negramotní), jejich duchovní život naplňovalo především tradiční zvykosloví, spojené s různorodými folklorními projevy (zpravidla se zdůrazňuje hudba a tanec, ale mnozí z nich jsou i dnes známi jako zruční umělečtí řemeslníci či insitní malíři a sochaři, rozvíjí se i krásná literatura). Významnou roli v romském folkloru hrály pohádky (spíše pro dospělé než pro děti), a příběhy, jež uměli jejich vypravěči bohatě vyšperkovat svou fantazií.

Původní věřské představy Romů v době příchodu do Evropy měly povahu animistických mýtů. Část z nich zachytili sice autoři prvních odborných publikací o Cikánech ještě v 19. století, ale v duchovním světě současných romských skupin už z nich zůstaly jen drobné střípky.⁶⁰ Po příchodu do Evropy se většina romských skupin přizpůsobovala náboženskému vyznání majority, v chápání okolního světa však zůstávala řada tradičních zvyklostí a představ. Ve vyprávění narátorů jsme zachytili jak starší tradice, tak i řadu zajímavých současných souvislostí jejich duchovního světa. Většina autorů se shoduje v tom, že přijetí náboženských představ a symbolů majority neznámá, že by se z Romů stali prakti-

59 Viz Poláčková, In: Davidová 2010. Rozhovor je ve formě případové studie na vloženém CD, pořídila jej L. Poláčková v Ostravě s Jiřinkou (datum narození ani datum rozhovoru neuvedeny). Nelegální (tzv. doplňkové) obživné aktivity někdejších kočovných Romů (v tomto případě tzv. Lovarů – dříve překupníci koní) představují složitý problém, kterému jsem se věnovala např. ve svém článku o kriminalitě Romů na Ostravsku v letech 1984–1989 (v tisku pro sborník Ústavu sociologie FF Univerzity ve Wroclavi).

60 Podrobněji viz: Pavelčíková, Pavelčík 2001.

kující věřící. Na církevních svátcích a obřadech je spíše zaujala jejich vnější okázalost, možnost využít jich k utužení vazeb v rámci příbuzenského svazku, v některých případech také k navázání specifických vztahů s majoritními sousedy. Zejména ve způsobu oslav jednotlivých svátků církevního roku nenajdeme větší množství původních romských zvyků, většinou se jedná pouze o menší odchylky (tradiční jídla, uctívání zemřelých předků) od majoritních zvyklostí.

Část narátorů srovnávala dnešní oslavy se vzpomínkami na dětství, kdy se např. slavily ještě tradičním způsobem vánoční svátky (zejména popisovali průběh Štědrého večera):

„[...] připraví se stromeček, [...] muž zabalí dárky, žena připravuje večeři. Všichni se svátečně oblečou, muž v kravatě, ženy si na sebe dají všechno zlato, které mají [...]. Před jídlem pronese nejstarší z rodu proslov, ve kterém zhodnotí minulý rok, děkuje za rodinu. Otec říkal proslov v romštině, ale nikdo z dětí mu nerozuměl, dnes už se mluví česky. Během dne měly děti hlad, matka jim přes den nedala jídlo, aby viděly zlaté prasátko.“⁶¹

Hodnocení průběhu celého roku váženým mužským členem rodiny v romštině potvrzují i další respondenti. Také v ostatních rodinách se mísily majoritní zvyky s typicky romskými – většina žen např. nepřipravuje k večeři ryby a salát, ale spíše oblíbená vlastní tradiční jídla (silný vývar, *pišota*, makové koláče, *šinga* – záviňy s jablky a mákem apod.). Důležité je konzumovat jídla z mouky, která je symbolem dostatku. Do hrnce s vodou na halušky se dávala čistě omytá mince, aby bylo dost peněz (ty zajišťovala i tradiční čočka na Silvestra).⁶² U olašských Romů se schází o Vánocích celé příbuzenstvo, je připravena hostina, zpívá se a tančí, podobným způsobem slaví Vánoce i některé usedlé rodiny, příbuzní se ale navštěvují postupně až v dalších svátečních dnech.⁶³ Jiní narátoři zmiňovali, že už široké příbuzenstvo na oslavy nezvou, protože to přijde moc drahé. Pod stůl se podobně jako v křesťanských rodinách dříve dávala sláma, připomínající místo Ježíšova narození. Starší Romové znají z vyprávění, že na Štěpána chodili jejich předkové po koledě v majoritní vesnici a zpívali i vlastní romské koledy. Velmi starou tradici, kterou dodnes mnohé rodiny dodržují, má další typický romský vánoční zvyk – na okno nebo na stůl se položí po večeři zbytky jídla pro „*mulé*“ (duše zemřelých), aby se rodině nemstily. Za mrtvé příbuzné se také zapálí svíčky, aby věděli, že na ně všichni vzpomínají a že jsou mezi žijícími vítáni. Paní Zdeňka B. si pamatuje na vyprávění babičky, že v chýši na Slovensku se věšel stromeček pod strop, aby bylo více místa, zdobil se ořechy, jablky, papírovými ozdobami. V Ostravě ale slaví její rodina Vánoce

61 Rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11).

62 Rozhovor A. Musíla se Zdeňkou P. (poznámka č. 15).

63 Tamtéž.

úplně stejně, jako majoritní sousedé.⁶⁴ Totéž platí o Velikonocích, jen místo polévání děvčat vodou používají romští hoši zásadně levné voňavky. Jiné svátky církevního roku nikdo z pamětníků neuváděl.

Mnohem důsledněji se dodnes udržují v romském prostředí zvyky, resp. jejich pozůstatky spojené s životními milníky. Prvním z nich je narození dítěte. To je vždy netrpělivě očekáváno, zejména u prvorodiček a jejich rodin. Dnes sice většina romských žen odrodí v porodnici, tu však zejména starší rodičky často předčasně opustí, aby se doma mohly starat o starší děti. Pokud zůstane déle v péči zdravotnického zařízení, zpravidla ji i dítě navštěvují na neonatálním oddělení členové širší rodiny.⁶⁵ Většina výpovědí potvrzuje, že se dítěti na ručku hned po narození připevní červená stužka nebo korálky, aby bylo chráněno před uhranutím, zlými duchy – nebo prostě pro štěstí. Pod polštář se ze stejného důvodu dává hřeben nebo jiné předměty s ostřejšími hroty. Pokud není ještě pokřtěné, musí se v noci svítit v místnosti, kde s ním matka leží. Křest probíhá vždy v kostele, kmotři jsou povinni dát dítěti do vínku peníze a přispívat mu i během dalšího života. Po křtu se dítě v tradiční rodině dává na chvíli pod stůl, zřejmě také na ochranu před zlými duchy.⁶⁶

Narátoři většinou potvrzují, že pokud ještě vybírali partnery rodiče, konaly se nejdříve zasnuby (*mangavipen*), při nichž často rodiče domlouvali svazek vzájemně příbuzných mladých párů, které se do té doby vůbec neznaly. Nikdo z nárátorů ale už nepamatuje tradiční romskou svatbu (*bijav*), která se odehrávala v prostředí osady. Svatba na úřadě nebo v kostele se podle jejich svědectví dosud okázale slaví na Slovensku, je to jedna z příležitostí, kdy se schází širší příbuzenstvo. Průběh svatebního dne, jak jej popisují, je velmi podobný jako u majoritní

64 Rozhovor P. Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13), dále výpověď Zdeňky B. (pozn. č. 11), Dáši B. (pozn. č. 12) ad. Víra v přebývání duší zemřelých mezi žijícími potomky ale stále ještě přžívá, minimálně se dodržují alespoň zvyklosti, které s ní byly spojeny. Jídlo se jim nechává na Vánoce, ale i při jiných příležitostech, několik nárátorů se zmínilo o tom, že nejen jejich předkové, ale i oni sami měli ve vypjatých životních situacích pocit, že se zemřelými hovoří, nebo je zahlédli ve velmi živém snu apod. (viz další text).

65 Podrobněji viz např. Kaleja, 2010: 104–105; Problém ovšem nastane, jestliže prvorodička je opuštěná, nezkušená a velmi mladá matka – v tom případě dodnes končí její dítě často v dětském domově, dnes např. také v babyboxu. V tradiční romské rodině pomáhaly s novorozencem mladé matce starší ženy, zejména tchyně, novorozené se nikdy „neodkládalo“. Tento jev byl spojen až s postupným záměrným rozbíjením tradičních velkorodin od padesátých let 20. století. Podrobněji viz např. Pavelčíková, 1999: 112–117.

66 Rozhovor J. Šedivé s Dášou B. (pozn. č. 12) a J. Knejpou se Zdeňkou B. (pozn. č. 11). Jako kmotři jsou v současné době zvaní blízcí příbuzní romského původu, u nichž se předpokládá, že budou mít prostředky nejen na dar pro novorozence, ale i pro jeho podporu v dalším životě. Právě z toho důvodu u archetypálních rodin ve slovenských romských osadách dávali rodiče jednoznačně přednost kmotřům majoritním, kteří pak nad kmotřencem i jeho nejbližší rodinou drželi jakousi formu „patronátu“ (např. pravidelně poskytovali almužnu). Kmotrovství je v každé tradiční společnosti považováno za těsný příbuzenský svazek, neodmítá se a podle možností plní pak kmotři i své další „povinnosti“. Podrobněji viz Pavelčíková, 2008: 65. Současné výzkumy – např. Markéty Hajske, která se tomuto problému opakovaně věnuje, potvrzují, že i na Slovensku v osadách už roli kmotřů výhradně plní romští příbuzní – je to zřejmě jeden z dalších důkazů krize tradičních vztahů mezi majoritní a romskou společností. Podrobněji viz Hajska, 2004: 252–263.

rodiny – se svatebními dary a penězi pro snoubence, odprošením rodičů, hudbou, tancem apod. Velmi rád vzpomíná na svatby v rodině z doby svého mládí pan Ladislav K., bylo prý vždy veselo. Při vyprávění o slovenské svatbě v rodině zmiňuje, že snoubenci vypili z jedné nádoby červené víno a babička jim žehnala – domnívá se, že to byla součást námluv. V tradiční romské společnosti žila většina partnerů „úředně“ nesezdaná, což platí v mnoha případech dodnes, i když se to mnohdy chápe jako nový jev: *„Já sem neměla svadbu, já už su ten moderní typ, víc mi vyhovuje takto žít [...], druhovi říkám pořád manžel, jsem s ním od sedmnácti [...], ale nejsme svoji.“*⁶⁷

Nejpřísněji dodržovaným souborem tradičních zvyků jsou ovšem obřady, jež souvisejí s úmrtím a pohřbem. To bezesporu souvisí s již připomínaným „strachem z duší zemřelých“ a snahou na ně myslet jen v dobrém, aby si je žijící nerozhněvali. Tyto zvyklosti se dodržují bez ohledu na víru v Boha a příslušnost ke konkrétní církvi. V podstatě všichni narátoři potvrzují, že v jejich rodině stále ještě přežívá (nebo byli toho alespoň svědky u příbuzných) několikadenní „vartování“ u odkryté rakve, kdy se ve dne v noci střídají příbuzní, vzpomínají na příhody ze života zemřelého, zejména na jeho dobré skutky. Paní Jiřinka, jak narátorku jmenuje Lýdie Polácková, popisuje „vartování“ a držení smutku u olašských Romů:

*„[...] verastáš [...] drží se smutek, tři dny se pije, ale v bytě zemřelého se nesmí jíst. Po pohřbu se drží kar. Chlapi se po pohřbu šest týdnů neholí, ženy si nožem odřežou (nebo ustříhnou) kus vlasů [...]. Na pohřeb se neparadí, ale jdou všichni z nipos [olašský termín pro výraz fajta]. Rok se drží smutek [...]. A za rok se sejdou [...] jen muži z toho nipos ... a na hrob lijí vodku a sami se s mrtvým jako napijí [...].“*⁶⁸

Usedlé skupiny už sice nedodržují vartování tak přísně, ale platí u nich také řada neporušitelných zásad:

*„[...] ctíme mrtvé a věříme na mule, dávají se do rakve peníze, zlato, svaté obrazy, věci které měl mrtvý rád jako cigarety a podobně [...]“. „[...] nakoupí se jídlo, nějaké to pití, a rodina jí, pije, mluví se o tom zemřelém. Mluví se o něm v tom dobrém [...], vartování trvá tak tři dny, i víc [...], všichni si vezmeme volno v práci [...], naše tradice je pohřbívat do země, neupalujeme své mrtvé [...], církevní pohřeb musí být.“*⁶⁹

67 Rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11). Ostatní narátoři prozrazují úředně nesezdané partnerství spíše nepřímo, někteří však zdůrazňují, že jejich vlastní svatba byla velmi okázalá (např. Ladislav K.), s účastí širšího příbuzenstva, množstvím darů apod., i v těchto výpovědích ovšem může být obsažena snaha odpovědět tak, jak to chce tazatel slyšet.

68 Případová studie k rozdílnostem chápání kvality života – viz Davidová, 2010 (pozn. č. 58).

69 Rozhovor P. Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13), písemná vzpomínka manželů P. (pozn. č. 39).

Další svědectví zajímavým způsobem popisuje přžívání víry v posmrtný život duše a v její schopnost promlouvat s žijícími členy rodiny:

„[...] A babička ta vždycky mi vykládala o tom, jako když někdo zemře [...], když jsem se ptala [...] – no co by bylo, zemře, tělo zůstane, ale ta duše žije dál [...]. A že jako nesmíme mu dát boty do rakve [...] nebo on bude chodit a bude tě strašit [...], že se mu dává do rakve, co on měl rád, cigarety nebo fajfku [...], někdy i půllitr, protože si někdo upil rád [...], a vždycky se dává i drobné peníze, aby jako mohla [duše – pozn. autorky] vyplatit tu cestu [...] a babička říkala, že viděla někoho, kdo byl po smrti [...], ale ne zepředu, ale jenom tak z půlky, z boku [...].“

Vzpomínky na babičku jsou u paní Zdeňky B. zvlášť silné, protože ji vychovávala v době, kdy její matka pracovala na směny a neměla na ni dostatek času. Babička byla výborná vyprávěčka, proto asi tolik působila na svoji vnučku. Byla doba, kdy babiččiným historkám Zdeňka moc nevěřila, ale pak se prý sama přesvědčila, že člověk může velmi silně cítit na dálku, že se s někým z blízkých příbuzných něco nedobrého děje, že už třeba ani nežijí: *„[...] matka mi zemřela v nemocnici [...], nestihli jsme s ní být, když padla do komatu [...], já jsem spala a zdálo se mně [...], ona jako by za mnou přišla a ptala se mě, proč jsem ji tam nechala [...], já jsem jí v tom snu říkala, že ráno přijdu [...], ale ona kroutila hlavou, že už je pozdě.“* Po příchodu do nemocnice pak druhý den Zdeňka B. zjistila, že maminka zemřela právě v tom okamžiku, kdy ji viděla ve snu. Podobné pocity měla, když se nešťastnou náhodou smrtelně zranil a zemřel její otec, aniž by o tom rodina věděla – ztratil se, hledali ho a ona najednou měla pocit, že ji volá. Když ho konečně našli, byl už po smrti.⁷⁰

Vztah k náboženské víře a obřadům není u většiny Romů tradičně příliš intenzivní. Část našich narátorů vypovídá, že v dospělosti úplně přestali věřit v Boha, ostatní spíše konstatují, že jejich víra je „vnitřní“, nepotřebují kvůli ní navštěvovat pravidelně bohoslužby, modlit se, navíc ji mají spojenou (propletenou) s popsány mi mýty. Jen v jednom případě vzpomínala narátorka, že její „maďarská“ babička byla hluboce zbožná, stále se modlila a chodila i pravidelně do kostela. Ona sama ale v Ostravě tuto potřebu nikdy zvlášť nepocítila, ani její rodina víru navenek nijak zvlášť neprožívá. Autoři odborných etnologických studií uvádějí, že zejména ve

70 Rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11). Ladislav K. vnímá „přítomnost *muli*“ racionálněji, přesto ale připouští, že jeho otec mu těsně po své smrti dal silné znamení, stejně i jeho manželce: „[...] ale nebyl to už on sám, ale jeho duše v nějakém meziprostoru.“ Nevěří ale tomu, že by *mule* i později chodili „dolu“ a strašili příbuzné (viz Rozhovor s P. Nováčkovou, pozn. č. 13). Silné pouto cítí romské rodiny ke každému svému umírajícímu členu, i když jej vážně nemocného odvezou do nemocnice. Aby tolik netrpěl, stírají se u jeho lůžka, drží jej za ruce, vyprávějí a zpívají mu oblíbené písně – tuto tradici např. dodržela rodina Jožky G., známého romského muzikanta z Opavy. Vyprávěli mi to členové jeho rodiny (které jsem znala osobně), když jsem sbírala materiál pro jeho biogram. Viz též Pavelčíková, 1999: 10–11. Rozhovor autorky s Annou a Vojtěchem G. (*1930, *1968), Opava 9.9.1997.

slovenských romských osadách se v poslední době rychle šíří tzv. letniční náboženské hnutí. Z Ostravy máme zatím jen určité náznaky, že i tady by mohlo mít ohlas, nepřímo o tom svědčí celkem stručná zmínka jedné z narátorek:

„[...] Já jsem pokřtěná, ale sama moc nevím, jak je to tam s tím křtem [...], manžel je Nerom, naše děti nechtěl nechat pokřtít [...]. Maminka je křesťanka [...], chodí na takové ty jejich shromáždění, nechodí do kostela. Oni se tam tak schází, on jim káže, vlastně i na zahradě. Oni věří v Ježíše [...].“⁷¹

Vztah romské rodiny a jednotlivců ke vzdělání, otázky školní výchovy

Problém vztahu Romů ke vzdělání patří mezi nejdiskutovanější, zároveň také (alespoň z historického úhlu pohledu) často povrchně vnímané atributy jejich kultury. Práce z různých oborů sociálních věd se spokojují s konstatováním, že romská rodina má k institucionálnímu vzdělávání svých dětí negativní (nebo ambivalentní) vztah, neuvědomuje si jeho význam pro současný společenský vývoj, (což je jedním z důvodů, proč zůstává většina Romů na samém okraji sociální struktury společnosti).⁷² Tomuto tvrzení sice lze přiznat jisté racionální jádro, ale chybí mu hlubší pochopení historických příčin tohoto stavu. Podle mého názoru je možno jej pochopit jedině tehdy, když si uvědomíme některé základní souvislosti dlouhodobého vývoje romského obyvatelstva:

Romská kultura měla až do poloviny 20. století nepísemný charakter, její základy i umělecké výtvořiny se předávaly dalším generacím výhradně ústní formou; školní vzdělání nemělo pro tradiční způsob života žádnou hodnotu ani význam, navíc bylo nedosažitelné. Ostatně i písemné zprávy o historii, strukturách, kulturních vzorech, mentalitách jednotlivých (heterogenních) romských skupin a všechny jejich další charakteristiky pocházely převážně od neromských autorů.

Výchova mladé generace probíhala v prostředí tradiční romské rozšířené rodiny vesměs nápodobou a domácím výcvikem, naprostá většina Romů nenavštěvovala školu ani v době, kdy pro majoritní mládež už byla školní docházka povinná. V době rozvoje nejsilnějších migračních vln slovenských Romů do českých zemí (padesátá až sedmdesátá léta 20. století) byla ještě převážná část imigrantů negramotná nebo pologramotná – tehdejší odhady uváděly, že pouze asi 20 % mužů a 10-15 % žen zná alespoň základy trivia.⁷³

71 Rozhovor Pavlína Nováčkové s Ivetou Ch.

72 Kaleja, 2012: 140-141 a 156-158.

73 Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: 45-46, tamtéž další zdroje.

Komunistický režim si sice vytkl za cíl potírání negramotnosti, ale až do osmdesátých let 20. století nepodporoval skutečný rozvoj vzdělanosti, nemotivoval romské děti ani dospělé dostatečně k tomu, aby se snažili dosáhnout rovnocenného vzdělání s majoritou. Naprostá většina romských školáků buď navštěvovala zvláštní školy, nebo končila povinnou školní docházku v 5.-7. třídě běžné základní školy.⁷⁴ Rodina pak měla zájem na tom, aby děti co nejrychleji začaly vydělávat, manuální neodborná práce byla po celou dobu existence „socialistické společnosti“ mj. i mzdově preferována. Mladí Romové uzavírali v raném věku partnerství, takže většinou nedokončili vyšší vzdělání ani v případě, že začali navštěvovat učňovskou či jinou střední školu. Navíc pro ně majoritní školství představovalo cizí, často i nepřátelské prostředí, vzdalovalo je od rodiny, která pro ně byla základní oporou (a rozvoj jejich vzdělávání vesměs nijak nepodporovala, stále jí k tomu chyběla základní motivace).⁷⁵ Teprve od osmdesátých let 20. století začal režim sledovat vzdělanostní strukturu Romů a vytvářet určité předpoklady pro její postupné zlepšování.⁷⁶

V průběhu realizace předkládaného projektu jsme se snažili zachytit historické souvislosti i současné problémy vzdělávacího systému z pohledu respondentů v co největší šíři. V podstatě všichni nám potvrdili, že ze Slovenska přicházeli jejich prarodiče (často i rodiče) jako zcela nebo převážně negramotní. Pokud už tam školu navštěvovali, nevzpomínali na ni většinou příliš dobře: „[...] jak jsme museli chodit do školy pěšky, když nám ujel vlak, deset kilometrů do Letanovec [...], sestru ve škole mlátila učitelka rákoskou a moje sestra jí tu rákosku vytrhla z ruky a hodila to po ní [...], otec musel do školy a vynadal učitelce, jak to, že bije jeho dceru [...], ze školy jsme šli domů, pomáhali na poli matce [...]“⁷⁷ Iveta Ch. vzpomíná, že její babička byla úplně negramotná, uměla se jen podepsat a trochu počítat, číst vůbec ne.⁷⁸ Vlasta H. potvrzuje totéž o svých rodičích:

„Mama byla negramotná, ona možná chodila do školy, ale furt do jedné třídy [...], a tak vyšla v druhé třídě a uměla se akorát podepsat [...] a tata vůbec nechodil do školy, on musel robit [...] a o děcka se starat, bo babička tenkrát umřela [...], on se naučil psat a číst, jak šel na vojnu [...]. Potom až sem vyrostla, tak sem se šla učit, jsem chtěla jít na cukrářku do Košic, tam mně nevzali, uči-

74 Podrobněji viz Davidová, 1970.

75 Problémy s prostředím majoritní školy mi několikrát potvrdil např. zmiňovaný Jan Horváth, který původně absolvoval odborný obor ukončený maturitou; mezi samými majoritními spolužáky se cítil strašně osamělý a záviděl svým sourozencům, že mohou s ostatními romskými dětmi navštěvovat mnohem přívětivější zvláštní školu, kde byli „mezi svými“.

76 Podrobněji viz např. Pavelčíková, 2004: 45-46, 50-55, 113.

77 Písemná výpověď manželů P. (pozn. č. 39). Letanovec – obec v okrese Spišská Nová Ves, se známou romskou osadou.

78 Rozhovor autorky s Ivetou Ch. (pozn. č. 43). Rozhovor Ladislavy Skýbové s manželi Janem a Vlastou H. (*1969, *1970), Haviřov 10.6.2011.

telka mi napsala, že mám jít na odborné učiliště – tam byly takové chlapské profese – nástrojář, obráběč kovů [...], mě to nebavilo, asi rok sem tam vydržela [...].⁷⁹ „Maminka byla nejstarší z osmi sourozenců, a proto neměla možnost chodit do školy pravidelně, takže měla jenom šest tříd, ale číst, psát a počítat uměla [...], dědečci byli negramotní, mluvili jenom romsky [...], tatínek byl nejmladší z deseti dětí, ale nechodil do školy, protože chodil pást dobytek [...], uměl se jenom podepsat [...], číst ho naučila maminka v době, kdy jsme byli už na světě čtyři sourozenci. Pamatuji si, že rád četl pohádky, a za svůj životní úspěch počítal, že přečetl ve slovenštině Čachtickou paní [...], nás bylo osm dětí, rodiče se o nás starali vzorně [...], už jsme vyšli všichni základní školu, někteří sourozenci jsou vyučení, dvě máme střední školu s maturitou.“⁸⁰

Narátoři, kteří představují třetí až čtvrtou generaci usazenou v Ostravě a jejím okolí, vesměs absolvovali (alespoň podle svého tvrzení) běžnou základní školu, ale uvádějí i své sourozence nebo příbuzné, kteří navštěvovali školu zvláštní:

„My tři jsme chodili, já a ti moji poslední dva bratři [...] na základní školu, ale ti tři starší [...] – tak mamka je dala hned na zvláštní školu, protože tá byla nejblíže, ona nechtěla dojíždět [...], jakože byla ráda potom, až trochu povyroستly, že to mají blízko, můžou přijít pěšky domů [...]. Mě nesla do první třídy kamarádka od mamky, na Kamenec, já sem propadla v první třídě, [...] to už můj bratr šel do první třídy a s ním jsme vzadu seděli[...]“⁸¹

Předcházející výpověď je mimo jiné zajímavá už tím, že ukazuje na skutečnost, že o zařazení do zvláštní školy nerozhodovaly vždy jen nadřízené komise (souhlas rodičů byl ostatně nutný i v letech komunistického režimu). Důvody mohly (a dodnes mohou) být z hlediska rodičů zcela pragmatické; sami měli vlastní „dobrou“ zkušenost z přátelského prostředí toho typu školy, kterou v dětství sami navštěvovali spolu se svými blízkými příbuznými, učitelé měli na individuální přístup k nim více prostoru i zkušeností (viz pozn. č. 75). Navíc si dlouho vůbec neuvědomovali, že absolvování zvláštní školy znamená velký handicap pro jejich další uplatnění, možnosti vyučení v žádaných oborech či dokonce studia střední školy. Tyto skutečnosti si část z nich začala uvědomovat až po roce 1989, kdy se o problému zvláštního školství začalo veřejně diskutovat a pro vzdělanější Romy se zpočátku otvíraly i první možnosti kariéry ve veřejném či dokonce politickém životě.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Rozhovor Jiřiny Šedivé s Dášou B. (pozn. č. 12) a jejími rodiči (*1944, *1943), Ostrava 2.2.2011. V době rozhovoru byla Dáša B. romskou asistentkou na základní škole.

⁸¹ Rozhovor A. Musila se Zdeňkou P. (pozn. č. 15).

Jen výjimečně jsme se setkali ve výpovědích s tvrzením, že už představitelé druhé generace přistěhovalců vlastní píli dosáhli vyššího vzdělání. Paní Zdeňka B. vypovídala o svém otci:

„[...] otec vlastně také neměl žádné vzdělání, ale na té vojně si za ty dva roky udělal celou devítiletku [sic!] No a pak, když už jsem byla já, tak začal studovat a udělal si středoškolské vzdělání a pracoval vlastně celý život na koksově Karolíně jako mistr koksových pecí [...], měl velký respekt, protože on jako byl dost přísný a tvrdý [...]. A mamka moje, ta vlastně byla analfabet, dalo by se říct [...], a když já sem začala chodit do školy, tak se začala učit se mnou zároveň [...], zvládla to normálně a přečetla tolik knih, že někteří tolik nepřečetli za celý život [...]. Já jsem pak ve škole neměla špatné zážitky, jenom na jednu paní učitelku, ta byla dost zlá, tím, že vlastně mě nevyvolávala, i když jsem byla vždycky čistá, upravená. Posadila mě dozadu a ani si mě nevšímala [...], ale otec tam potom udělal pořádek [...]. Jako dítě jsem chtěla být prodavačkou nebo paní učitelkou [...] a pak jsem jako chtěla dělat na poště, úřednice [...]. On mi ani otec nedovolil nějak moc studovat, říkal, že se vdám, budu mít děti [...], žena není od toho, aby živila rodinu [...], ty názory oni měli ještě v sobě [...] a já jsem byla vůbec ráda, že jsem se mohla jít aspoň vyučit na dva roky [...] – to byla ta dvouletá ekonomická spojuje bez maturity v Opavě [...], ale Romka jsem tam byla sama [...]. Po škole jsem pak začala pracovat na poště u přepážky [...] a i když jsem se potom vdala, byla jsem tam, než se mně narodil David [...], pak jsem byla ještě v Přívoze na hlavní, dohromady jedenáct let jsem pracovala [...]“⁸²

Poněkud odlišné prostředí své původní rodiny líčí Iveta Ch., její výpověď ovšem nehovoří o znalostech získaných ve škole, ale o přirozeném nadání dědečka:

„[...] tatínek pochází vlastně ze sedmi dětí a to byli úplně jiní, ta rodina. Byla hodně asimilovaná [...], hlavně děda, ten byl takový strašně chytrý člověk [...], cvičil jógu, jedl zdravě. On ještě pořád jezdil na kole, všude se na něm dopravoval až do 76 let [...], četl takové různé filozofické věci, [...] a vůbec byl takový, jakože inteligentní člověk [...] – on nestudoval, zajímal se o to sám od sebe, protože ho to bavilo [...] a žil zdravě, sbíral a jedl bylinky [...] a taky hrával na klarinet, na harmoniku [...], měl samé vyznamenání z práce [...], on dělal na koksově [...], měl na zdi samé vyznamenání [...] – nejlepší pracovník, ještě za komunistů [...]“⁸³

82 Rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11). Výpověď této narátorky se zdá být místy dost nadsazená. Snaží se sebe i svou rodinu líčit jako vzorovou, na druhé straně v rozsáhlém záznamu najdeme např. ve výpovědích o rodičích směs tradičních názorů a jimi motivovaného jednání (předem domluvená svatba) a snahy vyrovnat se s požadavky majority, racionální poznámky narátorka místy mísí se svými sny a vizemi – viz pozn. č. 42, 50.

83 Rozhovor P. Nováčekové s Ivetou Ch. Ani tuto výpověď není možno jednoznačně ověřit, ovšem z jiných typů pramenů je známo, že představitelé komunistického režimu si už od konce padesátých let

Ostatní narátoři líčí pak své vlastní zážitky ze školy, snahu po vyučení i neúspěchy a problémy, s nimiž se na učňovských školách setkávali oni sami či jejich sourozenci (odloučení od rodiny, posměch nebo šikana ze strany spolužáků, nedostatek vytrvalosti apod.). Přesto téměř jednoznačně potvrzují, že si význam vzdělávání (alespoň vyučení) svých potomků uvědomují a snaží se je podporovat: „[...] oni byli chytří, moje děti [...], Mirek měl samé jedničky, chtěl se vyučit elektrikářem, ale někteří kluci mu tam vybrožovali, tak toho nechal [...], ten druhý se učil na zedníka, chodil do Kelče, teď pokračuje v Havířově, tři roky [...]. V Jičíně se učil jeden syn na kuchaře [...].“⁸⁴ Rodina pana D. pravidelně chodí do školy na třídní schůzky, syn se dobře učí, má velmi dobré výsledky ve slohu, snaží se i psát, ale před rodiči své texty schovává. Neteř také píše povídky a dívčí příběhy, je na střední škole, chce studovat práva.⁸⁵ Paní Dáša B. má také střední školu s maturitou, její sourozenci jsou vyučení. Svým dětem říká, že mají svůj osud ve svých rukou, je jenom na nich, jak s ním naloží.⁸⁶ Někteří z respondentů si sami už v dospělosti dokončili střední školu, i když je to stálo velké úsilí. Romští asistenti ale potvrzují, že znají rodiny, kde se rodiče o školu svých dětí nezajímají, problém je i v tom, že nevidí perspektivu, že by se mohly uplatnit. Ladislav K. se původně vyučil malířem a natěračem, pracoval pak až do konce osmdesátých let v bytovém podniku. Pak se dokonce pokoušel asi tři roky podnikat, ale moc se mu nedařilo, nakonec toho zanechal a využil nabídky stát se romským asistentem. Brzy se však dozvěděl, že:

„[...] naše vzdělání je dost nízké na to, abysme za několik let třeba uspěli v té práci. A tak mi paní Poláčková řekla, že bych si moh třeba dodělat nějakou střední školu. Takže jsme se dohodli, že já jsem šel nakonec na tu střední školu do Prahy [...], sociální činnost v prostředí etnických minorit [...]. Zpočátku to bylo hrozné, když mi dali diktát, tak jsem dostal pětku [...], ale potom jsem se pustil do toho učení [...], jako maturitní vysvědčení jsem měl samé jedničky [...], manželka se učila tři roky v zemědělské škole v Opavě, potom se pokoušela o takový obor jako já, ale ze zdravotních důvodů toho musela nechat [...].“⁸⁷

snažili vytipovat mezi Romy ty, kdo by mohli jako příkladní pracovníci a „úderníci“ být vzorem ostatním, stát se „ideovými vůdci“ jinak „zaostalého obyvatelstva cikánského původu“. Pořádali pro ně politická školení, psali články o jejich úspěších apod. Většina z těchto „vůdců“ ovšem jako takoví vůdci neuspěla, chyběla jim přirozená autorita, někteří z nich dokonce odešli z Ostravska; na druhé straně ovšem také víme, že právě ze skupiny integrovaných Romů (kromě zaměstnanců koksoven, např. i z řad řidičů MHD Ostrava či romských mistrů z vozovny ve Studénce) se v roce 1969 rekrutovala většina zakladatelů a funkcionářů první veřejně uznané romské organizace Svaz Cikánů-Romů. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: 34-35, 104-109.

84 Rozhovor L. Skýbové s Vlastou H. (pozn. č. 54/73).

85 Rozhovor J. Šedivé s Dášou B. (pozn. č. 12).

86 Viz pozn. 84.

87 Rozhovor Pavlíně Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. p. č. 13).

Malíř pokojů byl jeden z oborů, na který mohl nastoupit i absolvent zvláštní školy. S jedním takto vyučeným mladíkem jsem se po roce 1990 setkala, byl velmi zručný ve svém oboru, dokonce jezdil s partou kolegů vymalovat byty i do Německa. Práci mu tam zprostředkovala jeho majoritní přítelkyně, která už v té době studovala vysokou školu. Snažil se jí vyrovnat tím, že by svůj obor dostudoval na střední škole s maturitou – narazil ovšem právě na problém, že zvláštní škola jej na takové studium nepřipravila, teorie (základy chemie, fyziky) mu dělala velké potíže, omezené byly i jeho znalosti českého jazyka.⁸⁸

Jak už jsem zmínila, možnosti dosáhnout vyššího vzdělání se začaly reálněji otevírat pro mladé Romy teprve po roce 1989. V době prvních pokusů o vytvoření projektů řešení romské otázky (např. tzv. Bratinkova zpráva z roku 1997) se na pořad dne dostaly otázky tzv. multikulturní výchovy, v nichž právě rozvoj vzdělávání Romů měl hrát rozhodující roli. V současné době už najdeme i v Ostravě několik desítek romských absolventů středních škol i vysokoškoláky (zejména absolventy sociální práce, mezi něž patří např. již několikrát zmiňovaná Lydie Poláčková; sama jsem ve svých romských seminářích vedla již několik velmi schopných romských studentek). Ke studiu se dostávali samozřejmě vlastním přičiněním, ale často i dílem náhody, zvláštního životního osudu.

Tomášův vlastní příběh je zajímavý v několika rovinách. Sám o tom vypráví:

„[...] začalo to tím, že jsme se s rodiči v roce 1989 vrátili na Slovensko, do Jarovnic. Pro mě to bylo velké novum, s ničím podobným jsem se před tím nesetkal, začali tam po mně chtít, abych dodržoval jakási pravidla, třeba abych nechodil večer do vesnice mezi gádže [...]. Já jsem už předtím začal v Ostravě chodit do základní školy, kde se nerozlišovalo, kdo je Rom a kdo „bílý“ [...], a najednou jsem se ocitl ve třídě mezi samými Romy, přístup učitelů k nim byl odlišný [...], můj bratr tam dokonce byl zařazený do zvláštní školy, ale maminka nakonec po domluvě s ředitelem dosáhla toho, aby ho přeřadili [...]. Já jsem nastoupil do druhé třídy a najednou jsem zjistil, že jsem ve srovnání s Ostravou v učení daleko úspěšnější, ty požadavky na romské děti tam byly mnohem menší. A také jsem zjistil, že jsem se od nich lišil, nebyl jsem takové to běžné cikánské dítě [...], najednou v Jarovnicích jsem odcházel pokaždé s jedničkou, byl jsem úspěšný, třeba v recitaci, všichni mi tleskali, no a mně se to brozně líbilo [...] a pomáhal jsem svým spolužákům jako „komunikátor“ – oni mluvili romským dialektem, neuměli slovensky, nerozuměli, co jim učitel vykládal [...], tak jsem dělal jim i učiteli něco jako tlumočníka [...], spolužáci mi říkali „učitelis“, a v 8. třídě už jsem byl „prezidentos“. Žil jsem jakoby v několika světech, asi pro mne bylo důležité, že jsem si pamatoval to ostravské prostředí, kde nebyla v té době taková propast mezi romskými a majoritními dětmi [...]. Rozhodl jsem se pro studium na gymnáziu, jezdil jsem do Prešova,

88 Rozhovor autorky s Romanem R. (*1977), Ostrava 15. 6. 1998.

*tam jsem se přihlásil i na univerzitu, studoval jsem jeden semestr. Ale to prostředí v Jarovnicích už mi přestalo vyhovovat, rozhodl jsem se vrátit do Ostravy, k babičce, která žila ve Svinově [...].*⁸⁹

Tomáš se pak vrací ve vyprávění ke svým bratrům, kteří byli mladší, Ostravu si nepamatovali, zapadli mezi ostatní děti v Jarovnicích, zkoušeli se sice vyučit, ale většinou toho nechali, nikdo z nich nedosáhl toho, co on sám, ani po návratu rodičů do Ostravy. Výborně se učila jedna z jeho slovenských sestřenic, ale dosud tradičně žijící rodina strýce si nepřála, aby studovala, měla se záhy provdat. Nakonec se Tomášovi podařilo strýce přesvědčit, aby jí umožnili dokončit alespoň střední školu, v současnosti pracuje jako vrchní sestra v nemocnici v Prešově a pomáhá živit rodinu, která stále ještě žije v „lepší části“ jarovnické romské osady.

Ze svého pracoviště znám mladého Roma, který snad zatím ze všech vysokoškoláků romského původu dosáhl největších úspěchů. Začal učit na základní škole v Mariánských Horách a současně dálkově studoval pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně. Po absolutoriu ještě sedm let učil většinou romské děti na základní škole, dokončil i speciální pedagogiku, pak začal externě vyučovat romštinu na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, v současné době už je na plný úvazek na fakultě Pedagogické a úspěšně pokračuje v profesi vysokoškolského učitele, získává granty, publikuje.⁹⁰

Ve své monografii věnující se determinantám hodnotových konstruktů ve vzdělávání romských žáků mj. na základě hromadného průzkumu M. Kaleja uvádí, že v jeho nestandardizovaném dotazníku odpovědělo 53 % rodičů, že si uvědomují nutnost vzdělání, ale mají obavy, zda je jejich potomek zvládne. Sami o sobě říkají, že je nikdo ke vzdělávání nenutil, 32 % uvedlo, že dosáhli vzdělání, jaké považovali za nutné. Funkci asistenta romských žáků považují za velmi potřebnou, 43 % z nich ale zdůrazňuje, že by to měl být Rom (Kaleja, 2013: 39-44). V dalším textu cituje Kaleja Jakoubka (Jakoubek 2004), který soudí, že primární (archetypální) rodina vytváří past chudoby, nepodporuje individualitu, zároveň je ale oporou a sférou bezpečí pro každého svého člena. Totéž potvrzuje řada dalších autorů. Kaleja k tomu dodává, že není legitimní „*simplifikovaně konstatovat, že romští rodiče (vůbec Romové) vzdělání nevnímají jako hodnotu [...], tato teorie je zcela vytržená z kontextu [...], existuje celá řada faktorů, které mají nemalý vliv na budování vzdělání jako hodnoty [...], na konstrukt vzdělání se váží společenské, socioekonomické a jiné zvláštnosti, jež romskou rodinnou výchovu ve vztahu k podpoře vzdělávání provázejí [...].*“ (Kaleja, 2013: 44)

89 Rozhovor autorky s Tomášem K. (pozn. č. 23).

90 Tamtéž.

91 John, 2000.

Naše předcházející výzkumy,⁹¹ opakované v prostředí ostravských Vítkovic v letech 1996 až 1999, naznačovaly, že hodnota školní výchovy v očích romských rodičů v devadesátých letech postupně stoupala. Na přelomu tisíciletí už ji kladně posuzovalo více než 50 % respondentů. Zároveň však uváděli, že se vyskytují nové problémy, které komplikují možnost vzdělávání jejich vlastních potomků. Na prvním místě je to neochota zaměstnavatelů přijímat i vzdělané Romy do pracovního poměru, paušální posuzování romských uchazečů o práci jako méně schopných a pilných, než jsou příslušníci majority, a řada dalších předsudků. Vzdělávání se také prodražuje, mnohé rodiny nemají prostředky pro zabezpečení učebních pomůcek pro děti, dopravu do školy apod. (John, 1998, 2000). Přesto např. současní romští asistenti podporují své děti ve snaze po zvýšení kvalifikace. Dcera paní Zdeňky B. studuje dálkově v Brně sociální pedagogiku, jeden syn už je podle jejího svědectví hotový inženýr, „...*druhý pracuje v Hyundai jako „team leader“, on je takový tvrdohlavý, je vyučený, ale nechtěl studovat, no, nechce si dodělat maturitu [...]*“.⁹² Zlata S. vystudovala střední školu, po maturitě jela k sestře do Anglie, tam se naučila celkem dobře anglicky, ráda by pokračovala ve vzdělávání. Myslí si, že to je pro Romy nejdůležitější, uvádí jako příklad svou kamarádku, jejíž otec byl stolař, ale podporoval její dálkové studium, teď dělá asistentku.⁹³ Zajímavý je i názor a zkušenosti pana Ladislava K.: „[...] *moje děti také chtěli dát do zvláštní školy, ale já jsem nesouhlasil, protestovali jsme, my také máme základní školu a chceme to pro své děti. Některým rodičům to je ale i trochu jedno, myslí si, že stejně je gadžové mezi sebe nevezmou [...]*“.⁹⁴

Závěrem

Jak už jsem v úvodu konstatovala, není možno považovat předkládaný text za uzavření rozsáhlého výzkumu, zahájeného v roce 2010, na nějž navazují další etapy v současné době. Přesto se domnívám, že lze už na základě této předběžné analýzy vyslovit několik dílčích závěrů (v některých případech samozřejmě hypotetických) o „možnostech a mezích“ integrace Romů. Výzkumný projekt sleduje v několika tematických celcích především proměny tradiční romské kultury v průmyslovém městě pomocí metody orální historie, tedy pohledem „zevnitř“ minoritního společenství. Použité metodické postupy se zaměřily především na terénní výzkum v prostředí reprezentantů usedlých romských skupin (romských asistentů, pracovníků neziskových organizací, absolventů vyšších stupňů vzdělání). Část uváděných informací však pochází i z dalších romských sociálních sku-

92 Rozhovor J. Knejsa se Zdeňkou B. (pozn. č. 11).

93 Rozhovor M. Majovské se Zlatou S. (pozn. č. 48).

94 Rozhovor P. Nováčkové s Ladislavem K. (pozn. č. 13).

pin – s výjimkou olšských (dříve kočovných) Romů, v jejichž prostředí je velmi obtížné metodu uplatnit.

Výzkum se zaměřil např. na výchozí lokality, jejich vnímání a vývoj vztahů k původnímu slovenskému prostředí. Výsledky ukazují, že vztahy k příbuzným, kteří zůstali na Slovensku, se až na výjimky postupně rozvolňují, ostravští náratři dnes již často neudržují pravidelný a přímý styk ani s dalšími členy širokého příbuzenstva žijícími v jiných oblastech českých zemí či dokonce v zahraničí. Dalším předmětem zájmu byly proměny tradiční rodiny a používané sňatkové strategie. Toto téma je složité, závěry učiněné na základě výzkumů v Ostravě a okolí nelze zatím podle mého názoru zobecňovat. Prozatím pouze naznačují, že i v této oblasti prostředí průmyslového města výrazně narušilo soudržnost tradiční široké rodiny usedlého romského obyvatelstva (např. přijetí nových přistěhovalců do bytů dnes již vesměs nukleárních rodin, smíšené sňatky či partnerské soužití apod.) Ani dodržování tradic a současný duchovní život ostravských Romů jsme jistě zatím nedokázali zachytit v celé jeho složitosti, mimo jiné proto, že je to oblast velmi individuální a intimní. Je však možno říci, že zejména zvyklosti spojené s narozením dítěte, úmrtím či velkými rodinnými oslavami dosud hrají i ve městě významnou roli, i když se někdy omezují již jen na některé symbolické akty. Problém vztahu romské rodiny ke vzdělání a ke školní výchově patří k oblastem, kde panuje snad nejvíce stereotypů ze strany majority, a zasluhoval by také hlubší a podrobnější analýzu. Mimo jiné je zřejmé, že romská rodina je ve svém vztahu ke školnímu vzdělávání limitována stále více překážkami, souvisejícími s jejím sociálním statutem, možnostmi uplatnění dosaženého vzdělání, postojem pedagogů a rodičů neromských dětí k romským spolužákům.

Dosavadní výsledky výzkumu samozřejmě nezachycují řadu dalších významných součástí proměn romského společenství, možností a mezí jeho integrace do současné české společnosti. Nezabývají se např. velmi zajímavým tématem vztahu Romů k práci, otázkami intraetnických vztahů, citlivým problémem romské kriminality, který patří k dalším rozšířeným stereotypům. Závěrem k uváděné studii tedy lze konstatovat především skutečnost, že před naší současnou romistikou zůstává stále velké množství výzkumných úkolů, jimž by měla věnovat pozornost.

Literatura

- BUDILOVÁ, Lenka, JAKOUBEK, Marek, (eds.). 2009. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro výzkum demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-178-9.
- ČERNÝ, Rostislav. 2001. *Romové v Mariánských Horách a v Hulvákách*. Rkp, diplomové práce katedry historie FF Ostravské univerzity. Ostrava: OU. Tamtéž viz: Příloha č. A 1.
- DAVIDOVÁ, Eva. 1970. *Cikánské (romské) etnikum v Ostravě I, II. Ekologická analýza a problém vývojových změn Cikánů-Romů v městském prostředí*. Ostrava-Praha: Sociologický ústav ČSAV. Rkp. v osobním archivu autorky.
- DAVIDOVÁ, Eva. 1995. *Cesty Romů. Romano drom 1945-1989*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-7067-533-8.
- DAVIDOVÁ, Eva, a kol. 2010. *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-48-5.
- HAIŠMAN, Tomáš, MATĚJOVÁ, Vlasta. 1988. Přehled dosavadních výzkumů k tématu „Cikáni v průmyslovém městě. Část 1. Zpravodaj KSVIEF (rkp.) Praha: Ústav etnologie a folkloristiky ČSAV.
- HAJSKÁ, Markéta, 2004. Kmotrovství v kultuře romských osad. In: Jakoubek, M., Hirt, T. (eds.). *Romové, Kulturologické etudy*. Plzeň. Nakl. Aleš Čeněk, s. 252-273. ISBN 80-86473-83-X.
- HAJSKÁ, Markéta, PODUŠKA, Ondřej. 2004. *Sociálně vyloučená lokalita Bohdálék*. Rkp. závěrečné zprávy z výzkumu. V osobním archivu autorky.
- HERNOVÁ, Šárka. 1992. *Současné vztahy obyvatel Ostravy vůči obyvatelům jiných národností vůbec, k Romům zvláště*. Rkp. výzkumné zprávy. Ostrava: Magistrát města Ostravy, v osobním archivu autorky.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. 2013. Ze vzpomínek pamětníků. Tony Lagryn, díl čtvrtý. *Romano hangos* č. 6, s. 6. Ministerstvo kultury ČR, č. E-8154.
- HRADEČNÝ, Pavel. 2000. Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948-1954). *Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, sv. 6. Praha: ÚSD AV ČR. ISBN 80-7285-003-2.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1999. Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In: (kol.) *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, s. 115-136. ISBN 80-902260-7-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.). 2005. *Po židoch Cikáni I*. Praha: Triáda, ISBN 80-861-38-14-3.
- JAKOUBEK, Marek. 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub. ISBN 80-86140-21-0.
- JOHN, Vojtěch. 1998. *Socializace romské mládeže v Ostravě*. Rkp diplomové práce PdF Ostravské univerzity. Ostrava: OU. V osobním archivu autorky.
- JOHN, Vojtěch. 2000. *Výsledky sociologického výzkumu romských rodin v Ostravě*

- Vítkovicích 1999–2000*. Rkp. výzkumné zprávy – dílčí výstup projektu GAČR 0390-1999. V osobním archivu autorky.
- KALEJA, Martin. 2009. Psychosociální paradigmata romské rodiny aneb to, co ještě o romské rodině nevíme. In: Kaleja, M., Knejp, J. (eds.) *Mluvíme o Romech. Aven vakeras pal o Roma*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 101–108. ISBN 978-80-7368-708-3.
- KALEJA, Martin. 2012 (ed.) *Romové – otázky a odpovědi v českém a slovenském kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-175-6.
- KALEJA, Martin. 2013. *Determinanty hodnotových konstruktů ve vzdělávání romských žáků základních škol*. Ostrava: Ostravská univerzita. ISBN 978-80-7464-233-3.
- KNEJP, Jan. 2010. *Vybrané historické aspekty procesu integrace romského obyvatelstva Ostravy na příkladu konkrétní příbuzenské skupiny*. Rkp. výzkumné zprávy, Ostrava. V osobním archivu autorky.
- LACKOVÁ, Elena. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda. ISBN 80-901861-8-1.
- LUKÁŠOVÁ, Miluna. 1989. *Romové včera, dnes a zítra?* Rkp. zprávy sociální referentky ObvNV Ostrava-Jih. V osobním archivu autorky.
- MIOVSKÝ, Michal. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada. ISBN 80-247-1362-4.
- MUSIL, Aleš. 2013. *Projekt podporovaného bydlení určeného romským rodinám ohroženým sociální exkluzí v optice jeho klientů a pracovníků sociální sféry*. Rkp. rigorózní práce katedry psychologie FF Ostravské univerzity. Ostrava: OU. V osobním archivu autorky.
- MUSILOVÁ, Dana. 1995, 1998, 1999. *Životní příběhy ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století*. Díl I–III. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. (interní tisky, bez ISBN).
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1999. *Romské obyvatelstvo na Ostravsku v letech 1945–1975*. Ostrava: Repronis. ISBN 80-7042-538-5.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2001. Romové – zdroj nekvalifikovaných pracovních sil pro komunistickou ekonomiku padesátých let. In: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. Praha. Historický ústav AV ČR, s. 425–444. ISBN 80-7286-030-5.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Sešity ÚSD AV ČR 12, Praha 2004: ÚSD AV ČR, s. 86–94. ISBN 80-86621-07-3.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2008. Proměny romské kultury v průmyslovém městě. In: Jakoubek, M., Budilová, L. (eds.), *Romové a Cikáni neznámí a známí*. Voznice: Leda, s. 64–82. ISBN 978-80-335-119-9.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1999. Giňa, Josef. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sešit XII, Ostrava: Repronis, s. 10–11, ISBN 80-7042-834-2.

- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2010a: Několik poznámek k proměnám identity spojeným s příběhy českých a slovenských Romů ve 20. století. In *Romano džani-ben*, 2/2010, s. 71-95. ISSN 1210-8545.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina a kol. 2010b. *Přepis nahrávek workshopu k výzkumnému projektu SGS „Historické aspekty procesu integrace romského obyvatelstva Ostravy“*. Ostrava: Katedra historie FF OU (rkp. bez ISBN).
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2011. The possible Use of the Oral History Method in the Study of Everyday Life. In *Words and Silences*. roč. 2011, sv. 16, s. 92-97. ISSN 2222-4181.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2014. Problematyka przestępczości Romów w Czechach w latach 1950-1989 z punktu widzenia reżimu komunistycznego. In: Szyszlak, E., Szyszlak T. (eds.) *Kwestia romska w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego*. Wrocław: Fundacja Integracji Społecznej Prom, Centrum Badań Partnerstwa Wschodniego, s. 13-37. ISBN 978-83-932556-2-7.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina, PAVELČÍK, Jiří. 2001. Myths of the Czech Gypsies. In *Asian Folklore Studies*, Nagoya, Japan, Volume LX-1, s. 22-30. ISSN 0385-2342.
- POLÁČKOVÁ, Lydie, DAVIDOVÁ, Eva. 2010. Případová studie k rozdílnostem chápání kvality života u olašských a slovenských Romů – Ostrava. In: Davidová, Eva a kol.: *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton (studie je vložena na nestránkovaném CD). ISBN 978-80-7387-428-5.
- SADÍLKOVÁ, Helena, ZÁVODSKÁ, Milada, ZAPLETAL, Tomáš. 2010. *Výzkum romského osídlování Brna 1945-73*. Praha: Ústav dějin jižní a centrální Asie, Seminář romistiky, FF Univerzity Karlovy, Praha. Rkp. výzkumné zprávy. Dostupné z: www.romistika.eu
- VANĚK, Miroslav a kol. 2003. *Orální historie*. Metodické a technické postupy. Olomouc: FF UP (skriptum, bez ISBN).
- VANĚK, Miroslav. 2004. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. ISBN 80-285-045-8.
- VANĚK, Miroslav a kol. 2007. *Naslouchat hlasům paměti*. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Proces s Blažejem Dydy na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947

Abstract

The topic of criminal prosecution of the perpetrators of Romani genocide during the Second World War has not been studied yet in depth. While the racial basis of the persecution of the Jews was undoubtedly accepted as a fact, the genocide of the Roms and the question of responsibility for it did not gain proper attention. Ironically, the only person convicted in the Czech context in relation with the prosecution of the Roms was Blažej Dydy, himself of Romani origin.

Born in southern Moravia, Dydy shared the fate of the Moravian Roms during the Second World War. After his internment in the so-called Gypsy camp in Hodonín u Kunštátu in the Protectorate Böhmen und Mähren, he became a member of the prisoners' self-rule, working as a capo. He kept the same position in the Auschwitz-Birkenau concentration camp, where he was later moved to together with most of the Hodonín camp prisoners.

The Dydy court case started in 1946 with his denunciation by two Romani former concentration camp prisoners. The court has summoned 47 Romani witnesses whose testimonies present a unique documentation on the conditions in both of the camps. Dydy was finally convicted of: i) support of the Nazi movement, ii) inflicting heavy injuries, iii) and causing death of 13 people. On April 29th 1947 he was sentenced to life imprisonment. He was released from prison on parole in 1961.

Keywords

Roms – genocide – the Second World War – concentration camps – Hodonín u Kunštátu – Auschwitz-Birkenau – retribution

¹ Mgr. Michal Schuster působí v Muzeu romské kultury v Brně jako historik, je kurátorem Fondu písemného materiálu, Fondu sebedokumentace a Fondu ohlasů kultury romské v kultuře majoritní MRK. E-mail: historie@rommuz.cz

Proces s Blažejem Dydy, vězněm a vězeňským funkcionářem v protektorátním tzv. cikánském táboře Hodonín u Kunštátu a v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau, spadá do období poválečného vypořádávání s nacistickými zločiny. V celé Evropě tyto zločiny vytvořily prostředí, v němž existovala silná touha po okamžité a kruté odplatě a kde mnoho samozvaných vykonavatelů pomsty ani nečekalo na ustanovení řádných soudních institucí. Pro řešení nejružnějších zásadních společenských problémů byly často voleny extrémní prostředky (Frommer, 2010: 443). Československo v této otázce postupovalo velmi důkladně. Již na jaře roku 1945 se československá vláda shodla na komplexním programu tzv. národní očisty. Stát následně vytvořil masivní systém speciálních soudů a správních komisí, jež měly za úkol „očistit“ společnost od každého, kdo zradil československou republiku nebo kdo se podílel na útisku jejích občanů (Frommer, 2010: 20).

Poválečná retribuce se v českých zemích řídila třemi dekrety prezidenta republiky: tzv. velkým retribučním dekretem (č. 16/1945 Sb.), na jehož základě vzniklo dvacet čtyři mimořádných lidových soudů pro potrestání „nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů“; dále dekretem č. 17/1945 Sb., který v Praze zřizoval Národní soud pro případy prominentních českých kolaborantů; a tzv. malým retribučním dekretem (č. 138/1945 Sb.), který dával pravomoc místním správním orgánům trestat občany za „některá provinění proti národní cti“ (Frommer, 2010: 22).

Mimořádné lidové soudy, které sídlily v místech krajských soudů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, měly působit pouze jeden rok a trestaly jen omezený okruh zločinců v rámci zrychleného, sumárního soudního řízení. Pojem „lidový“ reflektoval jejich složení, tj. každý senát se skládal z profesionálního soudce a čtyř „soudců z lidu“ – laiků, jmenovaných národními výbory a schválených centrální vládou (Frommer, 2010: 117). Přestože byli čeští žalobci, profesionální soudci i „soudci z lidu“ mimořádných lidových soudů zatíženi nacistickým dědictvím, nevhodnými právními předpisy i dusnou politickou atmosférou, svěřeného úkolu se ve vymezeném časovém úseku zhostili zodpovědně a poválečná retribuce v českých zemích se tak může jevit jako závažný a důkladný pokus vyrovnat se se zločiny minulosti, včetně těch, které spáchali Češi sami (Frommer, 2010: 448).

V období let 1939–1945 se staly obětí nacistického režimu desetitisíce obyvatel Čech, Moravy a Slezska. Během okupace zahynuly z českých zemích více než dvě třetiny předválečného židovského obyvatelstva a většina Romů. Zatímco v případě nacistického pronásledování a vyvražďování židovského obyvatelstva nebylo po skončení druhé světové války pochyb o tom, že šlo o perzekuci z rasových důvodů, u genocidy Romů tomu tak nebylo ještě dlouhá desetiletí poté. Tato situace panovala jak na území států tzv. východního bloku, tak i v západní

Evropě. Jak uvádí Julia von dem Knesebeck ve své knize *The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany* (2011), která se zabývá snahou Romů o odškodnění v poválečném západním Německu, romské oběti byly po skončení druhé světové války dvojnásobně opomenuty: nejen, že byly široce přehlíženy úřady, ale nebyly vpuštěny ani do veřejné a historické paměti (Knesebeck, 2011: 2). Hlavním problémem pro Romy v celé Evropě bylo, že na rozdíl od ostatních skupin obětí nebyli považováni za oběti nacistické rasové perzekuce. Jedním z důvodů pro neuznání romských obětí byla absence jasné změny postojů vůči Romům obecně. Jistou výjimkou bylo pouze období krátce po skončení války, kdy jako bývalí vězni koncentračních táborů dostávali stejnou péči jako ostatní osvobození vězni. Společnost si však i nadále nevšímalá genocidního postupu nacistického režimu vůči Romům a rasová podstata jejich perzekuce zůstávala po desítky let neuznávána jak ze strany politiků a historiků, tak i široké veřejnosti. V podstatě byla nadále akceptována nacistická teorie o tom, že Romové jsou asociálním prvkem ve společnosti a přežívaly tak předsudky, kterými se zdůvodňovala samotná nacistická genocida (Knesebeck, 2011: 23). V samotném Německu probíhal proces tzv. denacifikace, který měl očistit státní správu od lidí aktivně spolupracujících s nacistickým režimem, ale v případě perzekuce Romů se tak nestalo. Úředníci kriminální policie zodpovědní za deportace Romů do koncentračních táborů nadále pracovali na svých místech, v některých případech jako experti na tzv. cikánskou otázku, a osoby přímo zodpovědné za pseudovědecké rasové teorie nebyly potrestány (Knesebeck, 2011: 24-7).

Chybějící celoevropské uznání Romů jako rasových obětí nacismu bylo také jedním z důvodů, proč nikdy nedošlo k masivnějším procesům s dozorcí protektorátních tzv. cikánských táborů na českém území. Jediným odsouzeným se tak paradoxně stal moravský Rom Blažej Dydy. Jeho osud zmiňuje ve svých knihách historik Ctibor Nečas (Nečas 1994, 1995a, 1999, 2004, 2008), který také v publikaci *Žalující píseň* použil ukázky z výpovědí některých svědků ze soudního procesu s Dydem (Holý, Nečas, 1993). Samotné materiály z Mimořádného lidového soudu s Blažejem Dydem jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně.² Spis obsahuje také zhruba šedesát svědeckých výpovědí bývalých vězňů táborů v Hodoníně u Kunštátu a Osvětimi, na které je možné mimo jiné nahlížet jako na jeden z nejdříve pořízených souborů vzpomínek na nacistickou perzekuci Romů na našem území.

Je pochopitelné a vyplývá to také z materiálů vztahujících se k soudnímu procesu s Blažejem Dydem, že tragické osudy Romů v protektorátních tzv. cikánských táborech či v koncentračních táborech mimo naše území, byly v období těsně po skončení války mezi veřejností ještě velmi živým tématem, a jejich

2 U všech citovaných výpovědí v tomto textu je uveden jejich doslovný opis. MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47.

pronásledování faktem, o němž nikdo nepochyboval. Např. přednosta kriminální ústředny Ministerstva vnitra v souvislosti se zajišťováním svědků pro proces s Blažejem Dydem v prosinci 1946 napsal: „*Dodávám, že z Čech a Moravy bylo do koncentračního tábora v Osvětimi odtransportováno 5.440 cikánů, z nichž se vrátila asi desetina cikánů mladých a středního věku.*“³ Je také zajímavé, že v písemných materiálech vzešlých z vyšetřování a samotného soudního procesu s Blažejem Dydem se hodonínský tábor označuje nejen jako „cikánský“ či „pracovní“, ale také často jako „koncentrační“ tábor. V souvislosti s vězněním Romů v hodonínském a osvětimském táboře se ve spisech opakovaně uvádí, že se tak dělo „v rámci rasové perzekuce.“⁴

Život Blažeje Dydyho před uvězněním v Hodoníně u Kunštátu (1942)

Blažej Dydy⁵ se narodil 8. dubna 1917 v Karlovicích (okres Uherské Hradiště).⁶ Jeho rodiče žili jako druh a družka, proto byl považován za nemanželské dítě. Z toho důvodu také používal příjmení své matky (Nečas, 2008: 97), která je však v policejních protokolech uvedena jako Františka roz. Danielová.⁷ Cikánskou legitimaci měl Blažej Dydy vystavenu na jméno Dydy-Herák (Nečas, 2008: 97). Nezískal žádné školní vzdělání a nenaučil se číst ani psát, což může být důsledkem nedostatečného prospěchu či nepravdivé nebo zanedbávané školní docházky. Od mládí pracoval jako dělník-nádeník a byl několikrát trestán pro potulku, spojenou s drobnými majetkovými delikty. Domovsky příslušel do Velkého Ořechova, kde bydlel s rodiči v tamní romské osadě u lesa Chlupáče (Nečas, 2008: 97). Nejprve žil ve volném svazku s Romkou Jiřinou Holomkovou (nar. 1913 ve Sptyihněvi).⁸ Po narození syna Václava s ní v Provodově uzavřel sňatek. S rodinou vystřídal několik míst pobytu, než se usadil ve Strážném, v romské osadě nedaleko Březůvek (Nečas, 2008: 97). Zde se jim narodilo další dítě, které však zemřelo záhy po svém narození, ještě před táborovou internací celé jejich rodiny (Holý, Nečas, 1993: 74).

3 Tamtéž, fol. 63.

4 Tamtéž, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

5 Ačkoliv se v některých pramenech a literatuře objevuje zápis jeho jména jako Didi či Didy, v materiálech vztahujících se k soudnímu přelíčení je uváděn jako Dydy.

6 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 6, Zpráva o převzetí vězně, 12. 8. 1946.

7 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 6, Zpráva o převzetí vězně, 12. 8. 1946.

8 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 14, Zpráva o převzetí vězně, 12. 8. 1946; viz též Nečas, 1987: 107.

V tzv. cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu

V srpnu 1942 byl Blažej Dydy z Březůvek spolu s těhotnou ženou a jednoročním synem Václavem deportován do protektorátního tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu.⁹ Blažej Dydy s rodinou do hodonínské- ho tábora přibyl čtvrtý den od jeho otevření, tj. 5. srpna 1942, a byl tu evidován pod vězeňským číslem 3336. Toto číslo příslušelo i dalším členům jeho rodiny: manželce Jiřině a synům Václavovi (nar. 20. 5. 1941) a později přímo v hodonínském táboře narozenému Janovi (nar. 27. 3. 1943) (Nečas, 1987: 107). Blažej Dydy tu v rámci vězeňské samosprávy brzy získal funkci svobodníka a mj. dohlížel na práci spolupuvězňů (Holý, Nečas, 1993: 74).

Už za několik prvních dní po otevření tábora se v jeho areálu tísnilo téměř 1200 internovaných osob. Ubytovací možnosti tábora tak byly již zcela vyčerpány, neboť jeho celková kapacita umožňovala ubytovat v letních měsících přibližně jen asi 300 osob.¹⁰ Ačkoliv byl tábor na podzim a v zimě roku 1942 zvětšen o několik dalších dřevěných baráků, ubytovací podmínky byly nadále katastrofální. K tomu se přidával přísný táborový řád, namáhavá práce a nedostatečná hygiena, což postupně vedlo k celkovému zhoršení zdravotního stavu vězňů. V těchto podmínkách zde zemřel 25. listopadu 1942 také roční syn Blažeje Dydyho Václav (Nečas, 1987: 107). Situace v táboře se následně dostala do kritického stadia,

Policejní fotografie Blažeje Dydyho. | Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 54, Protokol výpovědi A. Danielové ze dne 3. 12. 1947.

⁹ Tento tábor, určený pro moravské Romy, vznikl stejně jako tábor v Letech u Písku, určený pro Romy z Čech, na základě výnosu vrchního velitele neuniformované protektorátní policie z 10. 7. 1942 o potírání tzv. cikánského zlořádu. Výnos nařizoval také soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“, jež provedly protektorátní úřady podle pokynů německé kriminální policie 2. srpna 1942. Asi 6 500 osob zahrnutých v soupisu bylo označeno za tzv. cikány nebo cikánské míšence a zhruba třetina z nich byla okamžitě internována v nově zřízených táborech. Více k tématu perzekuce romského obyvatelstva v českých zemích v letech 1939–1945 viz např. Nečas, 1987, 1995, 1999.

¹⁰ Do konce srpna 1942 se zde již nacházelo neuvěřitelných 1236 vězňů. Více k tomu např. Nečas, 1995c.

když tu v zimě roku 1942 vypukla tyfová epidemie (Nečas, 1995a: 95-99; Nečas, 2005: 279-283).

Kromě velké nemocnosti vězňů v táboře permanentně panoval kvůli nedostatečným potravinovým přidělům také velký hlad. S tím souviselo rovněž rozkrádání táborových potravinových zásob ze strany pracovníků hospodářské správy tábora, motivované buď přímým stravovacím přilepšováním, nebo jiným vlastním obohacováním. Krádeží se samozřejmě dopouštěli i vězni z hladu a z pudu sebezáchovy, kdekoli se jim k tomu naskytla příležitost. Počátkem roku 1943 se ztratil při přepravě pošty balík s jídlem, určený štábnímu strážmistovi F. Řehulkovi. V podezření se ocitla skupina vězňů, která poštu přepravovala do tábora. Protože se pachatel nepřiznal, byli potrestáni všichni podezřelí – snížením přidělu jídla. Vězňové však mezi sebou viníka vypátrali a jako takového označili právě Blažeje Dydyho, který byl 18. ledna 1943 vsazen za trest do táborového vězení a musel rezignovat na svou dřívější funkci svobodníka (Nečas, 1995a: 88; Nečas, 1999: 98).

Po ustoupení epidemie tyfu, která v táboře vypukla již ke konci roku 1942, odešla část táborové ostrahy na dovolenou a při práci mimo tábor nebyli pracující vězni dostatečně hlídáni. Toho využil Blažej Dydy k pokusu o útěk dne 4. dubna 1943, ale byl záhy dopaden a vrácen zpět do tábora. Další šance se naskytla 10. dubna 1943 při kopání vodovodu za táborem – k útěku toho využila skupina čtyř mladých vězňů.¹¹ Mezi nimi i Blažej Dydy, k němuž se na útěku připojil jeho spoluvězeň, Antonín Murka (nar. 1923). Ten na jejich útěk vzpomínal v rozhovoru s historikem Ctiborem Nečasem v roce 1987 takto: „*My s Blažejem sme utékli na Březůvky, on byl ztamoďtůd. Chodili sme po pasekách, právě dyž dozrávaly střešně.*“ (Nečas, 1994: 182; Nečas, 2008: 96). Zatímco A. Murkovi se podařilo uniknout, Blažej Dydy byl v Březůvkách chycen a opět vrácen zpět do tábora (Nečas, 1994: 182). Osud obou kamarádů se tak naprosto změnil. A. Murka se totiž následně na Valašsku připojil k partyzánům, podílel se spolu se sovětskou armádou na osvobození Vizovic a v květnu 1945 byl vyznamenán čestným odznakem a medailí (Nečas, 1994: 186).

Věznění v koncentračních táborech

Blažej Dydy byl prvním hromadným transportem vězňů tábora v Hodoníně u Kunštátu¹² dne 21. srpna 1943 odvezen do osvětimského komplexu (Nečas,

11 Dříve uváděl C. Nečas i datum 8. 4. 1943 (viz Nečas, 2005: 277), ale dle jeho nejnovějších poznatků tomu bylo 10. 4. Viz Nečas, 2008: 95, 97; Nečas, 2014: 42.

12 Protektorátní tzv. cikánské tábory byly součástí nacistického tzv. konečného řešení cikánské otázky, které 16. prosince 1942 dospělo až k vyhlášení tzv. osvětimského výnosu vůdcem SS Heinrichem Himmlerem. Do nově zřízeného tzv. cikánského rodinného tábora v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau měli být dle výnosu transportováni všichni „Cikáni, cikánští míšenci a neněmečtí příslušníci romských skupin balkánského původu“ – a to i z území Protektorátu. Více viz např. Nečas, 1999.

1987: 107) spolu s manželkou¹³ a v květnu narozeným synem Janem¹⁴. Zde byl v tzv. Hlavní knize cikánského tábora evidován jako Blasius Didy, pod č. Z-8420 (Memorial Book 1993b: 1226).

V táboře Birkenau byl velmi brzy vybrán do vězeňské samosprávy – na obytném bloku č. 9 působil ve funkci tzv. štubového (*Stubendienst*) a později dozíral jako předák (pomocník kápa) nad pracovní kolonou, která byla nasazena na stavbu kanalizace. Krátce před likvidací tzv. cikánského rodinného tábora v Birkenau na počátku srpna 1944, během níž byla jeho žena i s posledním dítětem zavražděna v plynové komoře, byl transportován do koncentračního tábora Buchenwald a odtud zařazen do různých komand koncentračního tábora Dora-Mittelbau u Nordhausenu (Holý, Nečas, 1993: 74).

Poválečné zatčení a vyšetřování

Po osvobození se Blažej Dydy na krátkou dobu vrátil do Velkého Ořechova, kde měl domovskou příslušnost. Poté žil v Chlumu (okr. Zlín), odkud v červenci 1946 odešel do severomoravského pohraničí, kde se usadil v tehdy vylidněném Vítkově (okr. Opava). Tady pracoval jako stavební dělník.¹⁵

Ve Vítkově se brzy začaly šířit pověsti o jeho působení v nacistických koncentračních táborech. Celý proces pak započal udáním manželů Františka Kryštofa a Marie Adamové (žijících ve Vítkově na ulici Opavská stejně jako Blažej Dydy), kteří 4. července 1946 oznámili na stanici Sboru národní bezpečnosti ve Vítkově, že jistý „cikán Mann“¹⁶ zavinil jako kápo smrt více lidí v koncentračním táboře Osvětim a v tzv. cikánském táboře Hodonín u Kunštátu špatně zacházel s tamními romskými vězni.¹⁷ Udání tato dvojice bývalých vězňů¹⁸ uskutečnila až na základě osobního setkání s Blažejem Dydem ve Vítkově. Toto setkání neproběhlo asi nijak konfrontačně, čímž se později obviněný Blažej Dydy hájil. František Kryštof (nar. 1898) to při pozdějším výslechu popsal takto:

„Není pravda, že jsem letošního roku v létě řekl před obviněným své manželce, že se obviněný choval vůči spoluvězňům v Hodoníně velmi slušně. Jest sice pravda, že jsem mu tehdy přímo nevytkl jeho jednání, ale to jsem učinil jen v obavě, aby se

13 Dle tzv. Hlavní knihy cikánského tábora v Osvětimi byla v tomto táboře evidována jako Georgine Didi (nar. 1923 v obci Spitchniew), pod č. 9114 (Memorial Book 1993a: 612).

14 Dle tzv. Hlavní knihy cikánského tábora v Osvětimi byl v tomto táboře Jan Dydy evidován jako Johann Didi nar. 28. 3. 1943, pod č. 8438 (Memorial Book 1993b: 1128).

15 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 338, SNB ve Vítkově pro Okresní trestní soud v Brně, 12. 3. 1952.

16 Kromě romského označení Mann se v trestním spisu uvádí také varianty Man, Manu nebo Manus.

17 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 9, Zpráva Velitelství SNB ve Vítkově, 7. 8. 1946.

18 Věznění v KT Auschwitz-Birkenau.

*mi obviněný na místě hned nepomstil, poněvadž jsem věděl, že má ve Vítkově mnoho známých a měl jsem z něho strach.*¹⁹

Zajímavý motiv pro udání je popsán ve zprávě SNB ve Vítkově z roku 1952. Dle sdělení lidí, u nichž Blažej Dydy do svého zatčení ve Vítkově bydlel, „vinu na jeho obvinění nese jedna žena cikánka, s kterou Blažej Dydy chodil od r. 1945 a proto že si ji nevzal za manželku, tato obvinila svědky, kteří svědčili u lidového soudu proti jmenovanému.“²⁰

Do vazby byl Blažej Dydy vzat 12. srpna 1946 policejní expoziturou ve Vítkově²¹ a ještě téhož dne byl podroben výslechu, z něhož byl pořízen písemný protokol. V něm Blažej Dydy v úvodu shrnuje svůj život před německou okupací a popisuje svůj osud za války:

„Krátko po zaboru republiky Němci jsem byl se svými sourozenci a rodiči dán do táborů, zvláště pro Cikány zřízených. Tak jsem pobyl drabnou dobu v Hodoníně. V roce 1943 jsem byl odvezen s manželkou a dětmi do konc. tábora v Osvěncím, kde mezitím již byli moji rodiče. Tito později také v tomto zemřeli. V táboře v Osvěncím jsem pobyl jeden rok a pak jsem byl převezen postupně do táborů Buchenwaldu, Nordhausenu-Dori, Osterode a pod.“

Nařčení z přehnané spolupráce s nacisty vyvracel v závěru protokolu tím, že:

*„byli mi mé děti jakož i sestry a manželka v plynových komorách zavražděni. Nemám a neměl jsem také proto nikdy důvodů, abych týráním nebo špatným nakládáním přisluhoval nacistům.“*²²

O necelý měsíc později byl 11. září převezen do vazby ve věznici Krajského soudu trestního v Brně na Cejlu²³, kde na něj byla uvalena řádná vyšetřovací vazba pro spáchané zločiny podle retribučního dekretu prezidenta republiky (Holý, Nečas 1993: 74). Obhájcem ex offo byl brněnský advokát JUDr. Arnošt Gottwald.²⁴

V této době již probíhaly výslechy svědků a pátralo se po jakýchkoliv dalších informacích o činnosti Blažeje Dydyho za války. Policií byla dokonce zaslána Československému rozhlasu v Brně a redakcím denních listů tamtéž následující výzva k uveřejnění:

19 Tamtéž, fol. 26 a 27, Výslech svědka – František Kryštof.

20 Tamtéž, fol. 338, SNB ve Vítkově pro Okresní trestní soud v Brně, 12. 3. 1952.

21 Tamtéž, fol. 6, Zpráva o převzetí vězně.

22 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, Protokol s Blažejem Dydy, 12. 8. 1946.

23 Tamtéž, fol. 14, Zpráva o převzetí vězně, 11. 9. 1946.

24 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 258.

Vítkov, dne 12.8.1946.

Okresní národní výbor v Opavě.
Okres. úrad. stát. bezpečnosti Vítkov,

RESNÍ SOUD ve VÍTKOVĚ.

Dostlo 13.8.1946 P o t t o k o l

jmo. příloh. 12834

přílohy v os. 12834

sepsaný dne 12.8.1946 s předvedeným B l a ž e j e m D y d y m,
nar. 8.4.1917 v Karlovicích, okr. Uh. Hradiště, cikánem národnosti
české, cik. předvídka - Manus, náboř. říms. katolického, vdovcem, povoláním
dělník, nyní bytem ve Vítkově, Opavská ulice č. 31. Jmenovaný napome-
nut k pravdě vypovídá:

Nemám žádné školní vzdělání. Od mého mládí jsem pracoval vždy
jako dělník-nádeník. V době první republiky až do doby kdy byl zřízen Pro-
tektorát, jsem bydlel se svými rodiči na několika místech vždy po nějakou
dobu, neboť cikánské poměr. nebyly ještě ustáleny. Tak jsem bydlel 6 let
v Chumu, okres Zlín, později op. t. v Březúvkách, okres Zlín a pod.

Krátko po zaboru republiky Němci jsem byl se svými sourozenci
a rodiči dán do tábora, zvláště pro Cikány zřízených. Tak jsem pobyl dra-
nou dobu v Hodoníně. V roce 1943 jsem byl odvezen se manželkou a dětmi
do konc. tábora v Osvětimi, kde nezitím již byli moji rodiče.
Mito později také v tomto zemědě. v táboře v Osvětimi jsem pobyl jeden
rok a pak jsem byl převezten postupně do tábora Buchenwaldu, Nordhausen-
Lori, Osterode a pod.

Po dobu svého pobytu v konc. táboře Osvětimi jsem si hleděl
po delším pobytě opatřit si nějakou lepší funkci nebo postavení. Bylo to
přirozené, neboť poměry v táboře byly hrozné. Pro svou pili jsem byl usta-
noven t. z. Vorarbeiterem, když jsem předtím byl nějakým časem tak zvaným
Stubendienstem. Musel jsem jako Stubendienst se starati o pořádek v bloku
za který jsem také byl opovědným. Dostal jsem nesčetněkrátě bití jen za
to, že malé děti na mém bloku od hladu křičely.

Jako Vorarbeiter jsem měl pod sebou deset vězňů, kterým jsem dohlí-
žel a dbal o to, aby práce jim daná byla řádně vykonána. Měl jsem na ruce
pásku bravy žluté na znamení mé hodnosti. Tato odpovídala hodnosti svobod-
níka. Měl jsem býti ještě později povýšen na Kápa, ale nestalo se tak, jelí
kož jsem neuměl německy.

Od svých spoluvězňů, k eří byli převážně cikáni, jsem byl volán
Manus, rozhodně popírám, že bych někdy některému chtěl nějak ublížit
nebo že dokonce týral. K tomu podotýkám, že jistou dobu pracovala má žena
na kopání kanalisace ve hloubce 6 metrů. Sám jsem mnohdy seskočil do
šachty, jen proto abych jim v jejich těžké práci pomohl. Na kopání se nepi-
covalo ve velkém spěchu, neboť jsme nemuseli mít za den určitý kus
kanálu vykopaného. Nebylo by to ani možné, jelikož v některých místech by-
voda nebo bahno. Pracovali jsme proto pomalu a jen proto, aby se neřeklo,
že neděláme vůbec nic. Neměl jsem proto příčin, abych někoho snad bitím ne-
týráním nutil k většímu výkonu.

Cikána K r i s t o f a - ran iška znám jen od vidění. Když byl
se mnou v Hodonínském táboře, ale pak jsem jej již neviděl. Teprve před
třemi týdny uviděl jsem Kristofa státi u mého bytu. Stál tam se svou
manželkou a přišel ke mně když mne uviděl. Ptal se zdali jsem snad nebyl
v Osvětimi. Já jsem mu odpověděl, že ano, načež mi bylo s jeho strany řečeno
že mne poznal, neboť jsem se mu zdál povědomým. Řítmom ukázal na mne
a řekl k manželce, že jsem byl také svobodníkem v konc. táboře, a že jsem
velmi slušně jednal se spoluvězni.

Nemohu si tedy mysliti, proč mne Kristof udal. Nic zlého jsem mu neu-
dělal, a nikdy jsem se s ním nepohádal. Víím o tom, že byl také v konc. táboře,
ale já jsem jej tam neviděl. Proto se také divím, že Kristof mi nic neřekl
jinak nic ohledně chování v táboře. Musel by přece ihned na špatné jedná-
ní s mé strany podotknout, kdyžby něco na tomto bylo pravdy.

Spolu se mnou byli věznění někteří cikáni, které níže uvádím. Tito určitě budou moci vypovídati o mém chování po dobu v Osvětimi. Jsou jimi:

Alois "a r á k" nebo Herák/cikán, nyní bytem v Žeranovicích okres "olešov, jakož i jeho dcera "ozena, potom také "albina" a n i e - l o v á, bytem v Brezůvkách, okres "lín.

Kekonci podotýkám, že v roce 1943, když jsem byl převezen z "svědčím ma, do Buchenwaldu, byly mi mé děti jakož i sestry a manželka v plyňových komorách zavražděny. Nemám a neměl jsem také proto nikdy důvodů, abych tyraním nebo špatným nakládáním přisluhoval nacistům.

Sepsáno, přečteno, jako správné uznáno a podepsáno.

Vyslýcháný:

Vyslýchající:

Dydy Blažej Svědek

Michal Schuster

Protokol o výpovědi obviněného Blažeje Dydyho, Vítkov 12. 8. 1946. |
Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 7.

„Blažej Dydy, přezdívkou zvaný ‚Mannus‘ nebo ‚Man‘, narozený 8. 4. 1917 v Karlovicích, okr. Uherské Hradiště, cikán, posledním bytem ve Vítkově, Opavská 31, je podezřelý, že za okupace v letech 1939 až 1943 při výkonu své funkce jako dohlížitel nad pracujícími v pracovním táboře v Hodoníně u Kunštátu a v koncentračním táboře v Osvětimi týral uvězněné a zavinil smrt několika lidí, zejména cikánů. Kdo ví něco podstatného o jeho chování v uvedených táborech, nechť to ihned oznámí mimořádnému lidovému soudu v Brně.“²⁵

Ve Věstníku kriminální služby č. 9 z 31. ledna 1947 pak byla tato výzva uveřejněna i s jeho fotografií.²⁶

Výslechy jednotlivých svědků – především z řad Romů, kteří byli věznění v hodonínském a osvětimském táboře – byly prováděny na velitelských místních stanic SNB během roku 1946 a 1947 na základě doporučení místních služeben SNB či na základě udání svědků. Podle nich byly prováděny výslechy u příslušných okresních soudů nebo přímo u krajského soudu v Brně. Všichni svědkové

²⁵ Tamtéž, fol. 25.

²⁶ Tamtéž, fol. 131.

byli napomenuti, aby své výpovědi podali tak, že by je v případě potřeby mohli stvrdit přísahou. K svědeckým výpovědím se přihlásilo a pak bylo protokolárně vyslechnuto celkem 47 Romů. Jak upozorňuje C. Nečas, chyběli mezi nimi ti, kteří se z koncentračních táborů vrátili do svých původních domovů v okresech Uherský Brod, Uherské Hradiště a Zlín, kde Blažej Dydy před válkou pobýval. Tito sice udávali, že B. Dydyho znají, ale o jeho působení v táborových funkcích odmítli svědčit (Nečas, 2008: 98). Je tedy možné, že se do ochoty svědčit proti němu promítly osobní (sousedské či příbuzenské) vazby. To ovšem mohlo ovlivnit i zaznamenané svědecké výpovědi.

Jak v knize *Žalující píseň* uvádí C. Nečas, „*působení tzv. mezikasového faktoru bylo přitom zanedbatelné, poněvadž mezi časem dění a časem výpovědi uplynula poměrně krátká doba dvou až tří let. Všechny tyto okolnosti omezovaly možnost vědomého i nevědomého zkreslování a podporovaly naopak pravdivost shromážděných svědectví.*“ (Holý, Nečas, 1993: 75). Část z vyslechnutých svědků pak uvedla, že obžalovaného neznají, a pokud ano, nikdy neslyšeli, že by se podílel na jakémkoliv týrání či fyzickém trestání vězňů. Větší skupinu svědků však tvořili ti, kteří shodně vypovídali v jeho neprospěch na základě konkrétních případů. Tyto výpovědi jsou jedinečným svědectvím a mohou nám sloužit jako zdroj informací o katastrofálních životních podmínkách jak v táboře v Hodoníně u Kunštátu, tak v Osvětimi.

Svědectví vztahující se k táboru v Hodoníně u Kunštátu

Jak již bylo zmíněno, Blažej Dydy působil nejprve jako svobodník v rámci vězeňské správy tábora v Hodoníně u Kunštátu. Dozorčí služba se tu vykonávala s takovou tvrdostí, že se záhy po skončení války začaly šířit pověsti o nelidském zacházení s vězni (Nečas, 1995: 66). Táborový lékař MUDr. Josef Habanec, s nímž byl proto sepsán v červenci 1946 protokol, popřel, že by kdy zjistil na zemřelých vězňích nějaké známky týrání. Vzpomněl si pouze na těžké ublížení na těle, které utrpěla těhotná vězeňkyně, když ukradla chléb a byla za to skopána tak, že jí odumřela velká část hýždového svalstva. Poranění se nicméně podařilo v táborové nemocnici vyléčit a žena tam později porodila zdravé dítě (Nečas, 2005: 268).

Poměry, které panovaly v hodonínském táboře, byly nepříznivé pro všechny skupiny vězňů. Práceschopní věznové se dělili na skupiny mužů, žen a mladistvých, které pak odcházely buď na vnější pracoviště, nebo dělaly v bezprostřední blízkosti a také uvnitř táborového areálu. Vnější pracoviště byla rozmístěna podél stavby nové silnice z Plzně do Moravské Ostravy. Na úseku Štěpánov nad Svratkou – Hodonín u Kunštátu – Rozseč nad Kunštátem byli muži využíváni při lamačských nebo dřevorubeckých pracích, ostatní věznové při šterkařských, výkopových a tzv. režijních pracích. Za šterkařky bývaly určovány převážně ženy.

Ženských a mladistvých pracovních sil se využívalo také při výkopech zeminy a jejím rozvážení ve vozících nebo v kolečkách na násypy. Za špatně nebo pomaleji odvedenou práci byly vyměřovány fyzické tresty (Nečas, 2005: 273).

Do čela pracovních skupin byli velitelem tábora jmenováni vybraní vězni, kteří jako kápové (*Arbeitsgruppenälteste*) odpovídali za pracovní výkon a disciplínu spoluvězňů a neoficiálně používali hodností svobodníků (Nečas, 1995: 89). Pravým postrachem byl z vězeňských funkcionářů dle shromážděných výpovědí právě Blažej Dydy. Jaroslav Ištván (nar. 1928) patřil v Hodoníně do jeho pracovní čety a vypověděl, že Blažej Dydy byl „*hrubé a násilnické povahy*.“ Také uvedl, že mu dal několik pohlavků za to, že „*jedenkrátě šel špatně v řadě, když šli na práci, poněvadž měl bolavou nohu*.“²⁷ František Kryštof (nar. 1898) popsal ve své svědecké výpovědi, že Blažej Dydy nenosil žádnou zbraň, ani pendrek. Když se však při práci stala nějaká chyba, a to i bez zavinění pracujících, např. když následkem náledí vykolejily vozíky na odvážení hlíny, obviněný si vypůjčil od přítomných četníků pendrek a bil jím pracovníky, kteří vozík obsluhovali.²⁸

Toto na vlastní kůži zažila také Aranka Danielová (nar. 1924), která vypověděla:

„Jednoho dne, bylo to v zimě, vozila jsem vozíky s kameny po kolejnicích. Jelikož bylo náledí, nemohla naše skupinka vozík z kopce dostatečně brzditi. Já jsem měla v ruce brzdící dřevěnou palici. Tato mi vyklouzla a vozík svou setrvačností sjel po kolejích a narazil na prázdné vozíky, aniž by se převrhl. Po tomto činu vzal mě cikán Many společně s cikánem Jaroslavem Danielem /četařem/ přehli mě přes pařez, Jaroslav Daniel sedl mě na záda u krku a cikán Many stál mi na nohou a býkovcem vyplatil mě 50 ran na zadnici. Po několika ranách jsem omdlela a potom měl cikán Many (Dydy) polel studenou vodou po celém těle. Když jsem nabyla vědomí musela jsem opět pracovat.“

Křiku A. Danielové, způsobeného bolestí, si všiml jeden četník, který prý přiběhl z tábora a Blažeje Dydyho za překročení pravomocí pokáral. S jakou svévolí si počínal, dokládá A. Danielová také tím, že Blažej Dydy společně s jiným vězněm, Jaroslavem Danielem, sami soudili spoluvězně během jakéhosi vlastního, před táborovými četníky utajeného soudu. „*Daniel byl předsedou, Dydy byl státním nádvladním a pak ještě několik cikánů – svobodníků. Tam o své újmě soudili cikány kteří něco provedli a také je na místě vypláceli*.“²⁹

27 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 92, Zpráva Oblastní kriminální úřadovny v Brně, 2. 1. 1947.

28 Tamtéž, fol. 26 a 27, Výslech svědka – František Kryštof, 22. 11. 1946.

29 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 54 a 55, Protokol – Aranka Danielová, 3. 12. 1946.

Podobně svědčila o působení Blažeje Dydyho v hodonínském táboře i Aloisie Pupucová (nar. 1924):

„Obviněný tam byl dozorcem nad pracovníky, nosil v ruce býkovec a při práci bil pracující cikány. Mně vysázel 50 ran tímto býkovcem na zadnici, když jsem jednou nemohla udržet těžký vozík naložený hlínou a kamením. Drželi mně dva četníci a obviněný mně bil. Měla jsem velké modřiny po tomto bití a byla jsem 14 dní na ošetřovně.“

Také dodala, že v Hodoníně po děvčatech žádal pod hrozbou bití, aby mu dávala chleba, který pak dával své manželce. Následně si pak v Osvětimi, kam byla odtransportována většina hodonínských vězňů, prý počínal stejným způsobem.³⁰

Že z jeho strany docházelo v táboře v Hodoníně u Kunštátu k bití spoluvězňů, nepopřel při výslechu ani sám Blažej Dydy. Prohlásil však, že to bylo vždy pouze z donucení, neboť měl od velitelství tábora nařízeno, aby menší pracovní poklesky trestal tělesnými tresty a v případech, že by tak neučinil, dostal by sám dvojnásobný trest. Výkon trestu prý spočíval v tom, že dostal od táborových četníků pendrek a musel vyplatit trestanému tolik ran, kolik mu bylo nařízeno.³¹

V rámci šetření bylo vyslechnuto také pět bývalých členů správního a dozorčího personálu hodonínského tábora včetně jeho velitele. Štábní strážmistr SNB Miroslav Výroba (nar. 1911),³² který tu jako kancelářský oficiant vykonával zdravotní službu, však Blažeje Dydyho nepoznal a o poměrech na pracovišti mimo tábor prý nic nevěděl.³³ Podobně vypověděl také četnický nadporučík Jan Sokl (nar. 1888),³⁴ toho času velitel okresního velitelství SNB v Krnově, který v hodonínském táboře působil jako hospodář a od počátku ledna do května 1943, kdy byl velitel tábora převelen do tábora v Letech u Písku, jej zastupoval.³⁵ J. Sokl navíc dodal, že „cikáni se mezi sebou navzájem často bili, což bývalo skorem na denním pořádku a nechovali se jeden vůči druhému nijak přátelsky.“³⁶

30 Tamtéž, fol. 23 a 24, Výslech obviněného – Blažej Dydy, 15. 10. 1946.

31 Tamtéž, fol. 23 a 24, Výslech obviněného – Blažej Dydy, 15. 10. 1946.

32 C. Nečas jej uvádí jako M. Wyrobu s tím, že patřil k několika málo příslušníkům správy a strážního mužstva tábora, který jednal s vězni slušněji (Nečas, 1995: 67).

33 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 65, Výslech svědka – Miroslav Výroba.

34 J. Sokl působil také jako velitel kárného pracovního tábora, který v Hodoníně u Kunštátu fungoval od roku 1940, ale pro zjištěné nedostatky ve styku s podřízenými byl odvolán a musel nastoupit na pozici táborového hospodáře (Nečas, 1999: 75).

35 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 157, Výslech svědka – Jan Sokl, 13. 2. 1947.

36 Tamtéž, fol. 97, Zpráva Josefa Sokla pro Zemský národní výbor v Brně, 8. 1. 1947.

Na Blažeje Dydyho si sice vzpomněl praporčík František Balaja (nar. 1904), v táboře působící jako kancelářský oficiant, ale nebyl si vědom žádného jeho pochybení.³⁷ Zato Emil Filípek (nar. 1896), toho času vrchní strážmistr SNB v Hulíně, potvrdil, že z příkazu okupantů byly vedoucími jednotlivých pracovních skupin ustanovovány především osoby „energické“ a „surové povahy“. Tou na sebe upozornil právě Blažej Dydy, který měl v kázeňských věcech volnou ruku: „Měl nejhorší pověst v táboře a byl krajně bezohledným, při čemž bil aniž se ohlížel na poškozeného.“³⁸

V porovnání s výpověďmi bývalých vězňů působí absurdně vyjádření bývalého táborového velitele štábního kapitána Štěpána Blahynky (nar. 1894), které sepsal 9. prosince 1946 a v němž se zastával svých podřízených a obhajoval jejich jednání vůči „cikánskému zlu“. O správnosti internace romských mužů, žen a dětí v táboře neměl žádné pochybnosti, neboť prohlásil: „Veřejnost přijala toto opatření s ulehčením, že se zbavila metly venkova, jak cikáni byli právem nazýváni a aby se tito nemohli více vrátiti, rozbourala jim domky, což se stalo téměř ve všech případech, jak jsem se dozvěděl. A byla to česká veřejnost, která cikánským zlem nejvíce trpěla.“³⁹

Mimo jiné napsal:

*„K ilustraci poměrů v cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu uvádím, že mezi cikány bydlícími v táboře v Hodoníně byly rvačky, hádky, cizoložství, krádeže jak mezi sebou, tak ku škodě tábora a obyvatelstva vůbec na denním pořádku, cikáni se vzpírali každému pokusu o čistotu, byli zavišiveni jejich vinou tak, že vši v táboře měl každý včetně dozoru i lékaře, celý tábor byl pokálen výkaly a pobyt mezi těmito obyvateli, třeba jen na krátkou dobu, se stával nemožným.“*⁴⁰

Z katastrofálních hygienických a zdravotních podmínek, vyplývajících však především z velké koncentrace internovaných, viní pouze vězně a na závěr cynicky podotýká, že:

*„[...] poměry v táboře nakonec vinou cikánů a jejich nečistotou dopadly tak, že zde vypukl břišní tyf a tímto byli ohroženi jak cikáni samotní, tak i dozor a celé okolí a také několik případů této nemoci se vyskytlo jak mezi dozorem, tak i u obyvatelstva v Hodoníně. Ohrožovali tedy cikáni obyvatelstvo nejen svým způsobem života, ale také svými nemocemi a nejvíce tím trpěly osoby pověřeny jejich dozorem, vesměs Češi a dobří vlastenci, zatím co u cikánů nebylo ani potuchy po nějakém národním uvědomění.“*⁴¹

37 Tamtéž, fol. 217, Výslech svědka – František Balaja, 27. 2. 1947.

38 Tamtéž, fol. 195, Výslech svědka – Emil Filípek, 20. 2. 1947.

39 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 75, Vyjádření – Štěpán Blahynka, 9. 12. 1946.

40 Tamtéž.

41 Tamtéž.

50

P r o t o k o l

sepsaný dne 3.prosince 1946 s cikánem

[redacted] dělník, české národnosti, t.č.bytem [redacted]
[redacted] české národnosti, údajně zachovalý, řím.katolík.

Předmětem výsledku je výpověď o činnosti cikána Balžeje Dydyho v době okupace.

Jmenovaný byv ve věci poučen a upozorněn na trestní následky nepravdivých výpovědí udává:

S cikánem Blažejem Dydy jsem se poznal v pracovním táboře v Hodoníně u Kunštátu. Tento měl hodnost svobodníka a byl znám jako tyran cikánů. Měl jsem také v Hodoníně bratra Jaroslava Daniela narozený v roce 1922. Pokud vím, byl bratr jednou přistižen Blažejem Dydy když šel v noci na záchod. Záchody byly venku při drátěném plotě. Dle výpovědi ostatních cikánů byl bratr při dopadení podezříván že chtěl z tábora utéci a byl cikánem Dydy, který měl přezdívkou Many, společně snad s nějakými jinými cikány ubit. V márnici jsem ho viděl, odkud byl odvezen k pohřbení. O tom, že byl cikánem Many ubit při dopadení u plotu se všeobecně hovořilo. Bratr byl v Hodoníně jako zedník a byl vždy zdráv. Se mnou byla v Hodoníně moje matka Jana Ištvanová, která později v Osvěnci zemřela a 7 sourozenců, z nichž není žádný na živu. Všichni zemřeli v Osvěnci. Opravuji, dva z nich, děti, zemřeli ještě v Hodoníně.

Po dodání do Osvěncína jsem byl dán na oddělení 9, kde byl velitelem cikán Blažej Dydy - Many. Potvrzuji výpověď cikánky Aranky Danielové jejíž obsah je mi znám. Tento odpovídá plně pravdě a mohu jej kdykoliv potvrditi. Cikán Many byl postrachem cikánů, tyto bezdůvodně surově týral až k smrti. Z Osvěnci jsem odešel do Buchenvaldu a více jsem o cikány Many-Dydy neslyšel. Předložená mi fotografie je totožná s cikánem Dydy, přezdívkou Many. Více nemám k případu co podotknouti.

Protokol ukončen, správným shledán, přečten a podepsán.

V Bílovci dne 3.12.1946.

Sepsal:

Stědek:

Vyslýchaný:

[signature]

[signature]

[signature]

Protokol s výpovědí Karla Daniela, Bílovec 3. 12. 1946. |
Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 57.
Pro potřeby otištění začerněním znepřístupňujeme osobní údaje.

Co se týče Blažeje Dydyho, přlíš si na něj nepamatoval a s určitostí ho neidentifikoval ani na fotografii, neboť, jak uvedl, nechodil s vězni na práci a na žádný konkrétní případ fyzického násilí z jeho strany si nevzpomíná. Pouze dodal:

„Ani tak zv. svobodníci nebyli lepší ostatních cikánů a pamatuji si, že jsme tyto museli často střídati pro jejich výstřelky, buď že sami kradli, páchali jiné neřesti jako cizoložství, anebo se bili a pod. Nevím zcela určitě, ale zdá se mi, že i Blažej Didy byl této svoji funkce zbaven a nemýlím-li se stalo se tak proto, že něco odcizil. Toto ovšem nevím přesně.“⁴²

Při pozdějším výslechu 19. února 1947 byl však Š. Blahynka daleko konkrétnější. Uvedl, že Blažej Dydy „byl tak zvaným kápem, nebo, jak se v tamním táboře říkalo – svobodníkem, což byli cikáni, kteří se chovali lépe než ostatní a zdálo se budou držeti na pořádek a kteří měli za úkol voditi ostatní cikány na pracoviště a zpět a dbáti při tom o pořádek.“ Co se týče povahy Blažeje Dydyho, prý „byl stejně hrubý jako ostatní cikáni.“⁴³

Svědectví vztahující se ke KT Auschwitz-Birkenau

Hromadným transportem vězňů tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu⁴⁴ se spolu s dalšími vězni dostal Blažej Dydy dne 22. srpna 1943 do vyhlazovacího koncentračního tábora Auchwitz, konkrétně do části Birkenau, kde byl zřízen zvláštní tzv. cikánský rodinný tábor v části B-IIe. Ten sloužil k internaci Romů z velké části Evropy.⁴⁵ Také v osvětimském táboře brzy Blažej Dydy získal nižší funkci ve vězeňské samosprávě, která podléhala organizační struktuře SS a byla výkonným orgánem zdejšího teroru. Rekrutovala se z krutých a společensky vykořeněných kriminálních vězňů a jenom v nepatrné míře také z vězňů politických (Nečas, 1994: 25). Vězeňští funkcionáři uvnitř tábora dbali na dodržování denního táborového řádu a plnění všech nařízení mimo jeho rámec, zjišťovali celkový počet vězňů, přidělovali jim – a z přidělů kradli – potraviny a oděvy, kontrolovali stav čistoty tábora, obytných bloků i vězňů samotných, brali úplatky za dobré zacházení, libovolně určovali viníky a sami na nich prováděli výkon trestů apod. Mimo to rozhodovali i o formování a rozdělování pracovních skupin, zjišťovali jejich doprovod při odchodech a návratech do tábora, vykonávali dozor nad dodržováním pracovního tempa a výkonnosti apod. (Nečas, 1994: 25). Jejich stálou výzbrojí byly hole nebo obušky.

⁴² Tamtéž.

⁴³ MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 174 a 175, Výslech svědka – Štěpán Blahynka, 17. 2. 1947.

⁴⁴ Více k transportům do KT Osvětim např. Nečas, 1997: 33–35.

⁴⁵ Více např. Holý, Nečas, 1993, Nečas, 1994, Nečas, 1995.

Navíc byli příslušníci vězeňské samosprávy osvobozeni od tělesné práce. Bydleli po jednom nebo po dvou v malých místnostech za vchodem do jednotlivých bloků, kde měl každý své lůžko s prostěradlem a příkrývkou. Dostávali vyšší přiděly jídla a potravin, které si doplňovali z rozkrádaných vězeňských přidělů, z majetku židovských transportů nebo z balíčků z domova. Dokázali si také zaopatřit cigarety a alkohol (Nečas, 1999: 128). Chodili dobře a čistě oblečení a nosili na rukávech pásky (*Binde*), označující jejich služební postavení (Nečas, 1994: 25). Černé pásky na rukávech označovaly vězeňské funkcionáře s nejvyšší mocí a privilegii: starší kápo (*Lagerältester*), starší nemocnice (*Lagerältester des Häftlingskrankenbau*), hlavní písaři (*Rapportschreiber*), kápo tábora (*Lagerkapo*).

Policejní fotografie Blažeje Dydyho. | Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 54, Protokol výpovědi A. Danielové ze dne 3. 12. 1947.

Zatímco vyšší funkce zastávali němečtí a polští kriminální a političtí vězňové, nižší funkce byly přenechány romským vězňům převážně z Německa a výjimečně také z Protektorátu a z některých dalších zemí. Červené pásky patřily funkcionářům zajišťujícím pořádek na jednotlivých blocích: staršímu bloku (*Blockältester*), jejich zástupcům (*Vertreter*), písařům (*Blockschreiber*) a starším světnic (*Stubendienst*), kteří měli na starost jednotlivé části bloků.

Nižší funkcionáři, označení žlutými páskami, odpovídali za pracovní výsledky jednotlivých pracovních skupin a byli odstupňováni jako nadkápo (*Oberkapo*), kápo (*Kapo*), podkápo (*Unterkapo*) a předáci (*Vorarbeiter*) (Nečas, 1994: 26). Takto odstupňovaná táborová moc vládla po celý den terorem, jehož aparát používal kruté prostředky fyzického a psychického násilí k izolaci, týrání a zabíjení vězňů (Nečas, 1994: 26).

Kromě Blažeje Dydyho patřili mezi nižší vězeňské funkcionáře ve funkcích štubového neboli staršího světnice (*Stubendienst*) někteří další protektorátní

Romové.⁴⁶ Později Blažej Dydy dozíral jako pomocník kápa (*Unterkapo*) nad pracovní kolonou, která byla nasazena na stavbu kanalizace. Emílie Růžičková (nar. 1919) vypověděla, že Blažej Dydy chodil ustrojen v hnědé uniformě „s *placatou čepicí bez jakéhokoliv označení*“ a na ruce míval zavěšený gumový obušek, „*kterým nemilosrdně cikány i cikánky bil, že někdy zůstali na zemi ležeti.*“⁴⁷ Dle některých svědectví uměl hovořit německy, což mu v táboře pomáhalo, aby se mohl svým nadřízeným zavděčit. Takové chování mu také bylo později vyčítáno ve svědeckých výpovědích. Aranka Danielová (nar. 1924) to shrnula takto:

*„Celkově měl pověst cikán Dydy mezi cikány jako vrah, což nebylo vzhledem k jeho počínání nikterak přehánáno. Cikány byl proto odsuzován že veškeré jeho počínání konal jako cikánský soukmenovec na vlastní pěst a dobrovolně, aby si získal přízeň Němců.“*⁴⁸

V podobném duchu vypověděla Emílie Růžičková (nar. 1919): „*Když prohlídku v barácích prováděl němec, jednal s cikány dosti slušně, ale když ji prováděl cikán Dydy, tak na cikány řval, že to nemají v pořádku, a když mu některý odmluvil, tak jej nemilosrdně tloukl tím, co mu přišlo do ruky.*“⁴⁹

Sám Blažej Dydy v protokolu popisuje své působení v osvětimském táboře takto:

*„Po dobu svého pobytu v konc. táboře Osvěncimi jsem si hleděl po delším pobytě opatřit si nějakou lepší funkci nebo postavení. Bylo to přirozené, neboť poměry v táboře byly hrozné. [...] Dostal jsem nesčetněkrátě bití jen za to, že malé děti na mém bloku od hladu křičely.“*⁵⁰

V osvětimském tzv. cikánském táboře stejně jako v jiných částech byla katastrofální stravovací situace. Dospělý vězeň měl podle táborové normy dostávat ke snídani půl litru kávy nebo čaje, k obědu litr polévky a několik brambor a k večeři totéž co ke snídani a čtvrtku chleba s příkrmem. Dětem do zrušení jejich zvláštních přidělů bylo předepsáno vydávat čtvrt litru mléka a čtvrtku chleba, v poledne půl litru krupicové nebo ovesné kaše, pudinku s nudlemi či brambor vařených s kopřivami a večer čtvrt litru mléka se čtvrtkou bílého chleba s máslem nebo margarínem (Nečas, 2005: 306). S těmito dosti nízkými norma-

46 Nečas uvádí Jaroslava Daniela, Karla Daniela, Karla Dydyho, Karla Holomka, Antonína Kloce a Ludvíka Murku (Nečas, 1999: 128).

47 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 111, Protokol – Emílie Růžičková.

48 Tamtéž, fol. 54 a 55, Protokol – Aranka Danielová, 3. 12. 1946.

49 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 111, Protokol – Emílie Růžičková.

50 Tamtéž, fol. 6, Zpráva o převzetí vězně, 12. 8. 1946.

mi se však denní přiděl jídla nikdy neshodoval. Příčinou bylo rozkrádání ze strany příslušníků organizačně-správního aparátu stejně jako blokařů a kápů při samotném výdeji jídla.

O nedodržování přidělů hovořili také někteří svědci u soudu s Blažejem Dydy. Antonín Daniel (nar. 1909) vypověděl o množství jídla, které Blažej Dydy vydával, mimo jiné toto:

„Byly to o moc menší porce podle jiných bloků, poněvadž obviněný vykrojoval vnitřek chleba a nechával si jej pro sebe a svou rodinu. Proto byla úmrtnost dětí a dospělých na bloku č. 9 o mnoho větší podle jiných bloků, poněvadž se trpělo podvýživou.“⁵¹

Svědci často uváděli, že nejvíce ran schytali vězni právě za stížnosti na malé přiděly jídla. Ludmila Danielová (nar. 1901) v protokolu uvedla:

„Příděl potravin, který byl určen pro děti, nevydával všecok a nechával si pro sebe a svou rodinu, kteří byli také v Osvětimi vězněni. Když si matky dětí chtěly stěžovat u Blokaře, připustil je k němu, ale popřel, že by jim potraviny nevydal, pak matky dětí za to, že si byly stěžovat, surově strýral.“

Také si vzpomněla, že vězeňkyni Andělinu Danielovou „přeložil přes kamna a toporem od krompáče zmlátil hlava nehlava, která za 15 minut po bití skonala.“⁵²

Podobně svědčila také Aranka Danielová (nar. 1924):

„Měli jsme tehdy půl litru polévky denně. Dydy naléval polévku do misek naběračkou, při čemž nikdy nenabral plnou míru a to ještě při nalívání stočil naběračku tak, že část polévky vylihl na zem. Na naše upozornění vzal topůrko od krompáče a tímto nás – myslím tím cikány, kteří se obražovali – týral. Za zbytek polévky, který v kotle zůstal, požadoval chléb, ačkoliv měl tyto zbytky zdarma rozdat.“

Jaká atmosféra vládla při nuzných přidělech jídla, ukazuje další svědectví Jana Holomka (nar. 1928):

„...Když Dydy vydával jídlo na komandě, tak vězně při tom mlátil a také jsem viděl, že mnoho vězňů při tom utloukl. Nejvíce se mstil na českých cikánech a nejvíce jim bral jídlo.“⁵³

51 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 100, Protokol – Antonín Daniel, 11. 1. 1947.

52 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 99, Protokol – Ludmila Danielová.

53 Tamtéž, Protokol – Jan Holomek, 9. 12. 1946.

Další konkrétní tragický případ popsala opět Aranka Danielová (nar. 1924), jejíž matka Františka Danielová požádala jednou Blažeje Dydyho o přídavek polévky.

„Tento ji polévku přidal ale ihned žádal aby mu pak odvedla přiděl chleba. Když se pak chléb vydával, přišel Dydy k matce a chleba ji chtěl odebrat. Matka mu jej nechtěla vydat a proto ji pěstí udeřil do tváře, až jí vyrazil přední zuby a spadla na kamennou dlažbu v bloku, čímž byla v obličejí značně zraněna. Chtěla jsem jít pro vodu k vodovodu abych matce ránu omyla, Dydy mě však uhodil a zabránil abych mohla vodu přinést.“

Ještě tu noc za bolestivého nařikání matka A. Danielové zemřela.⁵⁴

František Holomek (nar. 1899) popsal praktiky, kterými se obohacoval Dydy o přiděly chleba takto:

„Mnozí Cikáni dávali obviněnému svůj přiděl chleba ze strachu, aby je nebil a aby se u něho měli lépe. Obviněný to dělal obyčejně tak, že přišel za nějakým Cikánem a řekl mu, aby mu dal chleba. Tuto jeho žádost se pro jeho surovost nikdo neodvážil odmítnouti.“⁵⁵

Každý, kdo se vzepřel táborovému teroru, byl nemilosrdně potrestán. Ze skupinových trestů byla nejčastější trestná cvičení a trestná práce. Obávaným trestem pro provinilce býval zákaz výdeje oběda při jejich plném pracovním nasazení. Jednotlivé vězně trestali zavěšením za ruce na stropní trámy v obytných blocích (Nečas, 1999: 165). Nejčastějším individuálním trestem však bývalo bití, které se provádělo na zvláštní lavici na strážnici nebo přímo před očima spoluvězňů. Trestaný musel v německém jazyce odpočítávat rány holí, jichž mu bylo na obnažené hýždě vysázeno pět až pětadvacet (Nečas, 1999: 166).

Vězni vysílení podvýživou, nemocmi a těžkou prací nebyli často schopni vydržet fyzické tresty a někteří z nich krátce nato zemřeli. To na základě svědectví bývalých internovaných také konstatoval soud ve svém rozsudku, když v případě Blažeje Dydyho uznal jako polehčující okolnost, že jeho zločiny byly sice spáchány ve službách Německa, *„ale na druhé straně spoluzpůsobily při tom i další činitelé zejména pak to, že cikáni byli na mnoze vyhladovělí, nemocní a jedině tak se dá vysvětliti, že velmi snadno podléhali zranění, způsobenému třeba i několika ranami, čemuž by se při včasné lékařské pomoci dalo předejít.“⁵⁶*

54 Tamtéž, fol. 54 a 55, Protokol – Aranka Danielová, 3. 12. 1946.

55 Tamtéž, fol. 221, Výslech svědka – František Holomek.

56 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

pro národní bezpečnosti
 ředitelství stanice Horní Moravice, okr. Rýmařov.

Protokol

sepsaný dne 11. ledna 1947 na stanici SNB v Horní Moravici, okr. Rýmařov

_____, toho času bytem v Karlově _____, za přítomnosti předsedy MNV v Karlově Ladislava Čabejšky a stráž. SNB Zdenka Krůčka.

Předmětem výslechu jest výpověď Ludmily Danielové, Cikánky, která byla vězněna v koncentračním táboře Osvětimi, stran chování Blažeje Dydy, cika na který tam zastával funkci kapa.

Jmenována byla naponuta aby vypovídala pravdu udává:

Podle přiložené fotografie poznala jsem určitě Blažeje Dydy, který měl přezdívkou Manus. V roku 1942 5. srpna byla jsem odvezena do pracovního tábora Hodonínku, okr. Kunštát, tam jsem poznala Blažeje Dydy, že by tam zastával nějakou funkci to si nepamatuji. V Hodonínku jsem byla do roku 1943 potom jsem byla odvezena do koncentračního tábora Osvětimi zároveň s Blažejem Dydy. V Osvětimi ze začátku vydával Dydy jídlo na bloku č. 9 na kterém jsem byla i ja uvězněna. Přiděl potraviny který byl určen pro děti ti nevydával vůbec a nechával si pro sebe a svou rodinu, které byli také v Osvětimi uvězněni. Když si matky dětí chtěly stěžovat u Blokaře připustil je kněmu ale popřel že by jim potraviny nevydal, pak matky děti za to že si byly stěžovat surově stýral. Pamatuji se, že Anđelínu Danielovou přeložil přes kamna a toporem od krompače zmlátil hlava na hlava která za 15 minut po bítí skonala. Doktor jménem Boris, polák, zjistil že měla přeraženy vaz. Rozději vykonával dozor Blažej Dydy nad vězni kteří vozili písek na železném voze mezi vězni byl též můj syn Rudolf Daniel který tlačil vůz a na kterého volal Dydy aby tlačil a syn už nemoh tak přiběhl k němu Dydy a udeřil jej toporem pouze jednou za krk a můj syn Rudolf Daniel byl na místě usmrcen. Ja jsem dělala uklid před blokem č. 9 odkud jsem všechno viděla. Tento případ se udál asi v měsíci prosinci, 1943. Mimo to podotýkám že Dydy neustále pachal srovnosti a snad i vraždy o kterých sama nevím ale denně se o tom mluvilo na bloku č. 9. Jiných svědků o chování Blažeje Dydy nemohu udáti poněvadž jsem je jménem neznala. Více nemohu o věci udáti.

Skončeno přečteno schledáno správným podepsano:

Horní Moravice, dne 11. ledna 1947.

Vyslychající:

Jan Krůčka

Svědék:

Čabejška

Vyslychána:

+++

Protokol s výpovědí Ludmily Danielové, Horní Moravice 11. 1. 1947. Zdroj: Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 99.
 Pro potřeby otištění začerněním znepřístupňujeme osobní údaje.

Marie Adamová (nar. 1903), která se podílela na podání trestního oznámení na Blažeje Dydyho, ve své výpovědi udává, že obžalovaný byl „*ozbrojen buď pend-rekem, nebo toporem od motyky nebo od rýče. Těmito předměty při práci bil pracující vězně, buď když myslel, že učinili něco špatně anebo také úplně bez příčiny.*“ Popsala také dva konkrétní případy, při nichž ve funkci dozorce projevil svou krutost ke spoluvězňům. První se týkal Marie Pupucové, která při nošení těžkých kamenů klesla vysílením k zemi.

„Obviněný zuřivě k ní přiskočil a počal jí mlátit toporem po celém těle a křičel při tom, že ji musí zabít. Viděla jsem, že jakmile obviněný uhodil Popucovou toporem po hlavě, tato pozbyla vědomí a viděla jsem z toho, že Popucová asi byla usmrce-na. Nikdo z nás přítomných nemohl ji přispěchat na pomoc, protože obviněný by ho byl zranil, případně i usmrtil. V poledne, když jsme měly pracovní přestávku jsem se dozvěděla, že Marie Popucová, která byla po bití odnesena na nosítkách, zemřela.“

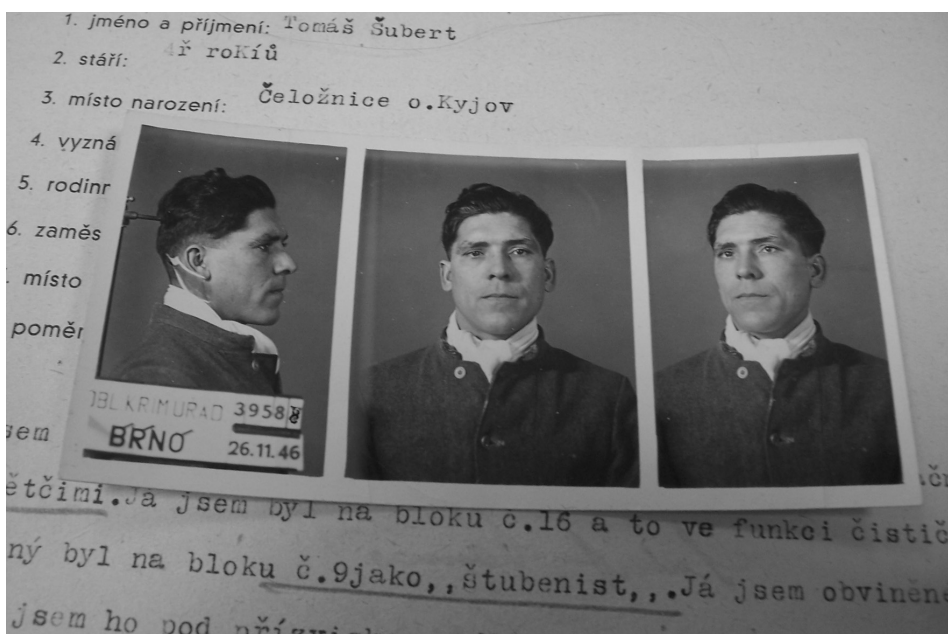
Marie Adamová jako svědek popsala také druhý případ, který se týkal její sestry Karolíny Danielové. Když zástup žen směřujících na hromadnou koupel procházel kolem Blažeje Dydyho, kopl ji prý do žaludku tak prudce, že se svalila na cementovou podlahu, narazila na tvrdý sloup a zůstala ležet v bezvědomí. V tomto stavu ji bez možnosti lékařského ošetření M. Adamová odnesla na ubikaci a položila na postel. Asi za hodinu poté její sestra zemřela.⁵⁷ Další svědek, Karel Vrba (nar. 1905), sice neviděl, že by obžalovaný někoho usmrtil, ale viděl, že lidi bez příčiny kopal a bil. Na vlastní oči však viděl, jak dvě ženy přehnul přes velký kámen, tloukl je a přitom si pískal. Podle K. Vrby „*prostě obviněný byl po-strachem pro svou surovou povahu*“.⁵⁸

Ve své výpovědi Františka Danielová (nar. 1912), jež byla vězněna v hodonínském (zde pomáhala v táborové nemocnici) i osvětimském táboře, uvedla, že Blažej Dydy „*týral a bil jak osoby dospělé tak i malé děti z tohoto bloku číslo 9.*“ O následném úmrtí těchto osob však nic nevěděla, nicméně sama prý od Blažeje Dydyho dostala „*25 ran toporem od krumpáče za to, že děti vykonaly svoji malou potřebu na ko-berec*“ a ona tuto věc vzala na sebe. Po následující tři týdny si pak nemohla sednout a na zádech a zadnici měla samé krevní podlitiny.⁵⁹ Další bývalá vězenkyně Františka Danielová (nar. 1920) vypověděla mimo jiné také o smrti svého sedmiletého syna, který při chůzi nedopatřením zavadil o Blažeje Dydyho:

57 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 28, Výslech svědka – Marie Adamová, 22. 11. 1946.

58 Tamtéž, fol. 20 a 46, Výslech svědka – Karel Vrba, 4. 10. 1946.

59 Tamtéž, fol. 133.

Policejní fotografie Blažeje Dydyho. Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 54, Protokol výpovědi A. Danielové ze dne 3. 12. 1947.

„Tento ho chytil za ruku a přede mnou s ním udeřil o betonovou dlažbu. Chlapec můj počal ihned otékat a během 14 dnů, aniž by byl lékařsky ošetřen, na téměř bloku v mé posteli zemřel.“⁶⁰

Při výslechu se Blažej Dydy opět hájil tím, že musel trestat spoluvězně za poklesky jen proto, že to měl nařízeno a pod hrozbou vlastního trestu. Zpravidla mělo jít o pět, nejvýše deset ran klackem, přičemž nikdy prý nedostal příkaz k tomu, aby někoho usmrtil anebo těžce zranil.⁶¹ Svědek Alois Herák (nar. 1906), působící na bloku č. 9 jako holič, vysvětloval Dydyho „přísné“ chování jeho strachem z německého nadřízeného blokaře. Ten ho prý také několikrát zbil rukou či toporem od krumpáče. Zajímavé je také jeho svědectví o dalších osudech Blažeje Dydyho:

„Spolu s obviněným a ostatními muži byl jsem odtransportován z Osvěncí do Buchenwaldu a odtud do Nordhausenu a pak do Dory. Z tábora Bauderode byli jsme posláni začátkem roku 1945 transportem do plynových komor. Z transportu jsem utekl spolu s obviněným a při pronásledování hitlerovou mládeží, byl jsem později zadržen v lese, kdežto obviněnému se podařilo utéci.“⁶²

⁶⁰ Tamtéž, fol. 108, Protokol – Františka Danielová.

⁶¹ Tamtéž, fol. 23 a 24, Výslech obviněného – Blažej Dydy, 15. 10. 1946.

⁶² MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 44, Výslech svědka – Alois Herák, 29. 11. 1946.

Bývalý vězeň z Osvětimi Rudolf Daniel (nar. 1911) během výslechu poznal na předložené fotografii Blažeje Dydyho. Pracoval však v druhém komandu, a tak s ním neměl žádné zkušenosti, ale „z vlastního postřehu však je mu známo, že cikány bil, z vyprávění pak ví, že jich též několik zabil a byl postrachem tábora“.⁶³ Jan Holomek (nar. 1928) vypověděl, že Dydy při práci mlátil holí spoluvězně a že viděl, „jak tito zůstávají na zemi mrtví.“⁶⁴

Ve prospěch Blažeje Dydyho vypovídal např. František Murka (nar. 1908), který pracoval v Osvětimi pod jeho dozorem při kanalizačních pracech po dobu asi 14 dnů a nikdy nebyl svědkem žádného bití a týrání vězňů z jeho strany.⁶⁵ Podobně svědčila Marie Murková (nar. 1896).⁶⁶ Emílie Růžičková (nar. 1919) dosvědčila pouze bití vězňů ze strany Blažeje Dydyho, nikoliv však jakoukoliv vraždu. Nicméně prohlásila, „že někteří, hlavně kteří byli slabší, po bití za několik dní zemřeli.“⁶⁷ Naproti tomu bratranec Blažeje Dydyho, Iren Herák (nar. 1912), a jeho žena Albína Heráková shodně uvedli, že nikdy neviděli ani neslyšeli od jiných vězňů o jakémkoliv hrubém chování Blažeje Dydyho.⁶⁸ O mnoho let později však Iren Herák vypověděl C. Nečasovi:

„Blokáři a kápa byli většinou Cigáni. Ani doma, nikde sa tak neměli, jak tam, jak sa měli tam. Boty vysoké, rajtky, všecko oblečení. A to jídlo také. Oni všecko rozdávali, aj ten chleba, aj ten oběd, všecko, co bylo. A oni nás šidili, oni to kradli zas pro sebe lebo tú svoju rodinu. Aj z Bojkovic tam jeden byl, Murka Tonda. ... Lebo Didy Blažej, ten z Březůvek.“ (Nečas, 1994: 133)

Obžaloba a odsouzení Blažeje Dydyho

Když byly v rámci vyšetřování shromážděny svědecké výpovědi, dne 14. dubna 1947 podal veřejný žalobce u Mimořádného lidového soudu v Brně na Blažeje Dydyho obžalovací návrh. Ten byl postaven na obvinění ze surového zacházení se spoluvězni, z podpory nacistického hnutí, z obohacování na úkor spoluvězňů, těžkého poškození na těle tří osob a způsobení smrti celkem 19 osob.⁶⁹

Veřejné hlavní přelíčení s předsedajícím soudem dr. Bajajou se konalo 29. dubna 1947 v Brně. Blažej Dydy tu mj. prohlásil, že se částečně cítí vinen. Během soudního přelíčení kromě něj vypovíдали jako svědci bývalí vězni osvětimského tábora

63 Tamtéž, fol. 106.

64 Tamtéž, Protokol – Jan Holomek, 7. 12. 1946.

65 Tamtéž, fol. 123.

66 Tamtéž, fol. 122.

67 Tamtéž, fol. 111, Protokol – Emílie Růžičková.

68 Tamtéž, fol. 127.

69 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 257, Obžalovací návrh – Blažej Dydy, 14. 4. 1947.

Vladimír Daniel, Julie Danielová, Ladislav Malík a Josef Růžička, kteří svědčili proti němu. Žádost Blažeje Dydyho, aby byly vyslechnuty další osoby, byla soudem zamítnuta.⁷⁰ Obžaloba a následný rozsudek vycházely z tzv. velkého retribučního dekretu, tj. dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Vina Blažeje Dydyho byla založena na třech bodech, vyplývajících z dokázaných zločinů na základě svědeckých výpovědí.⁷¹

První se týkal jeho vyhrožování a surového zacházení se spoluvězni v táborech v Hodoníně u Kunštátu a Osvětimi, což „zejména spácháno bylo za okolností zvláště přitěžujících, takto tedy podporoval nacistické hnutí.“⁷² Tím se dopustil zločinu proti státu podle § 3/1 retribučního zákona, který se týkal těch, kteří v době zvýšeného ohrožení republiky propagovali nebo podporovali nacistické nebo fašistické hnutí, nebo těch, kteří v oné době tiskem, rozhlasem, filmem nebo divadlem, nebo na veřejném shromáždění schvalovali nebo obhajovali nepřátelskou vládu na území republiky, nebo jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství a úřadů a orgánů jim podřízených. Osoba páchající tyto zločiny měla být souzena těžkým žalářem od deseti do dvaceti let, a za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od dvaceti let až na doživotí, nebo smrtí.

Druhý bod uváděl, že se dopustil zločinu těžkého poškození na těle, když „při výkonu funkce dozorce /Kápa/ tedy ve službách a zájmu Německa, tloukl dřevěným nebo gumovým obuškem nebo jiným způsobem jemu podřízené spoluvězně, zejména cikány české národnosti, ne sice v úmyslu, aby je usmrtil, ale přece v jiném nepřátelském úmyslu tak, že z toho vzešlo porušení zdraví a nezpůsobilost k povolání trvající alespoň 20 dní“.⁷³ Tímto se měl dle § 5/2a. retr. zákona dopustit zločinu proti osobám, tj. zločinů veřejného násilí neoprávněným omezováním osobní svobody, veřejného násilí vydíráním, veřejného násilí nebezpečným vyhrožováním a těžkého poškození na těle. Zločinům proti osobám odpovídaly dle zákona tresty těžkým žalářem od deseti do dvaceti let.

V třetím bodě Mimořádný lidový soud vinil Blažeje Dydyho ze zločinu nejtěžšího, tj. ze způsobení smrti následkem trestání holí u dvanácti konkrétních osob a dalších blíže nezjištěných osob („3letého cikánského dítěte, neznámého cikána, cikána Bohuše a cikána Reiminiuse“).⁷⁴ Tím byla splněna skutková podstata zločinu proti osobám dle § 7/3 retr. zákona, které obvinění způsobili udáním, soudním usnesením, rozsudkem, nařízením nebo správním rozhodnutím jakéhokoliv druhu, výkonem rozsudku, nařízením nebo správním rozhodnutím nebo jinak smrt obyvatele republiky, těžké ublížení na těle obyvatele republiky s ná-

70 Tamtéž, fol. 259-262, Hlavní přelíčení, 29. 4. 1947.

71 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

72 Tamtéž, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

73 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

74 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

Lsp 341/47 - 228

J m é n e m r e p u b l i k y .

Mimořádný lidový soud v B r n ě uznal po veřejném hlavním přelíčení dne 29. d u b n a 1947 konaném, takto právem :

Obžalovaný

Blažej D y d y , - přezdívk a M a n y ,

narozený 6. dubna 1917, dělník, české národnosti, cikán, poseladně bytem ve Vítkově, t.č. v zajištění v Brně, na Cejlu,

j e s t v i n e n , ž e

1./ v době zvyšeného ohržení republiky tím, že v koncentračních tábo-rech v Hodoníně u Kunštátu, Osvětimi / Auschwitzu při výkonu funkce dozorce na práci a pořádek v těchto táborech nad cikánskými spoluvězni české i jiné národnosti s těmito surově a hrubě zacházel, třásl je různým způsobem a bil je, nebezpečně jim vyhrožoval, aby na nich vy-rucoval káseň a disciplínu v táborech a při práci, jednak co největší pracovní výkony, jednak pro jejich slabší pracovní výkony způsobené vysílením, hladem a nelidským zacházením a také zcela bezdůvodně, a to zejména spácháno bylo za okolností zvláště přitěžujících, takto tedy podporoval nacistické hnutí,

2./ dopustil se zločinů těžkého poškození na těle podle § 152 tr.zák.,tím, že v době téže a tentěž při výkonu funkce dozorce / kápa / tedy ve službách a v zájmu Německa,tloukl dřevěným nebo gumovým otuskem nebo jiným způsobem jemu podřízené spoluvězně,zejména cikány české národ-nosti, že siže v anyslu, aby je nasmrti, ale přece v jiném nepřátelském úmyslu tak, že z toho všeho porušení zdraví a nespůsobilost k povola-ní trvající alespon 20 dní Františky Danielové, Vaškové a Františka Holomka,

3./ že v téže době ve službách a v zájmu Německa jako dozorce v koncent-rním táboře v Osvětimi velmi hrubým zacházením se spoluvězni - cika- zejména tím, že tyto surově trestal holí způsobil smrt těchto osob: Marie Lupacové, Karolíny Danielové, Františky Danielové, Ferdinanda Katoje, Rudolfa Daniela / aliase Adama / Amalie Adamové,Anděly Danie-lové, Anny Holomkové, Anny Danielové, Miroslava Daniela, Františka Horáčka, Rudolfa Pánera a dalších blíže nezjištěných osob a to 9-10 letého cikánského dítěte, neznámého cikána, cikána Bohuše a cikána Reimunnse a

t í m s e d o p u s t í l

ad 1./ zločinu proti státu podle § 3/1 retr.zák.

ad 2./ zločinu proti osobám dle § 5/2a.retr.zák.

ad 3./ zločinu proti osobám dle § 7/3 retr.zák. a

o d s u z u j e s e

za to podle § 7a/3. retr.zák., se zřetelem na ustanovení § 34 tr.zák. a za použití ustanovení § 25/2 retr.zák. k trestu těžkého žaláře na

d o ž í v o t í ,

sestříděno jedním tvrdým ložem čtvrtletně a dle § 369 tr.z. k náhradě nákladů trestního řízení.

267

Rozsudek Mimořádného lidového soudu v Brně z 29. 4. 1947, první strana. |

Zdroj: MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267.

sledky, nebo jeho deportaci. Takto kvalifikované zločiny se měly dle zákona trestat odsouzením k trestu smrti.

Od trestu smrti však soud upustil pro jeho nepřiměřenou přísnost po zvážení okolností, za nichž se obžalovaný dopustil trestních činů. „*Spáchal je totiž v koncentračním táboře Osvěncimi, ve zvláštním prostředí, kdež udržování kázně a pořádku nad blokem v počtu 700 lidí /cikánů/ nebylo úkolem snadným a obžalovaný musel jakž takž pořádek udržovati, neboť podléhal doзору německých blockařů a za každý poklesek svých spoluvězňů byl sám, když se na to přišlo, potrestán.*“ Na základě rozsudku Mimořádného lidového soudu č.j. LSp 341/47-228 byl tedy Blažej Dydy odsouzen „*k trestu těžkého žaláře na doživotí, zostřeného jedním tvrdým ložem čtvrtletně a dle § 389 tr.ř. k náhradě nákladů trestního řízení*“. Naproti tomu byl soudem osvobozen od obžaloby ze zločinu proti majetku (okrádání a obohacování se při přidělech stravy v hodonínském a osvětimském táboře) a také od obžaloby ze zločinu zabití u tří osob v táboře Osvětim.⁷⁵

Dne 16. května 1947 byl Blažej Dydy předán do trestnice v Mírově, kde zůstal až do svého propuštění.⁷⁶ Pokusil se několikrát zažádat o odnětí trestu, přičemž poprvé žádal v červnu 1948 o udělení milosti, což však bylo rozhodnutím ministerstva spravedlnosti v Praze zamítnuto.⁷⁷ V žádosti uvádí mimo jiné, že během svého věznění v koncentračních táborech v Německu ztratil celou svou rodinu i manželku se třemi dětmi. Také píše: „*Podle mého vědomí a svědomí, nedopustil jsem se těch činů, jež kladeny mi byly za vinu a staly se tak podkladem pro mé odsouzení. Již výše uvedené vyhubení všech mých drahých vylučuje, abych se provinil tak, jak bylo žalováno.*“ V lednu 1952 požádal Blažej Dydy opět o prominutí trestu cestou milosti, což však bylo zamítnuto okresním trestním soudem v Brně „*vzhledem k povaze a k tíži spáchaných zločinů, jakož i vzhledem k nepříznivým výsledkům provedeného šetření u činitelů lidové správy*“.⁷⁸ O propuštění se pokusil znovu roku 1953 v rámci řízení o individuální amnestii, ale ani v tomto případě neuspěl.⁷⁹ Na počátku roku 1955 zažádal Blažej Dydy o obnovu trestního řízení. Jako důvod v žádosti uvádí, že byl odsouzen na základě nepravdivých a nesprávných svědeckých výpovědí a že k soudnímu přelíčení roku 1947 nebyli připuštěni jím navrhovaní svědci, kteří by měli být znovu vyslechnuti.⁸⁰ Lidový soud trestní v Brně žádost zamítl jako nedůvodnou, protože ani nová případná zjištění by nemohla změnit výrok soudu o trestu.⁸¹ Na základě rozhodnutí prezidenta republiky o amnestii ze dne 9. května 1955 mu byl doživotní trest změněn na trest dočasněho odnětí svobody na 25 let s předpokládaným propuštěním 12. srpna

75 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 267, Rozsudek, 29. 4. 1947.

76 Tamtéž, fol. 273.

77 Tamtéž, fol. 280.

78 MZA Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, fol. 279.

79 Tamtéž, fol. 281 a 283.

80 Tamtéž, fol. 286, Žádost o obnovu trestního řízení, 10. 1. 1955.

81 Tamtéž, fol. 298, Usnesení, 4. 11. 1955.

1971.⁸² Další žádosti o milost z let 1955 a 1956 stejně jako žádost o podmíněčné propuštění z roku 1956 byly neúspěšné.

Teprve v červenci roku 1961 byl Blažej Dydy z rozhodnutí krajského soudu v Ostravě podmíněčně propuštěn na svobodu.⁸³ Na základě amnestie z 9. května 1968 mu byl prominut zbytek zkušební doby v délce tří let.⁸⁴ Blažej Dydy po propuštění žil v Uherském Hradišti, kde také v nezjištěném roce zemřel.

Blažej Dydy se stal paradoxně jediným odsouzeným za zločiny spojené s genocidou Romů na našem území. Proti správnímu a dozorčímu personálu protektorátních tzv. cikánských táborů nenašly retribuční dekrety prezidenta republiky E. Beneše uplatnění. Před soudem sice stanul také Josef Janovský, velitel tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, Mimořádný lidový soud v Praze však v jeho případě dne 9. září 1948 vynesl zprošťovací rozsudek.⁸⁵ Kromě toho případu pak byli ještě dva dozorcí z letského tábora potrestáni kázeňskými tresty (tedy nikoliv soudem).

Případ Blažeje Dydyho je jedním z mnoha retribučních soudních procesů, které se odehrály v poválečném Československu. Do května 1947, kdy činnost mimořádných lidových soudů skončila, retribuční soudy dokončily 38 316 případů z celkového počtu, tj. zhruba 31 % z původního počtu 132 549 kauz (Frommer, 2010: 155).

82 Tamtéž, fol. 289.

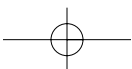
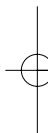
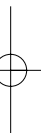
83 Tamtéž, fol. 366 a 421.

84 Tamtéž, fol. 424.

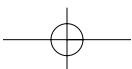
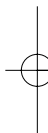
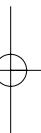
85 NA, Mimořádný lidový soud Praha, sig. Ls 678/48.

Literatura

- FROMMER, Benjamin. 2010. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia.
- HOLÝ, Dušan, NEČAS, Ctibor. 1993. *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Brno, Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- KNESEBECK VON DEM, Julia. 2011. *The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany*. Hertfordshire, University of Hertfordshire Press.
- Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga pamięci: Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch: Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*. 1993a. Vol. 1. Panstwowe Muzeum w Oswiecimiu, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, München, New York.
- Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga pamięci: Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch: Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*. 1993b. Vol. 2. Panstwowe Muzeum w Oswiecimiu, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, München, New York.
- NEČAS, Ctibor. 1987. *Andr'oda taboris. Věžňové protektorátních cikánských táborů 1942 – 1943*. Brno, Městský výbor ČSPB.
- NEČAS, Ctibor. 1994. *Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras*. Olomouc, UP.
- NEČAS, Ctibor. 1995a. *Andr'oda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně*. Brno, MU.
- NEČAS, Ctibor. 1995c. Kolik vězňů prošlo internacemi protektorátních cikánských táborů. *Časopis Matice moravské* 114, 1995, č. 2, s. 352 – 364.
- NEČAS, Ctibor. 1997. Transport romských vězňů z Hodonína do Auschwitz-Birkenau. *Bulletin Muzea romské kultury* 6, 1997, s. 33–35.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno, Matice moravská.
- NEČAS, Ctibor. 2008. *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Brno, CDK.
- NEČAS, Ctibor. 2014. *Pamětní seznam II. Hodonín*. Praha, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, s. 42.

Nerecenzovaná část

Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jak je, to mě život naučil Životní příběh Tonyho Lagryna

Tonyho jsem poznala v revolučním roce 1990 mezi námi nadšenými a aktivními, kteří chtěli měnit postavení Romů. Tehdy mu bylo o tři roky méně, než je teď mně, vždy veselý a vtipný, milý. Celých těch 23 let jsem věděla, že jeho životní osudy jsou hodné záznamu, ale Tony byl stále nějak poblíž, bytem kousek od muzea. Čas na celý jeho příběh jsem si udělala až s poslední svojí mateřskou a hlavně k poctě nejen jeho, ale taky pana profesora, který stál na úplném počátku mé cesty zpátky k Romům, Ctibora Nečase.

Zde publikované části byly vybrány jednak z asi osmi hodin záznamu z března 2013 a jednak z šedesátiminutového rozhovoru Tonyho Lagryna s novinářem týdeníku Reflex z roku 2008, který probíhal v muzeu.¹ Starší záznam představuje Tonyho život ve zkratce, což nabízí možnost srovnání, protože obě verze se někde překrývají. V každé jsem však našla nová sdělení i detaily, které druhá verze neobsahovala. Nejzajímavější srovnání obou výpovědí, které od sebe dělí pět let, však bylo vyznění hodnocení polistopadové doby a vztah k minulé – komunistické – epoše. Vlivem problematického politického i ekonomického vývoje zaznívá její obhajoba, naopak hodnocení současnosti je naplněno hlubokou deziluzí: „[...] já jsem tomu nerozuměl. Dneska mám jiný názor. My jsme na ně nadávali jako kde kdo a dneska vidím, že v 90 % měli pravdu. Co máme? Svobodu? Že můžeme cestovat? A když nemáš svobodu, nemůžeš nikam (bouchne pěstí do stolu)! Svoboda jsou peníze a dyž je nemáš, jakou máš svobodu, dyž nemůžeš jet do Prahy autobusem, natož dál někam ještě? Na co ti to je?“ Ve srovnání s dneškem je vztah majority k Romům za totality nazírán jako velmi dobrý až idylický. Uvědomuji si, že paměť je selektivní, přesto tento jasný signál nelze přejít jen s tímto vysvětlením.

Pro omezený prostor je zde publikován jen zlomek ze zachycených vzpomínek. Nevešly se některé pasáže – okamžiky života, které však výborně dokreslují charakter osobnosti pamětníka a doslova v barevných odstínech ilustrují tep tehdejší doby.² K takovým patří třeba příhoda z doby před měnovou reformou (1953). Šestiletému Tonymu utkvěl

1 Záznamy uloženy v Muzeu romské kultury pod evidenčními čísly:

A 28/99 rozhovor vedla Jana Horváthová 5. 4. 1996, stopáž cca 40 minut,

A 63/2008 rozhovor s novinářem Leošem Kyšou z časopisu Reflex, 20. 11. 2008, stopáž 1:33,

NA 4/2013 rozhovor vedla Jana Horváthová 12. 3., 15. 3., 22. 3., 25. 3. 2013, stopáž 8 hodin.

2 Jiné vybrané části z rozhovoru byly publikovány v měsíčníku *Romano hangos/Romský hlas*, č. 1–2, 3–4, 5–6, 7–8, 9–10/2013.

v paměti obraz, jak usilovně zpívá gádžům v hospodě jednu píseň za druhou, neb má za to slíbeno celých 1000 korun. Jaké zklamání, že si za ně mohl koupit už jen papírový deštníček a nikoliv vytoženou koloběžku. Jak snil o tom, že bude žít v pohádce, kde rostou čokolády a teče pudink, že stráví noc v cukrárně. Anebo vzpomínky na to, jak omladina, když chtěla mít soukromí pro své galantní příběhy, spávala pod vozem, včetně některých komických detailů. Jak kočovné vozy ještě jistou dobu tahali koně, jak se o ně starali a jaké existovaly rozdíly mezi kočovníky v úklidu míst, kde stáli. Jak se i přes převážně příznivý postoj okolního obyvatelstva ke kočujícím Romům občas stávaly excesy, když třeba cháska posilněná pobytem v hospodě cestou domů napadla stání maringotek. Jak se se zlou potázali, když žádali o povolení stání u starosty jisté obce, neboť krátce před nimi odtáhla skupina olašských Romů, jež důkladně vyplenila místní okurkové pole. Jak přijíždějící romské skupiny vítaly místní děti pokřikem: „Cikánata báňata, vyženem je za vrata!“ A jak to bývala výzva k vzájemným potyčkám, které nezůstávaly bez následků – a pak dostávaly děti od vozů od svých rodičů výprask. Po jednom takovém Tony ve věku sedmi let mamince odjel vlakem neznámo kam a několik dní se sám toulal, než ho uplakaná maminka v doprovodu policistů konečně našla. Jak jej jako dítě chtěly adoptovat hned dvě dobře situované české rodiny. Nedošlo k tomu, ale pokud by se tak stalo, zřejmě by to zásadně změnilo Tonyho život. Otázka je, zda je to dobře nebo špatně. Jak bývaly už za první republiky pro kočovníky vyčleněné tzv. cigánské placely, v Praze třeba na Kačerově: „A v létě tam dycky ohně, harmoniky, kytary, gádže z baráku přišli, zpívali – s nima seděli ty Pražáci, to bylo normální.“ Jak byl Václav Weinrich, totiž Schulz (viz pozn. č. 9), bratr Tonyho otčima, za války u partyzánů na sovětské frontě, a jak později na děti před zaslouženým trestem mluvil rusky a ony si musely ke svému ztrestání samy uřezat pruty. Tento Tonyho strýc patřil k nemnoha tehdejším kočovníkům, kteří uměli psát, a údajně: „Aj knížku napsal s Lipou nějakým [Jiří Lípa]. Jsem poprvé viděl a slyšel, že někdo píše knihy o Romech.“ Dech se tají při líčení tzv. rváčských historek z minulosti dávné i nedávné. Ilustrují, jak byli Sintové „bujní chlapi“, u nichž se ještě nedávno uskutečňovala i krevní msta. Jak stará romňi loupající u vozu brambory fikaně odzbrojila muže v nejlepších letech, když hrozilo, že by si mohl chtít vyřizovat staré rodinné účty. Jak se po válce čeští a moravští Romové a Sintové živili stále cínováním a jak s pomocí tohoto řemesla od konce šedesátých let úspěšnější z nich bohatli formou přidružené výroby. Jak se Tony jako chovanec ústavu pro mladistvé setkal a rozmlouval s ministrem kultury a školství Čestmírem Císařem (ministr 1963–65). Humorně podaná historka o chození s gádžovkou ilustruje zdánlivě nepatrné rozdíly v každodennosti obou etnik. Zmíněn je i vztah Sintů k víře a současné zakotvení v letničním hnutí. Odrazem změny hodnot, které tato víra přináší, jsou náznaky rozkoilu uvnitř sintských rodin. V té souvislosti se Tony Lagryn dostává k vlastnímu světonázoru. Od upínání se k Bohu jej odvedla událost, kterou prožil se svojí rodinou před Vánoci roku 2012. Tehdy mu domnělí pánové z nebes dali nahlédnout, jak se věci mají: bohové přicházeli k lidem vždy shůry, ovšem nutně to nemusely být bytosti nadpřirozené, ale návštěvníci z jiných světů...

Po válce došlo chybou nedbalých úředníků ke změně rodového jména z Lagrün na Lagryn i Lagrin apod. Tony má šest dětí a sedm vnoučat: syna a dceru v Německu, syna na Floridě, další dcera a dva nejmladší synové bydlí v Brně, jeden z nich plně pečuje o svoji po mrtivici ochrnutou maminku Boženu.

S Tony Lagrynem jsem se v roce 2013 sešla pro účely záznamu rozhovoru celkem čtyřikrát a každé ze setkání pro mě bylo napínavé, zábavné. Ku podivu jsem si jeho poutavý životní příběh užívala ještě více při náročném přepisu a při výběru částí ze sto dvaceti hustě popsaných stran přepisu. Bylo mi líto každého nevybraného obrazu – příhody z Tonyho dětství a dospívání, jejichž nepřerušovaný řetězec se mi zdál být klíčem k jeho dospělosti i současnosti. Vedle napjaté soustředěnosti na neovědění lidský osud, který se poslouchal lépe než dobrodružný film, jsem cítila a cítím i svazující zodpovědnost za oněch 66 let života jednoho člověka, která při výběru jednotlivých pasáží určených k publikaci potěškávám ve svých rukách, přičemž některé z nich jsem nucena odložit.

Tony Lagryn má jen pět tříd zvláštní školy, ale v jeho subjektivním pohledu na svět i vlastní život se odráží bystrý úsudek a přirozená inteligence, která za jiných podmínek mohla být uplatněna možná k většímu prospěchu samotného narátora. Jeho příběh ilustruje, jak jsou podmínky života v dětství nesmlouvavě určující pro celý další život. V již nepublikované části taky zaznívá stížnost na sociální úroveň, v níž je vypravěč nucen žít, v nedůstojném prostředí vyloučené lokality a v bytě-garsonce, kam se stydí pozvat své dobře situované příbuzné ze zahraničí. Vypravěč je Tony Lagryn bezesporu skvělý. I po ukončení několik hodin trvajícího záznamu, při neformálním hovoru, ze sebe sypal další přehřší mně dosud neznámých historek, takže mě vždy mrzelo, že už nenahrávám.

V obsaženém vyprávění se promítají kontury doby, na jejímž pozadí se příběh odvíjel, i obrysy společnosti, která příběh umožnila a dotvořila. Malé dějiny se s velkými prolínají ve vzpomínkách Tonyho Lagryna na více místech: v roce 1958/59, když zmiňuje nucené usazení rodiny svého otčima, později nás lehce ovane uvolňující se atmosféra zlatých let šedesátých a taky roku 1968, zaznamenané i dobu fungování Sva-zu Cikánů-Romů a mihne se před námi přelom sedmdesátých a osmdesátých let, i když jen omezeným výhledem vězeňského okénka. V exponované době po 17. listopadu 1989 Romové na krátký čas sdíleli celostátní euforii ze znovu nabyté svobody. Celé vyprávění však začíná i končí dobou války, kterou vypravěč sám nezažil, ale zná ji ze vzpomínek otce a jeho přeživších blízkých, pro něž bylo toto téma vzhledem ke svým důsledkům celoživotně neodložitelné. Zmíní třeba i to, jak strejda dragoun na Slovensku za války osvobodil příbuzného z pracovního komanda. Ale vyprávění se dotkne i mýtické historie Romů... To když Tony předkládá svoji víru v jednu z hypotéz o příchodu Romů do Evropy, totiž že sem Romové přišli jako předvoj dobytelských armád. Svoje přesvědčení navíc opírá i o sintské legendy, které údajně náznaky takové historie obsahovaly. S domněnkou o Romech jako předvoji armád spojuje i „věčnou nenávist bílých“ k Romům.

Životní příběh obsahuje také delší pasáže o zvycích Sintů, zejména se Tony Lagryn vyjadřuje k zásadním pravidlům směřujícím k zachování rituální čistoty, která je

Tony Lagryn, 2013, Brno | Foto Jana Horváthová

u Sintů dosud výrazným identifikačním znakem. Dotčené pasáže pamětník četl ze svých k tomu účelu předem připravených záznamů, což ukazuje, že měl zájem, aby v souvislosti s jeho osudem zazněl i popis těchto pravidel. V těchto pasážích nejvíce pocítujeme animozitu mezi romskými skupinami, zde konkrétně ve vztahu Sintů k Romům slovenským, kde jsou dnes kulturní odlišnosti nejvýraznější (což je logické s ohledem k rozdílné historii i způsobům života obou těchto subetnických skupin). Pokud však vnímáme publikované vyprávění jako celek, pak nelze nevidět, že právě u Tonyho tyto přehrady s životními zkušenostmi a vlivem vztahů navázaných napříč různými romskými skupinami padají, nebo nejsou tak nepřestupné jako u řady jiných Sintů. Otázka je, nakolik tyto přehrady přetrvávají

i u těchto tzv. pravověrných nebo konzervativních Sintů, neboť i ti si někdy volí partnerky z rodů slovenských Romů. Tony Lagryn však prochází romským světem a jeho komunitami napříč téměř programově, nebo prostě proto, že je mu mezi Romy dobře – myšleno mezi Romy obecně. Tony Lagryn je Sinto po obou rodičích, ale svým myšlením je, jak sám jinými slovy přiznává, Sintem jen částečně. Považuje se za „československého Roma“, navíc i zde s neobvykle pozitivním vztahem k Neromům. Díky své liberálnosti nás Tony zase může nechat poodhrnout oponu jinak skrytého a stále ukrývaného světa Sintů. Dobře ho zná, byť z něho již téměř oběma nohama vykročuje ven.

Už v roce 2005, kdy jsem v RDž publikovala text o meziválečném světě Romů na území českých zemí,³ jsem uváděla, že jednotlivé kočující skupiny u nás se postupně navzájem propojovaly díky různým smíšeným partnerským svazkům, byť například Sintové deklarovali neslučitelnost s rody lidí světem jdoucích apod. Uvedené postoje vzájemnému prolínání nezabránilly. Toto mé přesvědčení rozhovor s Tony Lagrynem ještě hlouběji utvrdil a poskytl i další důkazy – ve spleťtých rodových genealogiích, které se snažím naznačit v poznámkovém aparátu. Ty ukazují, že jednotlivé rodiny byly spřízněny často z obou stran, přes rody otce i matky, že se tedy partneři sice hledali a vybírali v rámci endogamní skupiny – velkorodiny, rodu – ta ovšem evidentně přesahovala subetnické hranice jednotlivých romských skupin. Po řadě rozhovorů s Romy

3 Horváthová, J.: Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. In: *Romano džaniben*, jevend 2005, s. 63–84.

z těchto historických – v předválečných českých zemích žijících – romských skupin se mi začíná spojovat skutečně pavoučí předivo, jímž byly ještě před válkou propojeny rodiny českých Romů, Sintů, ale kupodivu i usedlých moravských a západoslovenských Romů i světských lidí. Po válce se do zbytků tohoto světa zapojují i Romové olašští a slovenští. Důkladný rozhovor s tak dobrým vypravěčem jako je Tony Lagryn, jeho opakovaný poslech, přepis a výběr jednotlivých částí, mě nejen po několik týdnů velmi dobře bavil a naplňoval, ale také rozšířil mé obzory o další cenná poznání.

Jana Horváthová⁴

Já jsem študoval vysokou školu životní

TL: Narodil jsem se po válce ve čtyřicátém sedmém, v Chebu, rodičům, kteří se vrátili z koncentračních táborů.⁵ Máma byla v Ravensbrücku, táta prošel asi pěti lágry a první žena a čtyři děti mu tam zahynuly. Táta to přežil sám. Měl tady ještě bratra a sestru, v Čechách. Máma nikoho, protože všichni byli v Německu, kde se máma narodila.⁶ A měla tetu – Lom, Louka u Mostu – a šmelinařili s látkama, naši odjakživa, hauzirka, ne?⁷ No a přijela za tou tetou do Čech z Německa a měla v tašce látky na prodej a na nádraží byla štára, policajti, Češi aj Němci. No tak ju tam chytli, že co máte v tej tašce. Máma se bránila, trhala to, nechtěla mu tu tašku ukázat, von s ní cloumal, tak mu dala deštníkem tomu policajtovi, no a oni ju lapli a na gestapo do Liberce a hned transport do Ravensbrücku. Táta prošel Letama, ten bydlel zase v Praze za první republiky a vzali mu rodiče, ženu,

4 PhDr. Jana Horváthová je ředitelkou Muzea romské kultury v Brně. E-mail: horvathova@rommuz.cz
5 Otec: Josef Lagryn, nar. 4. 10. 1903 (Chomutov), zemřel 1994 v Brně; matka: Ilona Maria Steinbach nebo Hauerová (viz str. 121-122), nar. 10. 2. 1923 (Rostock), zemřela 1991 v Brně. Oba jsou pohřbeni na Ústředním hřbitově v Brně.

6 K osudu rodiny matky za války TL udává: „Za války je zajímavý, že nebyli v lágru ani jeden, jediná máma, že přijela do Čech, tady ju chytli. Naopak děda musel narukovat a máminy dva bratři taky, ti byli ve Wehrmachtu. A víš, co dělali? Jako PTPáci u nás v padesátých letech. Máminej brácha byl odvelenej jako ve Francii. Ani jeden z máminejch sourozenců nebyli v koncentráku. [...] Moji rodinu nevzali, akorát víš, co udělali? Sterilizaci.“ Dále vypráví, jak to slyšel od matky i její rodiny později v Německu, údajně byli dospělí mladí muži a ženy z jeho rodiny za války pozváni na „úřad“, tam se posadili, „úředník zmáčkl knoflík a byli prosvíceni“, tedy údajně sterilizováni. O tom, co se mělo skutečně na úřadě odehrát, se však dozvěděli až delší čas po válce, v padesátých letech, z tisku a dalších médií. Pro vysvětlení TL uvádí, že dvě matčiny sestry a dva její bratři nemohli mít děti, jeden z bratrů si děti dokonce adoptoval.

7 Lom (u Mostu) i Louka u Litvínova patřily do tzv. Sudet, které se po vzniku protektorátu staly územně správním jednotkou Říše s centrem v Liberci (Reichenberg). Zmíněná teta („mámině báby sestra“) se jmenovala Rozína, roz. Šubrtová. Byla provdána za tzv. Barounyho Klimta (bratr matky Tonyho otce), který vlastnil údajně velký statek a čtyři vily. Za války kolaboroval s Němci, ti prý k němu chodili na večírky a Barouny „svoje lidi“ udával: „No! Šak můj strejda [Josef Lagryn, dříve dragoun – viz pozn. č. 8] ho chtěl zastřelit, ten, co ty Rusy postřelil, čekal na něho v Praze, za války, dozvěděl se, že poslal jeho mámu, jako svoji sestru do Let, moji babičku a ji s dědem. Strejda přišel, říká: ‚Kluku, bouchačku jsem měl nabitou a čekal jsem ho v Luxoru [hotel] na Václaváku, věděl jsem, že tam chodí do té kavárny na voběd. Jak šel ven, tak jsem ho zastřelil. Ale von vyšel s Němcama, jak mě viděl, začal křičet Hilfe, hilfe!, pískat, eště že jsem byl Pražák,‘ říká, ‚téma pasážema sem utek, tak mě nechytli.‘ Sebezáchova – rozumíš? – svoji ženu udal, svoji dceru, ty byly v Osvětině, on ne. Jeho syn nosil esesáckou uniformu, Monty mu říkali, ten byl u Hitlerjugend, jeho syn. To byl jeho syn, ale její né.“

děti do Let. Můj děda s bábou tam zahynuli a táta s děčkama byl poslanej do Osvěncína. I s bratrem. Ty tam zahynuli, táta se vrátil sám. Pak se potkali s mámou po válce [...], asi ve Znojmě, dva Sintové, tak byli šťastní a zůstali spolu a nevěděli, co všechno bude. On byl o dvacet roků starší, máma byla mladá holka, nezkušená, pěkná. Táta kolikrát přišel v náladě domů, žárlil. U nás takovej zvyk byl, když chlap se podíval na ženskou, tak ta už nevěděla, kam se má postavit. Respekt. On byl muzikant, hrával příležitostně housle, kytara, klavír, harmonika, za první republiky měl aj živnost muzikantskou. Všichni vod nás, z tátové strany. Kdysi naši starý tátové, dědové hráli citery, harfy [...], tak, po hospodách, ne?

[...] Pak jsme se přestěhovali do Karlovejch Varů, no a táta s bratrem hrávali na kolonádě v hotelu. Bydleli jsme na hotelu Terminus ve Varech. [...] A moje máma byla v kase a strejdova žena taky. Prodávaly lístky do baru. A teď přišli tři Rusi, ožralí, důstojníci. Teď viděli mladý Cikánky, no tak drzí. Za ruky, ošahávat, teta – prásk mu facku, tomu Rusovi. Spadla mu čepka, no a Rus šahal po bouchačce a strejda to viděl. Položil housle, přiběhl, vytáh pistol a všechny ty tři Rusy do ruk, do noh... Nezabil, těžce poranil, jo? A nevím, jak k tomu mohlo dojít, můj táta byl nejstarší ze čtyřech dětí, jmenoval se Josef, a druhý jeho bratr se taky jmenoval Josef. Ten, co byl v tom baru. Oba dva bratři, Josef Lagryn, Josef Lagryn. No tak je tam postřílel a ještě tu noc utíkal přes hranice pryč. Přitom se zúčastnil SNP jako vládní voják.⁸ Von nechtěl utíkat, oni milovali tuhle republiku a hlavně Prahu, tam vyrostli. Můj táta, můj strejda, to byli naturalizovaný Češi. My jsme všichni naturalizovaný Češi, my jsme jako, řeknu pravdu, že já ani jako romácky se moc necejtim. My jsme ani doma nemluvíli romsky. Vůbec, kdepak! Na veřejnosti, doma, u nás se všude mluví česky. A v Německu nám nadávají ty Sintové: „No jo, český Sinty – Lalare, Čecháči!“ Protože my jsme žili

8 Josef Lagryn (1905–1996) „[...] On před válkou sloužil v Košicích u jízdního pluku dragounského, v roce 1938 byla mobilisace a pak je pustili domů a bydlel v Liberci, tam už byli Němci. Strejda věděl, že bude zle, tak tehdy přijel do Prahy za tátou, aby utekl pryč, ale oni tomu nevěřili, nešli, tak utekl jen se sestrou a se svojí ženou, zase na Slovensko, střední. Přidal se k partyzánům, působil v centru povstání [SNP], u Strečna ho Němci postřelili. Tak šla jeho žena prosit o pomoc k sedlákovi a ten ho v žebříňáku zahrabeného v seně vyvezl z obklíčení. Po válce přijel domů, bydleli v pohraničí, dokud nedošlo k té střelbě ve Varech. Pak utekl do Rakouska, kde žil celou dobu až do převratu. Von byl expert na housle, učil se ještě za Rakouska 5 let u mistra Vávry, jeho žena Weisová, rakouský Sinty, to byli všechno houslaři. Nakonec strejda umřel u mě doma, když přijel ke mně na návštěvu, to byl rok 1996.“ Zapojení Romů prchajících před rasovou perzekucí do odboje nebylo nijak vzácné, TL zmiňuje také historiku o jiném Romovi-partyzánovi z okolí jeho rodiny, kterému více než dvakrát šlo skutečně o život. Je to Žanda Chadraba, synovec švagra otce TL. Sestra jeho otce, ta, která utekla s bratrem Josefem (někdejší dragounem) ještě před vypuknutím války na Slovensko, měla za muže jistého brusiče jménem Chadraba. Jeho synovec byl právě zmíněný Žanda. Ten chtěl utéci z protektorátu za svým strýcem na Slovensko, ale u Uherského Hradiště jej chytili a uvěznil. Zde čekal na transport do Prahy na Pankrác, kde měl být popraven, při zadržení u něj totiž našli zbraň. Spolu s 9 dalšími lidmi se mu podařilo z vězení v Hradišti utéct, 7 z uprchlíků bylo na útěku zastřeleno, Žanda a dva Neromové úspěšně utekli na Slovensko. Na Slovensku Žanda vstoupil do partyzánské jednotky. U Čierneho Balogu byli její členové zajati a měli být pověšeni. Do rána je však vysvobodili jiní partyzáni. V květnu 1945 pak přijel Žanda do Prahy v tanku – se spolubojovníky – ruskými vojáky. Týden po příjezdu v kuse spal, lidé se ho prý báli vzbudit, protože měl v holinkách samopal. Zemřel údajně v roce 2011, do té doby bydlel v Brně na ulici Cejl.

Josef Lagryn (nar. 1905), bratr Tonyho otce,
30. léta, Košice(?) | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] co ty Rusy postřílel, fotka důstojnická, u dragounů, sloužil v Košicích u jízdního pluku. [...] zůstal na Slovensku celou válku. Pak přešel k partyzánům... Dožil se jednadvadesát roků. [...] On byl expert přes housle. Na metr na dva's mu ukázala housle: „Otoč, ukaž mně hlavu!“ – řekl mistra [...]. A jeho otec, můj děda, byl vojenskéj policajt. Táta mně vykládal, že sloužil za první světové války v Terézíně, to byla pevnost vojenská, a že tam aj i jeden čas bydleli celá rodina. A táta říkal: „To byla sranda, vedl máho strejdu pod bajonetem, jako [svýho] švagra, ten utekl z vojny, zběh, tak von ho eskortoval do věznice (směje se).“ A von říká: „Pusť mě, Willi.“ „Já nemůžu, já tě tam musím dovést, mám děti, zavrou mě.“ [...] 200 Rusů zjail můj děda, vyznamenanaj za první světové války z ruské fronty, aj jeho bratr. [...] Ale voni se sami vzdávali, ty Rusi, Rakušákům.

v městech, jo? My jsme nebyli na vesnicích. Praha, Liberec, Karlovy Vary – no a tam byla jiná kultura. Tam nebyly osady, brlohy náky, zemljanky, my to neznáme. [...] Naši, když to viděli, když po válce přijížděli ty slovenský Roma z toho východu: „Ježišmarja, bubáci jdou, strašáci!“, my jsme se jich štítili, báli, opravdu. My jsme taky nebyli luxus, ale my jsme se jim vyhýbali. Pro nás bylo potupa nebo hanba, kdyby s náma seděli u stolu. U nás existovaly zákony romský, *prástipen*. Oni ani jeden nevíjou, co to je, nedržej *prástipen*. Čistota duše, těla. Víš, my nesmíme bárs co sníst. Oni jedli bárs co, co gádžo vyhodil, zdechliny. To naše ženský šly a ukradly radši slepice. My jsme jedli čistý věci. [...] My jsme nejedli gója. Bože! To je u nás veliký tabu. Voni..., ani se nedivím, tam byla velká bída. Oni neměli takovou šanci jak v Čechách, jako ve městech lidi, si obstarat potraviny. Dneska, když se nad tím zamyslím, nedivím se tomu. Protože znám hodně taky tak zvaných degešů, co žerou, co chtěou, a ve skutečnosti jsou to hodný lidi, dobrý, jo? A znám taky takový, co dodržujou tydlety mravy, cigánský zásady, a jsou to kriplové. Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jakej je, to mě život naučil.

JH: *V kterém roce strýc postřelil ty Rusy?*

TL: Léto, čtyřicátěj osmej. „A kdo to byl?“ „Josef Lagryn.“ Tak přišli pro mojeho tatu. On neřekl na bratra, byl ticho, ne? [...] No a tátu zavřeli a byl půl roku na Pankráci. A největší sranda byla, říká: „Kluku, mě tam vezl policajt vlakem, kte-

rej v životě v Praze nebyl. A byl červenec srpen, krásně. A já jsem v Praze vyrost a já jsem ho vlastně vezl, kam máme jet do kriminálu. Tak jsem to bral oklikama, abych nejlíp vychutnal tu Prahu letní.“ Tak ho dali do vazby a ty se pak uzdravili, ty Rusi, a byla konfrontace. Ten říká: „To nebyl on, to byl jinej.“ Tak ho pustili.

[...] Pak máma od táty utekla. My jsme bydleli tady na Durdákové v Černých Polích [Brno], mně byly čtyři roky, tak čtyři a půl a pamatuju si, že byl Mikuláš a tenkrát prodávali takový mikulášský košťata pro děti a na tom byly zlatý figurky čokoládový. Máma mě s tím lechtala: „Vstávej, Toníku!“, tata byl v práci, „Vstávej!“ Já: „Co je?“ „Jedeme pryč.“ Zbalený kufry, věci, všechno – peníze, zlato, hadry a na vlak a do Čech. A na nádraží už druhý na nás čekal. Ona, jak chodila prodávat – hauzírovat, tak někde trefila na Sinty, jo? Ty Weinrichové, co byl Tonda Weinrich, tak s ním. To byl můj nevlastní fotr.⁹ [...] A teď se vandrovalo v těch padesátých letech, pohraniční města, statky. Když nás chytli policajti: „Práce, kde pracujete?“ Bud' se tomu vyhli, a někdy nemohli, tak museli do práce. Tak vím, že jsme bydleli na statkách, máma dojila krávy, kydala hnůj, já jsem lítal s konvama, s trakačem, v kravině, a (*přemýšlí*) s děckama, s gádžama, dohromady. Byli moc hodný tenkrát ty gádže. Jednou si pamatuju, ze Sokolova jsme přijeli, byli jsme noví osídlenci, lidi nás neznali, celá vesnice nás čekala na nádraží. To byla nějaká Jehličná, ta vesnice, tam jich bylo asi dvacet. To bylo po Němcích prázdný, oni byli rádi, že osídlujeme. A nesli nám ty batohy, ty kufry. A já si pamatuju, v létě to bylo a eště mě nesli na rukách, moc hodný lidi byli ty gádže tenkrát, nemůžu říct. Málo, málokdy jsme se setkali s takovým nějakým ústrkem nebo co. To dneska je to jinačí. Tenkrát byli zlatý Čechové, opravdu, tak se to říkalo.

[...] A my jsme se dycky někam nastěhovali, pak se jim zdálo, že tam straší, tak zase utekli. [...] Horní Jiřetín, dostali jsme velikej barák po Němcích, hospodu a výrobnu salámů. A že táta s mámou byli v koncentráku, tak oni měli přednostní právo na všechno v tom pohraničí. No a tam se zjevovala [...] majitelka domu, Němka, kterou Rusi podřezali. [...] Tak hned jsme se stěhovali pryč. My jsme měli moc baráků v pohraničí. V Karlových Varech jsme dostali po Němcích vilu zařízenou, s nábytkem. Dneska je to lázeňské dům [...] na Sadové ulici. [...] Němci si nesměli vzít s sebou nějaký vzácný věci, peníze, zlato, to tam museli nechat, jenom s ranečkama odcházeli. A v Liberci byl takovej lágr pro tydle vystěhovalý Němce a vedle tekla řeka, Nisa, a voni, než by to měli odevzdat Čechům, tak přes ten plot házeli ty šperky a to zlato do té Nisy. Tak Romáci pak chodili – a hrábě a lovíli tam šperky po těch Němcích.

9 K Tondovi čili Antonínovi Weinrichovi TL udává: „[...] Jich bylo asi dvanáct dětí. A starej jejich táta brousil, jmenoval se Schulz, oni byli zajímavá rodina. Oni byli bratři a sestry od jednoho táty a mámy a měli tři jména. Jedni byli Weinrich, druzí Richter a třetí Schulzové. A ve škole vždycky učitel nechtěl věřit, že jsou bratři. Weinrich byli po dědovi, Schulz byli po tátovi a Richter po mamě. Protože oni nebyli sezdaný ty rodiče. Málokdo – svatba. Co jsme gádže, abysme se tam ženili na radnici? To málokdo, proto sou ty jména tak přeházený.“ Dle TL se za války celá tato rodina Weinrichova ukrývala na středním Slovensku, v oblasti Zvolena, Liptovského Mikuláše, Ružomberoku. Ve stejné lokalitě se ukrývala údajně také sestra a bratr otce TL i jeho žena, viz pozn. č. 8.

[...] A potom se to trochu jako uvolnilo, tak voni zas koupili maringotku. A to jsme jezdili s celou jejich rodinou, to byli Hauerové (*vyslovuje Hauerové*) z Prahy, Krausové, Weinrichové, Schulzové, Richterové a jedna rodina veliká. [...] Kluci jsme spávali na zemi, 15 lidí na zemi, kabáty. Vzádu byly dvě postele, tam spali ty staří, na druhé straně zase na zemi na dekách. Já dneska ani nevím, jak jsme se tam vlezli všichni, pět šest metrů vůz. [...] A nejhorší to bylo v zimě, ze spoda táhlo, mrzlo, pod těma postelama, kde nebyly ty kabáty, tam byla jinovatka, takovej mráz, to bylo vidět – bílý. A já, se mnou nikdo nechtěl spávat, že jsem kopal. Tak já dycky na kraji, na konci, ráno jsem se [probudil] pod tou postelí a vlasy jsem měl přimrzlý k tý podlaze. A se divím, že nám to nic nedělalo, nikdo nebyl nemocnej, nachcípanej, jo? [...] Chodili jsme čórovat dřevo do lesů a bůhvíkam, aj gádžům jsme kradli dřevo, na nádraží pražce se řezaly. A každej musel mít ve voze kamna, bílý s červenejma růžema, to se dělalo ve Slaným.¹⁰ To byla pýcha, kdo to neměl,

tak to byl... takovej zahozenec, že neměl ani na kamna. Tam když se zatopilo, tam bylo teplo, fajn. To byla výsada takových těch mladých kluků, děcek. Dřevo naštipat, donést a vodu, aby bylo na vaření. Starý chlapi se nestarali vo nic, ty jenom kralovali, obleky, klobouky a přišly ženský z hauzírký: „Ukaž, kolik? No, to mám ženu dobrou!“ A šli do hotelu, do kaváren.

[...] A teď vždycky někoho zavřeli z tý rodiny. Tá byla zavřená, tá byla zavřená za tu hauzíрку, to bylo zakázaný. Hlad byl a bída, tak jsme chodili aj žebrat. A byla tam jedna, ta uměla dělat z toho krepovýho papíru ty růže do střelnice. Ta dycky udělala takovej malej bukétek na špejli a my jsme to chodili po barákách prodávat. Pamatuju si, tenkrát byly galoše, takový gumový boty, a to se nazouvalo do toho

Fasi (zleva) a jeho švagr Andrés,
bratr první ženy Tonyho otce,
30. léta, Praha | Soukromá sbírka pamětníka

TL: Táta šel v pětáctýřicátým z koncentráku po Praze a šel kolem krámu fotografie a venku kouřil ten majitel a dívá se na něho a říká: „Pane, nenechal jste se vy u mě fotit ještě za první republiky?“ Oni si byli [s bratrem Fasim] podobní, táta říká: „Já jsem se nenechal u vás nikdy fotit.“ [...] „No, myslím, že jo, podte se podívat!“, teď tam byla fotka jeho bráchy Fasiho. Tak na ni přišel, náhodně.

¹⁰ Foto kamen viz: Kozáková, Karolina. Cesta životem v cikánském voze. In: Horváthová, Jana (ed.). *Memoáry romských žen*. Brno 2004, s. 20.

s papučema a to jsem neměl, ty papuče, jenom ty gumový, punčocháče, plno sněhu. Nejdek, Karlovy Vary a teď jsme chodili zamrzlí: „Ne, nic nechceme!“ „Nechte nás aspoň vohřát, pantáto (*prošivě*).“ Tak, byli dobrý gádže: „Jo, podte dál.“ Tak jsme tam stáli, bezprizorný. „Kolik to stojí?“ Tři koruny. „Dej jim to, mámo, a namaž jim chleba!“ Tak gádži nám namazala chleba s máslem: „Ne abyste to vyhodili!“ A my hladý vytažený. Když jsme šli z toho baráku, tak jsme si říkali: „*Dikh*, ty gádžové, jak si žijou krásně, mají teplo, mají rádio, v teplých barákách a my mrzneme v těch vozech, svítíme petrolejem.“ Tak jsme si říkali: „Já bych taky chtěl žít tak jak gádžo.“ Kolikrát se koupila flaška sirupu, udělal se hrnek čaje, ten sirup se do toho nalil a pecen chleba. A to každé si ukrojil krajíček chleba a pecen byl pryč. [...] Kolikrát stáli takhle komedianti a my jsme záviděli těm dětem. Říkám: „Ty, on přijde domů, má tři chleby, a my jenom jeden, podívej se.“ A s náma jezdil takovej komediant, Áda Bryml, dost dětí měl. A zima byla, v Libni, a my tam u toho jeho vozu s jeho klukama a von: „Čávata, pojďte dovnitř, se ohřát do vozu s klukama.“ Já a ještě dva kluci vod nás, vod vozu. A vono tam něco vonělo, pěkný. „Mámo, vykdyň jim tam, dej jim nachalovat, podívej, jak jsou hladový.“ No, tak vytáhla pekáč, tam maso, cibule na tym, vonělo sádlo, ukrojila nám chleba, my jsme jedli jak vtekli. Přijdeme k nám do vozu a teď: „Co jste tam jedli?“ „On nám tam dal, pekl tam maso.“ „Jaký maso pekl?“ „Voňavý, na tym cibule, česnek (*bouchne pěstí do stolu*).“ Utíkali tam dospělí: „Ty, co jsi dal těm děckám nachalovat, co jste pekl?“ „No džuklíka, psa.“ Hned ho zbili a my jsme byli vytažený na zemi, co jsme dostali. Vím, že jsem měl tak sedum vosum roků.

[...] Poprvé jsem šel do školy v Karlovejch Varech, potom v Teplé u Mariánských Lázní, to byl třiapadesátý rok [...]. No až to tam vychodili, vyhauzírovali, tak se zas muselo jet dál. Protože už tam nebylo kde prodávat, třeba tři čtyři dni, týden. [...] Tak třeba, tam jsme byli dva dni, nás dali do školy, zase jsme vodejli, tam jsme byli týden, tak do školy, tak na přeskáčku. [...] Já jsem chodil do jedenácti roků furt do první třídy, já jsem ju nikdy nedokončil. [...] A my jsme plakali, my jsme chtěli chodit do školy. [...] třeba když v padesátým sedmým umřel Zápotocký a zvolili toho Novotnýho a teďka hráli hymnu v amplióně, my jsme jako děcka stály u vozu a zdravily jsme jako pionýři, dělali jsme machry, že chodíme do školy a že jsme pionýři. No a my jsme dycky plakali, jak jsme viděli, že gádže jdou do školy a my nemohli. [...] Anebo jsme šli do školy a byli jsme samý vši. Přišla kontrola zdravotní a vyhnali nás ven, si pamatuju. Ženský zavřený, jo? Pro vodu se chodilo do potoka, do studny, žádná hygiena, akorát navenek vypadali pěkně, ale když spalo deset patnáct lidí v tom jedním voze, tak byli zavšivení, no (*hledá slova, přemýšlí*). Bylo to takový romantický, bylo to hezký, ale ne na dlouho. Na měsíc, na čtrnáct dní třeba. [...]

[...] Když se vždycky přijelo, tak se šlo nejdřív za předsedou národního výboru a že bysme tam chtěli stát. Když řekl ne, tak jsme museli vodjet. A jak jsme přijeli, postavili jsme vozy a už děcka, ta omladina na kolech, přijížděli: „A co

ste?“ „My jsme předvoj cirkusu Humberto!“ – jenom aby nám půjčili ty kola. My jsme kolo neměli, ne? Říkám: „Půjč mně to kolo, já tě nechám svézt na velbloudu.“ „Máte tam velbloudy?“ Říkám: „Aj slony a žirafy.“ – to jsme voblbovali ty kluky a jak mně půjčil kolo, už mě celej den neviděl. Bože, celej den jsem jezdil. V noci přijdu k vozu, tam nějaká máma s tím klukem, ten plakal, táta, moje máma, klacek – už jsem utíkal. Do rána jsem nešel domů. To jsme dělali furt. A furt jsme dostávali vejprask, za každou blbost.

JH: *Jak jste se přemísťovali s maringotkama?*

TL: Ze začátku jsme měli ke každému vozu dva koně. Potom ty koně prodali a tahali jsme se traktorama. Potom jsme už neměli ani traktory a jezdili jsme stopem. Dycky jsme stopli nákladák: „Hele, dáme ti padesát, sto [korun]. Jedeš tam? Vem nás tam!“ A tak jsme se dycky dostávali dál a dál, třeba von nás vypřáhl na křižovatce, protože jel inam, ty starší chlapi čekali, až stopli nákladák nějaký, kterej nás zapřáhl za peníze a zas nás vodvezl, kam jsme chtěli. Tak jsme jezdili celou dobu. A když jsme jeli daleko, tak to jsme se na nádraží naládovali na nákladní vagóny. Tak tam se naložily ty maringotky na ten vagón, zašpalkovalo se – takový hřebíky, dráty na boku z těch držáků, řetězy, šponováký, to se muselo upevnit pořádně. A tam nikdo nesměl bejt. Podle toho řádu drážního, ale my jsme tam byli skovaní všichni. A teď my třeba čtyři pět dní v tom vagóně, v tom voze, jsme třeba jeli z Čech až na Moravu. Teď na každým větším nádraží to odpojovali, seřazovali, ty vagóny, šibovali, nevěděli, že jsou tam lidi. Teď to rozjeli, ten vagon, pustili ho, on do nějakýho narazil, kam měl bejt přivázanej. No a máma tajně vařila, tak kamna žhavý se vysypaly, málem shořel vůz, máma popálená na noze, jídlo vysypaný. Z toho jsem měl dycky hrůzu jako kluk, z toho vagónování. Ale co jsem měl rád, když jsme jeli v noci a když jsme spali na tým vagóně a furt jsme jeli, to se kolíbalo pěkně jak v kočárku. A nebo když přšlo a bubnovalo to do tej střechy plechové, to hned každěj usnul.

[...] Když nebyla ani koruna, tak jsme šli na nádraží, máma šla na dámskej záchod, chytala tam mladý holky – hádat. Udělala patnáct dvacet korun, šla do galanterie, koupila gumy do trenek, do tepláků, koupila kalóny [tkalouny, keprovku]. Prodala to, šla po barákách, udělala třeba sto, sto dvacet nebo sto padesát korun a metr látky stál čtyřicet korun, tak na oblek tři metry – sto dvacet. Koupila takový ty tmavomodrý s proužkem v partyovkách, [prodala to] za pět set, za šest set. [...] no a už měla na tři na čtyry [obleky]. A už to jelo zas tak dál. Když nebylo, tak se začínalo od toho nejmenšího zboží. [...] A *drab* dávali, čarovali. Já jsem chodil s mámou, mě tahala za ruky vždycky od vesnice k vesnici, a už jsem nemoh, tak na záda s taškou, přišli jsme do baráku a už jak mluvila, věděla, jestli je gádži vyčuraná nebo ne, co si může nebo nemůže dovolit. No tak špína z nehtů, vlas, sůl a měla slepičí lebku, zabalila to do tý lebky do papírku, udělala z toho kuličku [...] a tak všechno mluvila, jaký je tam neštěstí, toto tamto, tady to musíte

čtrnáct dnů skovat, nosit to pod paží, v noci pod hlavou, nikdo, ani manžel se to nesmí dovědět, jinak by kouzlo pominulo. Po čtrnácti dnech to hodíte do kamen, spálí se celý vaše neštěstí, rodiny i toho baráku. [...] A oni už věděli, ty znaky byly. Někde nebyly, pokaždý jsme na ty znaky netrefili. [...] Třeba se vzala cihla nebo skřídlice jako, aby to čmáralo, udělali se znaky pro ty, co pojedou za nima. Nebo na ploty se dal znak: tady nemaj děti, tady bylo úmrtí, tady je rozvod, tady bylo neštěstí. A ženská, která šla po nich do toho baráku hádat tej gadži z té ruky, tak už věděla. [...] To byly fligny cigánský. Jak by přežili? Moc jsme takhle prorajzovali. No, když mámu zavřeli, tak byla bída. [...] Nejradši jsem měl, když třeba řekla: „Pojď, jedeme na týden na čtrnáct dní ven.“ Jsme jezdili vlakama, po měs- tech, spávali jsme na hotelech, hauzírovali jsme. Musely bejt voblečený, aby nestrašily, hauzírtásky, ty nákupní velký tašky kožený. Kabáty, kožichy, klobouky, rukavice...

JH: *To vás jezdilo víc?*

TL: Třeba dvě tři holky, pět ženskejch a máma mě neměla kam dat, tak jsem jezdil s nima. Já jsem si užíval na hotelech šlehačky, dorty a zákusky a... jednou, si pamatuju, v Liberci, to bylo ještě všechno na lístky a byly šatovky, ty lístky. A voni šly kupovat látky do obchoďáku a já jsem nějak šel za pult, malinkej jsem byl, a donesl jsem celou krabici těch lístků, co voni vodkládali za látky. Já nevě- děl, co to je. Jsem myslel nějaký známky, papírky, ne? A donesl jsem to těm žen- skejm, ty mě líbaly, do vzduchu mě házely, že mohly nakoupit látky na kšeft. [...] Dortu mně koupily velikou, tá mně koupila námořnickej voblek, tá boty. A máma říká: „Tys byl malinkej, pamatuješ, a už čóroval.“ A já říkám: „*Dikh*, teď jsu velikej, nikdy bych nic nevzal, to mám strach, bych si myslel, že se na mě dívá celej svět, nebo někam vlézt, to já bych umřel vod strachu. Vlézt do baráku, krást, nebo do auta, to si neumím představit, jak někdo...“ [...] Já nevstoupím do šaliny bez lístku, já se propadám hanbou.

JH: *Kolik ti bylo tehdy roků?*

Čtyři pět, tak, blbý děcko. [...] A tak jsme všelijak vandrovali a pak mámu chytli, v Tanvaldě. My jsme tam stáli a koupali jsme se v řece. Samý korále jsme nacházeli. Tam bylo dno posetý místo písku kamenama broušenýma z těch fabrik, z té bižuterky. Tam toho bylo! A vím, že přišli policajti a vzali ju do auta. Máma mně říká: „Toníčku, neboj se, já se vrátím.“ A tři roky, odvezli ju do Želiezovec, na Slovensku. Pracovní komando. [...] Zavřeli ju za to hau- zírování. To byla šmelina, černej obchod. Ona v životě nic neudělala, ona buď ukradla nějakou slepici nebo tu hauzíрку. Vodseděla si celkem asi –, asi osum let, dvakrát po třech a dva roky [...] (*tišeji*) naše ženský některý aj dvacet, dva- advacet roků měly za sebou odsezených. [...] Podomní obchod, co dneska je normálně běžná věc, že jo? Na živnosták můžete jít prodávat, ale tenkrát se to stihalo.

[...] Jeho [Weinrichův – otčímův] otec, Josef Schulz, byl brusič. [...] My jsme jako děcka po barákách: „Brousíme nůžky, nože, sekáčky na maso, masomlejnky, kávomlejnky!“, [...] tak gádži třeba dala, přišli jsme k vozům: „Dědo, nabrus.“ [...] Teď to nabrousil: „Kolik máme říct, že to stojí?“ „Řekněte dvě koruny za nůžky, za nože.“ A my: „Pět korun, šest korun!“ ne? A to bylo pro nás, do kina na bonbóny, my jsme rádi chodili brousit, žebrat po broušení, ne? [...] Když jsme nevyžebřali, tak jsme si vydělali.

[...] A přijeli jsme do Berouna, to byl ten padesátý osmý rok¹¹, když dělali ty soupisy. [...] Tenkrát jsme tomu nerozuměli. Až s odstupem času člověk na to přišel, co to bylo. [...] Tam jsme stáli u splavu, Beroun Závodí. Tam jsem chodil do školy. A přijeli policajti, měli větriesku, tu skříňovou, sundali nám kola, dali to na špalky, [...] voni měli náradí na to, všechno, v té větriesce, to byla taková dílna nějaká, nebo co tam měli. A museli jít kluci, co už měli občanky, na oddělení. A tam dostali to razítko. [...] A vod tej doby jsou v tom Berouně ty Weinrichové. Tam jich můžete najít.

Nevlastní sestry Tonyho Lagryna,
které nepřežily Osvětim, 1941/1942,
Praha | Soukromá sbírka pamětníka

Tony znal od otce pouze jejich přezdívky: Touna a Zina, jméno mladší z nich je uvedeno v seznamech z CT Lety – Marie, druhá se neobjevuje v seznamech ani z Letů ani z Osvětimi, o její existenci svědčí již jen tato fotografie.

JH: *Opravdu?*

TL: Jasný, oni jsou tam padesát let, vždyť jich tam každé zná. [...] Tak potom jsem je neviděl veliký roky. Jsem musel do Prahy, přijeli v medákách, térovali tam u Svazu Romů v Névodromu střechy, v Praze, milióny (*důrazně*), milióny (*ještě důrazněji*) měli! Já jsem si tak vybavil, jak na ně máma chodila [hauzírovala pro ně], jak je žrali vši, jak jsme spávali pod tím vozem. Pak jsem viděl, takový frajeři. To Tonda byl ří-

¹¹ Dle zákona č. 74 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob ze dne 11. 11. 1958 byl termín soupisu kočovních osob stanoven na 3. – 6. 2. 1959, kdy jej také národní výbory (NV) za asistence příslušníků VB realizovaly. TL na vročení události trvá; od 15. do 28. 9. 1958 provedly místní NV ve spolupráci s VB předběžný soupis všech kočovníků nad 15 let. Zmiňuje se i odebrání koní a znemožnění dalšího pohybu. Viz: Pavelčíková, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha 2004, s. 62, aj.

ditel Névodromu¹², no. [...] On už tenkrát, ještě než ho zavřeli, dycky říkal: „Můj sen je, abysme se všichni dali dohromady, abysme byli jak jeden národ.“ To dycky ještě u vozu vykládal. Říká: „To je naše neštěstí, že my jsme tak rozházený a nedržíme se jako národ.“ To byl jeho sen. [...] No trochu se mu to jako splnilo, ale...

JH: Na čem tak zbohatli?

TL: No na těch Svazech Romů. Měli povolení, térovali střechy, izolovali. [...] Přidružená výroba – [...] organizace ti dala povolení, že smíš pod její hlavičkou provádět tu práci [...], organizace brala třeba 30 % a 70 % bylo tobě. Tak kdyžs udělala fakturu na sto tisíc, měla jsi sedumdesát tisíc, za to jsi koupila barák, za komunistů, v té době.

[...] No a tátu jsem neznal. Měl jsem povědomí, jsem si pamatoval, když jsme bydleli na Kopečné [Brno] ještě, když šel masopustní průvod, masky a já jsem před nima utíkal strachy. A vlezl jsem do baráku, za vokno a voni na to vokno, ty masky. Tak jsem si pamatoval tátu, že tam někde jsem bydlel s tátou.¹³ [...] A tendleten starej Schulz, můj nevlastní děda, vždycky když měl na mě zlost, tak mně začal nadávat: „Ty bubáku, ty strašáku, ty dalemoráku strašáckej!“ No, to jsou ty dupkoši. A byl tam ten starej Hauer, od toho Očky, toho harmonikáře,¹⁴ táta, a on se mě jako zastal: „On není žádnéj strašák, dalemorák, on je z lepšího rodu, než jseš ty! Já znám jeho táty.“ Tak říkám: „Strejdo, vy jste znal máho tátu?“ „Dyt' jsem s ním v Praze rostl, čoveče! Spolu jsme hrávali po kavárnách, po barech. Tvůj táta bydlí v Brně, [...] mám adresu na jeho švagra, Frantu Chadrabu, brusiče.“ Tak jsem šel za tou paní do tý kanceláře¹⁵, ona mi napsala dopis na tátovýho švagra do Brna a asi do týdne přišel dopis už aj i s adresou tátovou: Peckařská 13. [...] Pamatuju se, že bylo patnáctýho devátý, osmapadesátej rok, v ne-

12 Névodrom bylo hospodářské účelové zařízení Svazu Cikánů-Romů, jeho zřizovací listina se datuje k 24. 3. 1970, ale už 11. 3. 1970 existovalo v krajích osm závodů Névodromu. Posláním mělo být pomoci Romům najít pracovní uplatnění, ale právě v těchto zařízeních docházelo k přehmatům ekonomické povahy, které byly i terčem kritiky. Pozice Névodromu „se zhoršila na podzim 1971, kdy emigroval jeden z představitelů Névodromu v Praze“ (jde o zmíněného Antonína Weinricha). Viz: Lhotka, Petr. Svaz Cikánů-Romů 1969–73. In: *Svaz Cikánů-Romů 1969–73. Dopravná publikace k výstavě MRK*. Brno 2009, s. 13–15. Brněnský Névodrom viz: Benčáková, Hana. Krajský výbor SCR v Brně v letech 1969–1973. Bakalářská práce. FF MU, Historický ústav, Brno 2008, od s. 38.

13 Matka od otce tajně utekla z jejich společného brněnského bytu spolu s Tonym, když mu byly asi čtyři roky (viz str. 112). Od té doby až do svých 11 let TL otce nikdy neviděl.

14 Rudolf Hauer, tzv. Slepáček nebo taky Očko, měl přivřené jedno oko, vyhlášený harmonikář a interpret staropražských písní konce 20. století, viz např.: <http://www.youtube.com/watch?v=m4voOYm5Z0c>. RH byl životním partnerem Tonyho sestřenice z otcovy strany, Jany Marhoulové, která byla dcerou Fasiho (viz pozn. č. 36, 37).

15 V roce 1958 při stání v Berouně se Tony seznámil s úřednicí z „kanceláře“, kolem jejíhož okna chodil domů k vozům. Ta si chlapce oblíbila a dokonce jej chtěla adoptovat. Podobně jako rodina Zelinkova – otec předseda národního výboru, matka ředitelka školy, kterou Tony navštěvoval. Chodil si k nim psát úkoly, jezdil s nimi „do Prahy na estrádu do PKO“ [Park kultury a oddechu Julia Fučíka, současně Výstaviště v Praze 7 Holešovicích], koupili mu kolo a jiné dárky, měli v úmyslu Tonyho adpotovat. Právě v době, kdy tyto rodiny o adopci uvažovaly, se podařilo najít Tonyho otce, který neměl o synovi mnoho let žádné zprávy.

děli a já jsem byl v kulturním středisku na nádraží v Berouně. Tam nám dávali programy televize, tak tam jsme chodili. A v tom přiběhli kluci od vozu: „Ton-do, dělej, pod' k vozu, přišel tvůj táta!“ A teď já jsem byl šokovanej, já jsem chtěl a nechtěl jít, jsem měl strach, ne? [...] Táta seděl ve voze, jak mě viděl, plakal, hned sundal a dal mně hodinky na ruku. Jedenáctiletý soplák, už jsem měl hodinky. Pojď, pojď, jedeme pryč, tady nebudeš! Věci tady nech, já ti koupím! Tak jsme jeli vlakem, přijeli jsme do Brna ráno nějak ve čtyři hodiny, šli jsme do bytu, širokánská ložnice, pérovací matrace, já jsem si myslel, že su v nebi. Já jsem furt spal na zemi na kabátech, jěžíš. Ráno šel táta do obchodu, nakoupil mně oblečení, ostříhat mě nech. A teď sousedi na Kopečné: „Pane Lagryn, co to máte za chlapečka?“ „To je můj syn.“ A všude mě brával, já jsem nemoh sám jít, všude mezi starýma lidima jsem byl, já jsem neměl kamarády, nic. Přihlásil mě do školy, na Hybešové. Ty viděli, že mám jedenáct roků, tak mě dali do třetí třídy. No kde já jsem to ovládal. Asi za měsíc jsem byl v druhé třídě. Tak jsem šel dólů místo nahoru, no... a já jsem byl zvyklej mluvit česky a voni dycky ty děcka se mi [posmívaly], že to natahuju jako Pražák: „Sundej toho pavoukáá, ať se na mě nekoukáá.“ Já jednomu prásk facku, byly mladší ode mě ty děti, a zrovna učitelka se... [dívá]. Trojka z chování, teď mě ukazovali po třídách na výstrahu, já jsem tomu furt nerozuměl, ne? [...] Co na mě chtěou vidět? Do tej třídy, do tej, do tej, do tej... „Ty, máš průšvih!“ Já nevěděl, co to je, my jsme žili v průšvihách celej život. Když jsme stáli, do večera jsme měli průšvihy, ne? Mně to furt nepřišlo, že dělám něco špatnýho, jo? My jsme tak byli zvyklí žít, říkám: „Co to je průšvih?“ Táta musel přijít, k psychiatrovi se mnou, jesli jsu blbej nebo grázl nebo co. Říká: „No, a teď tě dají do polepšovny, uvidíš. Tak tam nedělej moc chytrýho a opakuj, co ti řeknou, vobráceně.“ Tak jsem mluvil vobráceně a skončil jsem ve zvláštní škole tady na Příční 16, jo? (*smích*). A tam chodili všechny Romáci z Brna (*smích*).

Kirša Klimtová, otcova sestřenice (zleva),
Anna Lagrynová, řeč. Muchola, otcova sestra,
později provdaná za brusiče Frantu Chadrabu
z Brna, 20.–30. léta, Praha |
Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] tak se to dřív nosilo, dlouhý hedvábný sukně, všechny ženský vod nás, a tady ty esička, si dělaly, es, to bylo typický sintovský, to si takle naslinili a točily [úprava vlasů]. Ještě v padesátých letech aj moje máma si dělala esa, esička. To byl typickej znak českých Romů a Sintů.

[...] Táta v Brně pořád pracoval, ve sběru dělal patnáct roků [...], pak bral dvě stě deset korun důchod a dali ho dělat na policii na Příční, že nebyl v životě trestanej a že byl politickej vězeň¹⁶ tak ho dali dělat na tu policii takovýho domovníka. Příční a tady Bratislavská, ty chodníky zametával, ten dvůr a tam taky. Šel ráno v šest, v osum byl doma, dvě hodiny dělal. Brával za to sto padesát korun. [...] Takže měl táta nějak kolem ani ne pěti set. A pamatuju si, že jsme chodili, na pátým nástupišti [na hlavním nádraží] je jídelna, ještě dodnes tam je, čtyři deset stál oběd, komplet oběd, takže my jsme měli na den deset korun. To tak šlo roky... To byla bída. Pak přišla máma z kriminálu, šedesát jedna nějak, no a přijela pro mě, že se odstěhovali do Ružomberka na Slovensku s vozama, jo? [...] Víím, že mně dala peníze a říká: „Přiď tam za mnou.“ No a já..., mně už se nechťelo do školy. [...] začali jsme chodit na Petrov¹⁷, do partyje, kluci, holky, kytary, rakenroly, takový. Romáci, tady vodsad kluci.

JH: *To už slovenští Romové?*

TL: Jó. Se mnou chodili do školy, tam jsem měl ty kamarády, bratry jsem neměl, tak mě to furt táhlo někam mezi kamoše, do partyje. Byl jsem zvyklej od vozu, teď to už nebylo, tady jsem byl s tátou furt sám, mezi starýma lidima, gádžama. V parkách a bytech, mudrlanti, co bylo za Rakouska, za první republiky, jak to bylo za války... Furt jsem poslouchal jenom to a žádný hraní, veselost jako pro děcko. Když jsem někam šel, každý ráno jsem musel vzít konvičku, utíkat na pátý nástupiště pro kafe bílý, housky, máslo, donést tátovi, teprve jsem moh do školy, v zimě v létě. [...] A táta trpěl, měl žlučnickový záchvaty a kolikrát ležel aj tři čtyři dni na posteli. V bolestech. „Kluku, vem tašku, napiš si to (*klepne prstem o stůl*). Koupíš cibuli, sádlo, kup brambory, koupíš maso nebo párek, toto...“ A já jsem stál se starýma ženskejma ve frontě u řezníka, v zelenině, nakupoval jsem. Pak jsem přišel domů a on z postele: „Nakrájej tu cibulku, dej to na sádlo...“, on mi radil a já jsem vařil a dneska umím vařit bárs co, už vod třinácti roků. Nikdo neměl nám pomoci, nikdo tady nebyl, jeho bratr, ten co ty Rusy postřílel, byl v Rakousku, ten sem nemoh, všichni zahynuli.

JH: *Jak dlouho jsi chodil do zvláštní školy v Brně na Příční?*

TL: [...] Tři roky, do patnácti, pátou jsem nedojel, v září jsem nastoupil a v říjnu jsem se tam už neukázal. Věčně jsem byl na Petrově nebo s klukama na čundru, táta mě furt

16 Dle Osvědčení č. 255/1946 účastníka národního boje za osvobození byli i z rasových důvodů za války vězněni Romové klasifikováni jako „českoslovenští političtí vězni“. Mezi takové patřil ten, „kdo byl v době mezi 15. březnem 1939 a 4. květnem 1945 omezen na osobní svobodě vězněním, internováním, odvláčením nebo jinak pro protifašistickou bojovou nebo politickou činnost směřující přímo proti nacistickým nebo fašistickým okupantům, jejich pomahačům nebo zrádcům národa českého nebo slovenského nebo z důvodů persekuce politické, národní, rasové nebo náboženské, trvalo-li omezení osobní svobody alespoň 3 měsíce, nebo sice dobu kratší, utrpěl-li však újmu na zdraví nebo na těle vážnějšího rázu nebo zemřel následkem omezení osobní svobody, [...]“. Zákon č. 255/1946 Sb. §2, bod 5.

17 Brněnská dominanta, katedrála sv. Petra a Pavla, pod ní se nachází park, v němž se i dnes schází mládež.

naháněl, tady Medlov, Hrušovany. Na kole mě hledal všude. [...] A pak mě tam táta našel, tak jsem musel domů a do školy. Pak byla nějaká důtka nebo co a já jsem už do té školy nešel a utekl jsem na vlak do Ružomberka za mámou, na Slovensko. Ale že jsem nevěděl, kde to je, místo do Ružomberka jsem jel do Rožomberka. [...] Ona mně psala, že stojí s vozama u Váhu. Já jsem přijel tam do tech jižních Čech a ptám se: „Kde je Váh?“ Gádži: „Jakej Váh, vodkad' seš?“ „No tady má bejt Váh a tady stojej s vozama Cigáni.“ A pak jde nádražák: „Ty, nemyslíš ten Ružomberok? Tam je

Tony s matkou, 1961, Brno | Soukromá sbírka pamětníka

Váh, to je na Slovensku, tady jsi v Čechách.“ [...] Tak jsem dojel do toho Ružomberka, před Velikonocema. Tam jsem zůstal s mámou, život na tom Slovensku byl něco jinýho. [...] Tam to bylo lehčí všechno, volnější. [...] Rok šedesát jedna šedesát dva.

[...] A teď máma šla hauzírovat, [...] u Čadce ju chytli a zavřeli ju do Ilavy. Asi jedenáct set korun mně dala takhle do ruky, když ju brali: „Neboj se, já se vrátím!“ Hm. To bych chtěl ještě říct, ona celou dobu tady žila pod falešným jménem, to jsem ani já nevěděl. Hloupí Cigáni. Vona, že byla narozená v Německu a po válce ty Němce vyhazovali ven, tak myslela, že ju taky vyhoděj, a strejda, co byl v Rakousku, říká, když byla ještě s tátou: „Já jsem znal jednu romňi, ona zahynula v koncentráku, je ze Zlonic, okres Kladno, tam si na matriku napíšeš o ten rodný list.“ Tak máma byla Anežka Laubingerová¹⁸ a já byl Laubinger. [...]

18 V seznamech romských vězňů z protektorátu v cikánském táboře (CT) v Osvětimi II (Osvětim II-Březinka) jsou pod příjmením Laubingerová uvedeny tyto ženy: Marie, nar. 15. 9. 1922 (Schlebig), Z 9439, příjezd do Osvětimi II 31. 8. 1943; Regína, nar. 14. 4. 1920 (Louka u Litvínova), Z 8121, příjezd do Osvětimi II 7. 5. 1943 (transport z CT Lety – v seznamech odtud uvedena pod. č. 329). Jiné jméno může souviset s typickým užíváním přezdívek a krycích jmen u Romů (k falešným/krycím jménům viz i níže, druhá část rozhovoru). Viz Nečas, Ctibor. *Aušvicaté bi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II-Březince*. Brno 1992; a tentýž: *Andr'oda taboris. Vězňové protektorátních cikánských táborů v letech 1942–1943*. Brno 1987. K otázce, zda bylo možné, aby s odsunem Němců byli od nás odsouvaní i Sintové, TL uvádí: „Ne, to ne. Kdo se do ničeho nepletl, tak takový Němce neodsouvali. Spousta jich zde zůstala, my jsme v tom pohraničí je pak měli za sousedy.“

A Cikánka zatím žila v Liberci, ta druhá. [...] Máma kolikrát říkala: „Já se tak nejmenuju, Toníčku, já mám jiný jméno.“ Já jsem tomu nevěnoval pozornost. A teď, jak ju zavřeli, v tý Čadci, tak jeden dva roky za ty látky. A vona tam v tej vazbě řekla, že to není vona, že ona se jmenuje tak a tak. Tak to zisťovali, zisťovali, hm, tak jí dali rok navíc. Dostala tři a přišla domů a už byla Ilona Maria Steinbach a národnost německá. To jméno taky bylo špatně, byla Ilona Maria Hauerová, tak byla křtěná, bába byla Hauerová, děda Landsberger, ale správně Kraus. [...] Pak pro mě přišli policajti k vozu: „Pojď, tu nemožeš sám takto bývat.“ A šli jsme do Mikuláše, tam byl okres, k soudu, na sociálku. Ty, co tam s náma stáli, všichni vodjeli do Čech, do Olomouce, do Opavy a sem (*na Moravu*). Maringotky prodali. A mě nechtěli vzít, protože já jsem neměl eště vobčanku. Tu naši maringotku jsem rozbil sekerou. To byl asi třiašedesátej rok.

Soud určil Tonymu ústavní výchovu. On však díky své fyzické výbavě i 15 letům věku za dramatických okolností utekl před touto brozbou přes slovenské hory až do Brna. Vrátil se k otci a jistý čas si ještě užíval volnosti s kamarády. Než jednoho z nich nic netuše doprovodil pro nový občanský průkaz na SNB, kde byl jako hledaná osoba zadržen a umístěn do Diagnostického ústavu v Brně, na Veslařské ulici 246. Po půl roce byl převezen do jiného podobného zařízení, vlastně polepšovny či pastáku pro mladistvé v Novém Jičíně¹⁹, kde „si odseděl“ 2 roky až do své plnoletosti.

JH: Co to bylo? Polepšovna?

TL: Polepšovna, domov, diagnosták, domov mládeže bylo napsáno. Samotky, vejprask, pochodáky, tresty, dřina, z práce do práce. Domů jsem se dostal dvakrát za rok na Velikonoce, na Vánoce [...]. Mě pustili, jsem byl nejšťastnější člověk, pták. Jsem začal znovu lítat, ne? Osumnáct roků mně bylo. Tady všude bigbítový kapely, zábavy, „čaje“, holky, Amerika tady byla, šedesátej pátej [rok]. *Po propuštění z ústavu začal Tony žít v rodině své dívky Zdeny Gajdošové.* [...] tady slovenský Roma od Levic, Brňačka, já už jsem znal její bratry z ulice, z party, na Petrov jsme chodili, pak byl se mnou ten jeden v domově. *Brzy se jim narodilo první dítě – syn Antonín (1966), později ještě dcera Andrea (1975). Po okupaci sovětských vojsk, v zimě roku 1968, však odjel Tony společně s matkou do Německa, kde se vůbec poprvé setkal se svou širší rodinou z matčiny strany.*²⁰

[...] Jsem byl jak v jiříkovém vidění. [...] Tam jsem koukal do každýho výkladu půl hodiny, oni mě hledali, na mě furt pískali už: „Kde seš, poď už!“ [...] Já jsem tam přišel, četl jsem si knížku – „To je študák!“ oni na mě. „Nás voblbuješ, ne?“ „Přečti to, jak se to jmenuje, to město?“ No, tak já jsem četl. „Ty, on umí číst!“ [...] začali mi říkat Študent a já měl pět tříd zvláštní školy. Já jsem byl pro-

¹⁹ Viz také Lagryn, Tony. Jak mě vzali do domova. In: *Romano džaniben*, 4/1994, s. 48–50.

V Novém Jičíně funguje ústav stále, viz: http://www.vunj.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=2.

²⁰ Viz pozn. č. 6.

fesor (*smích*), nebezpečnej. [...] Teď oni se všichni vo mě hádali, abych s nima jezdil hauzírovat. „Ukaž českej pas, gádže všechno kupujou,“ oni nás tam litovali. V šedesátým osmým lidi nám to brali z ruky, jak viděli Čechoslováci, ne? A okupace a to... [...] A zůstal jsem tam do šedesátého devátého. Pak mně bylo smutno za Československou republikou, zapadlej vlastenec, tak jsem sedl na vlak, všechno jsem tam nechal, ať mámu a jel jsem domů. Tá [Zdena] za mnou nechtěla jet, tak jsem se vrátil kvůli děckám, pak to stejně vzala voda, tu rodinu. [...] Přijel jsem do Chebu, málem jsem políbil zem a hned mě tam brali a sepsali se mnou protokol. Potom si mě po nějakým čase zavolali na Leninovou,²¹ sebrali mně pas a dostal jsem paragraf 109, opuštění republiky. Čtrnáct nebo šestnáct roků jsem pas nedostal, jako navrátillec.

Matčini rodiče Házu a Ála, 1960, Německo |
Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] [máma] rodiče neviděla vod tej doby, co šla do koncentráku. Všichni zůstali v Německu, voni o sobě ani nevěděli, [...] mysleli, že zahynula [první setkání s rodiči – 1966, Karlovy Vary]. [...] No tak voni poslali telegram, že přijedou a maminka moje dvě noci nespala, furt čekala. Naráz na ulici bouchly dveře od auta. Jsme bydleli v prvním poschodí, máma začala ječet a utíkala na okno. Kdybysme ju nechytli, tak by vyskočila ven. A babička vystoupila z auta a jak ju viděla na tým okně, hned omdlela, to bylo tenkrát divoký. Celý noci jsme nespali, povídali do rána. [...] V koupelně si ustlali do vany: „My nejdeme na hotel, my jsme vás neviděli veliký roky, co pudeme od vás?“

JH: *Ale tys jel do Německa legálně, ne?*

TL: No, na čtyři dni na pohřeb strejdovi, co se zabil v autě, nejmladší brácha máminej. Zůstal jsem skoro jedenáct měsíců. Děda nám roztrhal papíry – doložky, že už zpátky nepojedeme, to nás radši zastřelí [...]. Po návratu z Německa měsíce jsem nedělal, jsem prodal asi tři nebo čtyři tisíce marek, máma mi dala dva nebo tři náramky, zlatý prsteny, to jsem prodal – narušování devizového hospodářství. Teď ty marky, někdo mě udal, dostal jsem dva roky. Prokurátor se mi odvolal, tak mi dali půl roku navíc, dostal jsem třicet měsíců. A přišel jsem domů a v mém bytě bydlel jinej frajer s mojí ženou. Pozdějc jsem zůstal s tou Božkou. *Božena Horváthová, mimořádně krásná žena z rodiny v Brně dlouhodobě usedlých slovenských Romů se stala Tonyho druhou životní partnerkou. Mají spolu tři dnes již*

²¹ V Brně na ulici Leninova 46 (nyní Kounicova 24) sídlila tehdy Krajská správa SNB (Sbor národní bezpečnosti), nyní zde sídlí Krajské ředitelství policie Jihomoravského kraje.

dospělé děti: Reného (1977), Gabrielu (1978) a Tomáše (1984). Každý koukal, stará Berousková, Amerika²², přišla: „Kde jsi vzal tak krásnou ženskou?“ Já, alimentář (směje se zajímavě, náhle ztichne). Ale tam jsem to zase já pokazil, to se nedá napravit. Mě bolí srdce furt za tým. Děti mám, vnuky mám, každý den na to myslím, že nejdu s vnukama, jako děda s bábou, jak má být. V roce 1998 Božena vyhodila Tonyho z bytu, pět let neměl kde bydlet. Tehdy odkoupil z Muzea romské kultury vyřazenou historickou maringotku, v níž chtěl přebývat, ale někdo mu ji odcizil.

V prvním výkonu trestu si Tony zadělal i na druhý trest odnětí svobody, to když se zastal šikanovaného staršího spoluvězně a dostal se do sporu s původcem šikany:

Chyt mě pod krk a praštil se mnou vo železnou postel, [...] „No, to by tak scházelo, aby mně nějaká zkurvená hadica rozkazovala!“ Tak v kriminále říkali Romům, bakeliťáky, brikeťáky, hadice černý. Jak tohle řekl, mně se zatemnilo v očích, já celou dobu jsem neměl jedinej kázeňskej trest, dva měsíce do výstupu. Jsem viděl jenom jeho hubu a bil, bil, [zůstal ležet] na zemi v krvi [...]. Mě na díru, na samotku, vejprask bachaři pendrekama, že jsem lítal vzduchem. [...] A dali mně pět měsíců za to.

[...] Ještě jednou jsem byl zavřenej. [...] To bylo v těch Varech [rok 1978], jak jsem dělal v tý porcelánce, u mámy jsem bydlel v Nové Roli. Přijeli jsme do Brna a tady jsme hráli fotbal na Radlasu a něco jsem měl s kolenem, nemoh jsem chodit, meniskus nebo co, a šel jsem do Úrazovky, to bylo v neděli. Vystavila mně neschoopenku: „A v pátek přijďte na kontrolu“. V tu neděli ještě jsme odjeli do Varů zpátky domů a teď v pátek jsem měl jít na kontrolu a já říkám: „Já na to kašlu [...]“. A bráchanec dělal na hotelu. A to bylo psaný strojem, já říkám: „Bakro, není tady psací stroj? Dopište mně to.“ Tak na recepci gádži říká: „Dopiš mu tam datum, jo?“ Tak to ukončili a já jsem šel dělat. Za dva týdny přijde vedoucí: „Máte jít do kanceláře (šepťá).“ [...] Tam v civilu, kriminální policie: „Máte průser, pane Lagryn. [...] Vy jste se

22 Berta Berousková, roz. Richterová, řečená Amerika, nar. 27. 10. 1928 (Prostějov), v seznamech CT Lety uvedena pod. č. 181, propuštěna 27. 5. 1943. I po válce žila kočovně, setkávala se s Tonym na cestách. Její sestra Barbora, nar. 18. 3. 1926 (Pukanec), vězněna v CT Lety (č. 181) i v CT v Osvětimi II (Z 5370). Po Únoru 1948 Barbora emigrovala do Německa, kde žila s bratrem Tonyho matky, jemuž se říkalo Mia. (Viz pozn. č. 18: Nečas, Brno 1987, 1992.) Rozhovory s Bertou Berouskovou, viz Muzeum romské kultury (MRK): A 25/95 (rok 1989, 1990), A 8/2003, A 4/2004, A 35/2004/1, 2.

Někteří z Tonyho sinských příbuzných a přátel emigrovali do Německa buď hned po válce, nebo v roce 1948. Rodina jeho matky v Německu žila po celou dobu, tedy za války i po ní, viz pozn. č. 6. Tonyho matka měla německou národnost a po únoru 1948 kvůli změně režimu chtěla emigrovat do Německa za zbytkem své rodiny. K tomu TL: „Báli se komunismu [Sintové]: ‚Přijde Rus, bude vládnout tvrdou rukou, s pendrekama.‘ Tak utíkali. My taky, moje máma s ostatníma už byli za Chebem, v Chebu ještě udělali zábavu, pak je převaděči převedli aj s koňama a s vozama, já jsem byl malej, máma mě měla na rukách, roční děcko, ale otec nechtěl jít pryč, tak ju zahnali [ostatní Sintové] nazpět: ‚Běž, tam máš muža!‘“ Tonyho otec k odchodu do Německa nesvolil – pro svoji zkušenost s nacismem nechtěl žít v Německu. Tony dnes lituje, že v roce 1969 nepřešel stesk po domově a v Německu sám nezůstal. Tonyho matka v roce 1981 požádala o vystěhování do Německa. Jako hlavní motiv odchodu své matky TL uvádí fakt, že měla německou národnost a v Československu neúspěšně žádala o odškodnění za rasovou perzekuci. Domnívala se, že v Německu bude pro ni vyřízení odškodnění snazší. V Německu však trvalo další 3 roky, než si vyřídila německé občanství, a odškodnění se již nedožila. TL uvádí, že odškodněn nebyl nikdo z jeho úzké rodiny.

dopustil trestného činu padělání, pozměňování veřejné listiny.“ Já jsem nevěděl, jaké listiny. Já jsem žádnou listinu nepadělal, já jsem myslel nějaký falza nebo to. „Ne, vy jste tady zasáhl do úřední listiny, od lékaře, vy jste si to sám ukončil a buďte rád, že jste si to neprodloužil a nečerpal za to peníze, to bych vás ještě stíhal za rozkrádání socialistického majetku.“ Já jsem za to dostal šest měsíců, že jsem byl už jako dvakrát ve výkoně. V tej Nové Roli neměli žádný případy, já jsem tam byl „Babinský“ asi s takovým případem těžkým. *K zatčení došlo nad ránem, když večer předtím Tony slavil narození dcery*

Rodiče, bratři a sestry Tonyho matky, Vánoce 1960, Německo | Soukromá sbírka pamětníka

Gábiny (1978). Poprvé ji uviděl až v půl roce, když se vrátil z vězení. V roce 1981 se Tonyho matka nechala vystěhovat do Německa²³; se synem se pak neviděla až do převratu. V roce 1991 zemřela v průběhu návštěvy u Tonyho doma.

JH: Jak jsi prožíval převrat v roce 1989?

TL: Auforie veliká (*smích*). [...] Byla demonstrace celorepubliková tenkrát, před Vánoci [1989], sních napadl. My jsme šli taky, Romové, jsme byli v tom divadle²⁴, jak jsme zpívali „Kde domov můj“, jsme šli na náměstí a Štuka tam rozvinul nějaký transparent nachystanej, Milan.²⁵ A teď jsme přišli na náměstí a ten [mo-

²³ Viz pozn. č. 22.

²⁴ Brzy po listopadovém převratu proběhlo setkání brněnských Romů v Janáčkově divadle v Brně, kterého jsem se osobně účastnila, přesné datum setkání si nepamatuji, snad 5(?). 12. 1989.

²⁵ Milan Ščuka starší, nar. 16. 8. 1947 (Spišské Bystré, SK), od roku 1990 ředitel brněnské umělecké agentury ROMART, která fungovala jako hospodářské a účelové zařízení Romské občanské iniciativy (ROI – od jejího založení v roce 1990 jí do roku 2000 předsedal Milanův bratr, JUDr. Emil Ščuka, nar. 1957). ROMART uspořádal např. první Romfest v Brně-Lišni (27.–29. 7. 1990), vydal kolekci tří LP desek „Tradiční romský folklor“ (nahráno v květnu a červnu 1990 ROMART, InterUNIE, a.s., 1–3 LP) a začal vydávat romský týdeník *Romano kurko*. Některé pozdější obchodní aktivity M. Ščuky byly veřejností vnímány jako kontroverzní, jeho podnikatelskou činnost prošetřovala policie. M. Ščuka později přesunul své aktivity do Ruska, Běloruska a na Slovensko.

derátor] do toho [mikrofonu]: „A vidím támle krásnej transparent – Romové jdou s náma, *Čhajori romaňi...*“ začal zpívat, teď gádžové se smáli, tím to skončilo a Štuka říká: „Podte ke mně do hospody, uděláme tam nějaký sezení.“ [...]

JH: *Jak k tomu došlo, že jsi začal pracovat u Milana Ščuky? Bylo to hned v roce 1990?*

TL: No. On mě furt přetahoval, přemlouval, já jsem nechtěl. [...] Božena, jak to slyšela, vzala hadry, vyhodila mě ven. Nechtěla, že u něho budu dělat. Půl kamarádů se mnou přestalo mluvit. [...] A mě to bavilo mezi Romama, víš? Konečně jsme tady a můžeme se ozvat, ukázat, že jsme tady. Furt jsme byli v anonymitě, konečně je doba, že se o nás píše. Kdybych věděl, kam to dopadne, tak se ani ukazovat nebudeme, kam to dojde (*lehce se směje*). Jsem byl takovej nadšenec, nikdy jsem neměl žádnou funkci, nikdy jsem neměl žádný výhody, peníze. A projezdil jsem roky, u tří čtvrtin věcí jsem pomalu byl, co voni jednali, jsem jezdil s ním na ministerstva, sympózia, kongresy a všude. Nic jsem z toho neměl [...]. *Tony pracoval u Milana Ščuky až do roku 2003, prošel několika jeho firmami, brněnským ROMARTEM, firmou Elbako, odjel s podnikatelem i do Ruska, pak do Běloruska, kde Milan Ščuka založil firmu Bjaltěk-trans. Absoloval s ním i „návrat“ na Slovensko, do Košic. V Praze ještě působil při vysoušení sklepů zatopených při povodni v roce 2002. On mě nezajímal, mě zajímalo cestování, ježdění, Roma, že jsem se dostal [mezi Romy], rozumíš? To mě bavilo. Já jsem u něho nic neměl, žádný med, od rána do rána na nohách jak blbec. [...]*

JH: *A proč jsi teda u něho zůstal tak dlouho?*

TL: Neměl jsem kam jít. Božena přede mnou zavřela byt, já jsem byl pět šest let na ulici. Ani táta, ani máma, ani bratři, teď ke komu pudeš? Šest (*zdůrazňuje*) roků jsem se takhle..., musel jsem u toho Ščuky snášet ty jeho rozmary, abych měl kde spat. *V letech 2004–2005 Tony pracoval v Sekci romských poradců, kterou vedl jeho kamarád, někdejší brněnský romský aktivista Rudolf Zajda.²⁶ Poté již nemohl najít žádnou práci, tak před pěti lety odešel do předčasného důchodu. Po dlouhém čekání dostal Tony v roce 2003 od města malou garsonku v opraveném a romskou samosprávou relativně velmi dobře udržovaném pavlačovém domě v centru brněnské vyloučené romské lokality. Zde bydlí se svojí třetí ženou Blaženou Balážovou a dospělým synem Jendou (nar. 1989).²⁷*

26 Bc. Rudolf Zajda (nar. 1960) se v letech 1989–1990 angažoval při vzniku brněnské organizace ROI. Později (od roku 1998) se stal předsedou Sekce romských poradců ČR, která mimo jiné pořádala vzdělávací akce – Tony zde v roce 2004 absolvoval kurz a dostal osvědčení jako Poradce pro osobní rozvoj.

27 Manželka Blažena (manželé od 2012) je ze západoslovenské Holíče, po otci pochází z rodu slovenských Romů Balážů (matka jejího otce je roz. Kierová; Kýrové byli před válkou usedlí i na západní straně československé hranice, např. ve Strážnici), po matce Marii Richterové pochází z rodu údajně polských, respektive v tehdejší německé části Polska (provincie Východní Prusko – Provinz Ostpreußen) žijících Romů Burianských (babička Blaženy Balážové z matčiny strany – Fána Burianská), později v prostoru Československa naturalizovaných už pod příjmením Richter. K příbuzenství s rodinou vlastní manželky

JH: *Tony, kdybys mohl, co bys ve svém životě udělal jinak?*

TL: [...] snažil bych se žít víc pro svoji rodinu. Víš, jak dřív jsem byl takovej větroplach, za kamarády jsem dal život, za kamarádšoft. Ti mě dostali aj do průseru a do všeho. To je asi možná tím, že jsem vyrůstal sám, neměl jsem bratry, sestry, tak jsem hledal kamarády jako rodinu, no a na to jsem dycky dojel.

Protože ten zákon starej, romskej, ten jich tak držel

(Téma měl pamětník pro nadcházející rozhovor již připraveno – v poznámkách na papíře, do nichž při rozhovoru nahlížel, ale text zpatra dále komentoval.)

Sintové jsou strašně hrdí, voni si nepřipustějí něco na svoji osobu nebo na svoji rodinu. U nás nesměl nikdo nikoho urazit, dotknout se slovem ženy, dětí, mámy, táty, rodiny, to byl největší prohřešek. Vytahovat se nad druhým [...], to už tekla krev. Byli všichni takle v rovině, nikdo si nedovolil vystrkovat rohy. Protože ten zákon starej, romskej, ten jich tak držel, jo? Proto nebylo vejtahů, nebylo rejpalů, a když se setkali chlapi, tak se líbali a byli rádi, že se zase viděj. A když spolu jedli, pili, tak ženy do toho nesměly mluvit. Třeba potkali kmotra a prodali koně, propili koně, tak oni pak tlačili vůz a žena nesměla nic říct. „Pozor, byl tady náš kmotr! Uctíme kmotra!“ A když někoho zavřeli, tak se skládali na balíky, na advokáta, jo? Všichni dávali: „Na.“ „Dej, pošli mu.“ „Tady máš na balík.“ Ani nemusela říkat ta ženská, když měla chlapa zavřeného nebo chlapa ženu. To automaticky chodili, dávali peníze. Děti zůstaly samy bez táty nebo tak:

TL uvádí: „Matka mého otce byla sestra Mutyninej báby, matky její matky, takže matka Mutyny byla sestřenice mého otce, za svobodna Klimtová, takže otec a Mutyna byli od bratranců dětí.“ Tony tedy zná svoji současnou ženu od dětství, kdy jezdil za její/svojí rodinou do Holíče. Blaženina matka Marie Richterová byla sestra manžela Marie Klimtové, řečené Mutyna. Tak řečená Mutyna (viz pozn. č. 40) je tedy spřízněná s Tonym i s jeho ženou Blaženou, byť s ní nepokrevně.

Tony jako devatenáctiletý na čundru, 1966 | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] Jó, tam v tom Medlově bydleli ti Filové, Krokové. Tam jsme si postavili stan, to jsme byli s tým Lojzem Kolaříkem celý *(důrazně)* léto tam. Předseda národního výboru dělal kvůli nám schůzi, co s téma dvouma čundrákama u té vody. Pak přišel: „A podte“, dali nám koně, vůz, „a budete svážet zeleninu z polí.“ A my jsme byli rádi, i když bez peněz. [...] hrát jsem se naučil od táty, hrál supr kytaru. [...] Nejsu žádněj profík, ale zahraju si.

„Nate.“ [...] Byli moc šlechtitný tenkrát ty Roma, opravdu. Nemusel nikdo mluvit, oni se podívali, věděli, co mají dělat.

JH: *Na čem stojí čest sintského muže?*

TL: *Čačepaskro rom*, každej chce bejt *čačepaskro*, spravedlivej, pravdivěj, ne inženýr, doktor, to tam nehraje roli. Kdo není správnej, kdo dělá drby, pomlouvá, lže, chlastá: „Běž dál radši.“ „Víš co, kolego? Jdi si mezi svoje.“ Anebo je vyloučeněj. A když je správnej, tak může sedět mezi chlapama za stolama. Za stolama můžou sedět jenom správný chlapi, frajeři a voni si vybírají mezi sebou. Když je na *prastipenu*, nemůže se hlásit, oni si sami vyberou. [...] Nesmí se podvádět svoje lidi, okrádat svoje lidi, nechat svoji dobrou ženu, nechat děti, udávat – konfidovat, bejt u policie, to je všechno proti nám. To byl dycky aparát, kterej nás stíhal, policie, soudy, tak s tím voni nic nechcou mít. A nemocnice, proč jsou *práste*? Že pitvaj mrtvý, oni mají z toho hrůzu.

JH: *Čórky se berou jak?*

TL: To je věc gádžovská, to není [nehodnotí se negativně]... [...] Dneska gádže mají všechno, voni si vzali celej svět. My nemáme nic [...], Romům nedali ani kilometr. No, tak máme právo si taky něco vzít. Protože pánbůh to stvořil pro všechny.²⁸ To byla filozofie naše a nakonec je to pravda. [...] Ať to někdo zkusí, tak žít. Řada gádžů by spáchala sebevraždy: „My to nepřežijem.“ To, co Cigán vydržel a čím prošel, popelem, ohněm, půlka by se zabila, spáchali by sebevraždy. Za blbosti se zabíjej, nevyjde mu škola, maturita, von skočí z vokna. No, Cigán by se tomu vysmál, ale žije dál. V tom je velkej rozdíl gádžo – Rom, jo? My a Židi, my jsme něco prožili.

JH: *Co se posuzuje jako nepřijatelné u ženy?*

TL: Ženská tam taky ani nehraje tak velkou roli, ženská nesmí bejt prostitutka, to je největší bod hlavní. [...] Když byla pěkná ženská u nás a uměla nosit *love*, oni se chlapi předháněli i je unášeli, silnější přišel a vzal tomu slabšímu ženu, a když ten slabší byl slaběj, tak nemoh nic dělat.

JH: *I když vzal ženu Sintovi, tak ho nesoudili, nevzali do prásta?*

TL: (*bouchne pěstí do stolu*) Ne. Ne. Ne! To jsou starý zvyky cigánský, chápeš? Tady byl ten Richtr Rinhalt z Olomouce, ten měl asi devatenáct dvacet dětí a ten Hauer – Dilino z Prahy, to byli chlapi, ranaři, jim tak jenom někdo do ruky nepřišel, z chlapů ze Sintů. A ty viděli nějakou pěknou [ženu] na zábavě: „Pocem holka!“, vzali ju na příčku vozu a odvezli ju pryč. A přišel manžel, dostal šavlama,

28 Srovnej přísloví: *So man bin, o Del man diňa, mi jel the tut olestar.* /Všechno, co mám, jsem dostal od Boha – proto díl patří tobě. Viz Hübschmannová, Milena. *Godaver lava phure Romendar. Moudrá slova starých Romů.* Praha 1991, s. 17.

v každém voze byly šavle, hole. [...] To bylo jako Orient. Strašně brutálně bojovní jsou. Toto jsou slepičky, to jsou bačkory, tydlety Romáci [slovenští Romové].

[...] Třeba u nás ženská, která má chlapa – dlouhý sukně. Neexistuje krátký. Spodní prádlo, nesmí žena ukazovat na šněře, prát, ukazovat. Před mužem jo. Před tátou, před bratrama nebo před jinýma *ladž* – hanba. Nebo ženská před chalapama nesmí mluvit nějaký jejich věci, problémy ženský, že by tam byl chlap a teď vona s druhou by se bavila, to by byla veliká hanba, to neexistuje. To jsou intimní ženský věci, to nikoho nezajímá. Nebo přijdeš někam, řekneš: „Prosím vás, kde tady máte záchod?“, nás nezajímá, že ty chceš jít na záchod, co nám to vykládáš, tak zvedni se a běž a nemluv vo tým. To je taky zákaz, *ladž*. Nebo na koupání, když jdeme, naše ženský si jdou samy a chlapi taky sami. To neexistuje, aby si prohlíželi těla, jaký kdo má. Tam nesmí ani ta myšlenka bejt. [...] Nebo přijede chlap se ženou v autě a teď potká známýho nebo příbuznýho, zastaví, automaticky, žena když sedí vepředu, jde dozadu, nikdy nesmí nechat chlapa sednout dozadu. Dycky chlap dopředu. [...] Chlap nesmí brát do ruky boty, co nosila ženská, ani spodní prádlo. A to víš, že to dělají, to jsou taky pokrytci, no ale na veřejnost jako, no. Jak by ženská vzala botu a praštila mě a vidí to druhéj, tak jsem *prásto*. Nebo suknou. A nevím proč, nesmí chlap uhodit ženu metlou, koštětem, to jsem slyšel, že hned ho dají do *prástipenu*. *Prásto* anebo, *páli čhido*, zpátky zahozej, ven... vyhozenej z komunity, to sou ty dva výrazy.

Nebo chlap nesmí jít v krátkých kalhotkách, v trenkách před ženskou, před svojí jo, ale sestry, tety, kmotry, švagrový – neexistuje, to je *ladž*. Nebo hádka,

Chovanci Diagnostického ústavu, Tony s kytarou, 1964,
Nový Jičín | Soukromá sbírka pamětníka

TL: Hlavně [Romům] chybí práce... a větší tolerance od gádžů. A někteří by potřebovali karabáč, chybí jim převýchova. Oni nemají převýchovu. [...] o ně se roky nikdo nezajímá, hlavně od té revoluce, a voni si každěj dělaj, co chtějou. Ještě přece za komunistů se drželi, měli nějakěj respekt, strach z něčeho. A já, dyž jsem byl v domově, tam nám dávali zabírat, tam byl makarenko. A dneska vím, že to bylo dobrý pro mě. [...] Třeba, když jsme chtěli na vycházku, každěj pátek bylo hodnocení, [...] přes týden jsme museli sledovat noviny, nástěnku, politický dění, sportovní dění, co se děje ve světě. V pátek bylo na klubovně zasedání našeho oddílu a vychovatel se nás ptal, dával nám otázky, takový kvízový, a my jsme je museli odpovídat a podle toho jsme dostávali body. A když jsme měli 85 bodů, mohli jsme v neděli na volnou vycházku. Tak my, chtěj nechťej, jsme se museli zajímat, co se děje tam v Egyptě, v Americe, v Sovětském svazu [...]. Přes týden jsme si to zapisovali, biflovali [...] Já to nelituju, mně to hodně dalo, protože jsem se začal zajímat bárs vo co, vo kulturu, vo slohy, vo architekturu, vo zeměpis a tak dále, politický dění. Dneska ty mladý nevijou nic!

nějaká ženská na mě vyskočí a bude se se mnou hádat [...]. „Víš co, zavři hubu, pošli svýho manžela. S ním se budu bavit, s tebou ne.“ Musí zavolat manžela. A když je to blbec, tak se s ní bude hádat a pak se mu všichni vysmějou: „Ten, co si dělá jméno na ženskejch, s ženskejma se hádá, pere.“ Nebo to je stejný, přijde starý chlap, bude proti mně něco mít, dá mně facku nebo na mě vyskočí. Moje povinnost je říct: „Dobře strejdo, jste starší, pošlite vašeho syna. S ním se budu bavit.“ Rovná síla s rovnou, ne starý s mladým. To je jasný, že mladej zbijí starýho, to není umění, to je hanba.

Nebo ženský nesměly rodit ve voze, *prásto* vůz. Zima nezima, musely jít ven. Když se jezdilo, tak do maštali, k sedlákům, do stodol. Okamžitě *prásto* vůz, jak tam je nějaká krev, zapálili. Po mrtvých věci zapalovali, nenechali nic. Aj i když zemřel mimo vůz a zůstaly věci, zapálily se, žádný: „Dej mi to, já si vezmu sako nebo kabát.“ To se zapalovalo. Já vím, že můj strejda se zabil v autě, měl šesta-dvacet roků. Když jsem tam přišel, on byl přesně postava na mě, všechno pasovalo, boty, košile, obleky, on mně dycky dával. Halda, jeli jsme s bratrancema na takový smetiště, tam se to zapálilo, vůz se zapálil. [...] Nesmíme ani bydlet v baráku po doktorovi, po hrobařovi, to je *prásto*. Nesmíme někoho prásit bezdůvodně, to znamená nesmíme nikomu sprostě nadávat. [...] Ano, to jsou hned problémy, když někdo někoho prásil. Nebo brát do huby ve zlém mrtvý. Velkej problém, to tě zabijou, za mrtvý.

[...] nesmíme pomlouvat *Sintes*, nesmíme se vytahovat před druhýma, Sinto nesmí bejt chlubitvej [...]. Když to dokáže, nesmí o tom mluvit, to každej ví, co dokázal, je frajer. On nemusí mluvit, za něho mluví činy. [...] Bylo mezi náma hodně hudebníků a dobrých, hrávali v kavárnách, v restauracích už za Rakouska, ale voni netoužili bejt nějak slavní. Voni mezi sebou jako chtěli bejt, nikdo nechce bejt poslední, aby byl ten bačkora. Každý se snažil být chlap správněj. A musí mít soucit s jinýma, věřit v Boha, mít rád lidi, přírodu, zvířata, nesmí bejt špinavec. Úcta k starším, k rodině, bránit svoju rodinu. Kde není táta, zastupuje nejstarší syn, je mluvčí rodiny. I před mámou má přednost. Umře táta, nejstarší syn je šéf rodiny, máma musí bejt ticho. Nesmí být [...] podlízavej, musí mít svou chlapeckou hrdost a svým chováním si ji musí taky udržet, potom je váženej mezi všema.

JH: Jaké platily zásady ohledně stravy?

TL: Nesmělas jíst psa, koně, to byl těžkej *prástipen*. Kůň, že jsme s ním rostli, jak náš přítel. [...] Ten jich táhl, ten jim pomohl z jednoho místa se dostat na druhé. Když je honili, pronásledovali, tak přes noc zapráhli a byli pryč, jo? No. Tak kůň byl nejvíc, a kdo ho snědl, tak byl ras, když jedl svýho přítele nejbližšího, psy jedli zase komedianti, proto my jsme s nima nikdy nejedli. Slovenský Roma taky jedí psy, v některých oblastech aj koně jijou normálně, tak proto všechny slovenský Roma po válce byli vůči nám *práste*. To vždycky říkali starý Roma, ty *Kejbri*

jsou všichni *práste*. My jim říkáme *Kejbri* jako slovenský Romové, tak jako Vlachi jim říkají *Rumungre*. *Kejbro* znamená brouk, *keba* německy,²⁹ [...] že vylezli ze země, že kdysi bydleli v tech zemljankách, [...] však ještě tenkrát jsme jezdili za první republiky, bydleli v děrách jak ti brouci, a kor ještě za Rakouska. [...] No, nemáme se rádi. My jsme s těmadle Romama nesměli za stůl sednout. [...] Všichni byli *práste* v padesátých letech. [...] U nás se vždycky muselo vařit čistě, z čistých kastrolů. Kastrol se nesměl postavit na zem, kde se šlape, kde jsou plivance, nebo kde psi čuraj. [...] Co dáš do huby, nesmí přijít do styku s takovýma věcmi. [...] Běda na zem kastrol a přejít ho ženská suknama. Nebo když lžička spadla na zem, to už nikdo neutíral. Oni měli přísný zásady, kolikrát některý byli umouněný, ale když viděla, jak se chovali, to ani šlechtici se tak nechovali. Anebo chytili jsme nějaký chudáky, žebráky, *zinda* – to slovo nikdo nezná. *Zinda*. Když řekneš *zinda*, to znamená všechno lituješ, je ti ho líto a cítíš s každým, to je jedno, ať na zvířata, na psy, chudáky zmrzlý, *zinda*, ach *zinda* (*říká to s velkou pokorou, zjible*), když řekli, tak už šli a dávali žebrákům, vzali je k vozům. [...] Pokud to byli Sinty, tak se vařilo a posílalo všem, jeden bez druhého nejedl. My jsme stáli třeba pět vozů, máma uvařila, do pěti talířů musela dát jídlo a žádný trošku, aby na voko, pořádně naložit: „Zanes to tam, kluku.“

[...] Kolikrát Sinty: „Jseš Sinto? Tak jseš náš!“ Neptali se, z které rodiny, to je jedno, jestli jseš z Rakouska, z Německa nebo z Polska Sinto. A už se to vytrácí, [...] teď se ptají, z které ste rodiny, protože s různými rodinami měli problémy. Ale dřív to tak nebylo.

JH: *Kdo jsou ti „konzervativní Sintové“, které občas zmíníš?*

TL: [...] takových je tady víc. Jsou v Hradci [*Králové*], v Moravské Třebové. [...] Bockové, Entnerové, Schneebergerové... Já ani moc mezi ně nechodím, já konzervavec nejsem dávno, já jsem liberál.

JH: *Probíhají u Sintů soudy i dnes?*

TL: Jo, šak v Hradci je náš hlavní šéf, Janko Brand. Ten zase se jezdí do Německa radit a přijde sem a dává nám rozumy. [...] my jsme liberálové, Morava, nás se to netýká: „Co vy si děláte v Čechách, do nás nemluve.“ [...]

JH: *Když je někdo prásto, co to znamená konkrétně?*

TL: Nesmí mezi svoje lidi, ke své mamě, k svému tátovi, ke svým bratrům. Nikdo mu nesmí podat ruku, bavit se s ním. Dát mu najest, pomoci mu.

²⁹ Německy brouk – der Käfer. Název *Khébrca*, *Khejbri* užívaný v souvislosti se slovenskými Romy viz také: Berkýová, Renata. Základné rysy kultúry a jazyka Sintov (prípadová štúdia – sociolingvistická situácia a kultúrne prvky rodu Šlajfiarov). Bakalárska práca. FF UK, Ústav jžní a centrální Asie. Praha 2009, s. 34.

JH: *A dřív, kdo byl prásto, jezdil zcela sám nebo v jisté vzdálenosti za skupinou?*

TL: Sám a nebo někde bylo, že dostal na hrníček červenou stužku, ten hrníček byl *prásto*, talíř měl *prásto*, nikdo z toho nejedl, nikdo nepil.

JH: *Jak se vyjímá z prásta?*

TL: Toho vyslechnou: „Podejte si ruce, v životě nesmíte mít problém. Vždycky, když se potkáte, žádný skákání na sebe, žádný rvačky.“ Musej se usmířit, udobřit, před všema si podat ruce a jede to dál, jak kdyby se nic nestalo. [...] Zaplatí akorát, co se tam vypilo a snědlo. Nic víc, žádný peníze neexistuje vybírat.

JH: *Proč se nemá u Sintů mluvit o zvycích?*

TL: Proč? No, tak odhalovat svoje. Jsme jak Židi, já když se optám deseti Židů: „Jseš Žid?“ Tak devět řekne: „Ne,“ a desátej řekne: „Ano su.“ Víš, to je to stejný: na co gádžo potřebuje bejt chytřejší? Je chytřej a ještě bude chytřejší, než je? Ještě víc nás bude moct ovládat? Když pronikne do naší mysli, do našeho mozku a srdce. To nepotřebuje, a kor řeč vůbec né. To je velkej prohřešek. Šak z tohodle možná bych měl velkej průser mezi našema. Jednou, víš co, na mě vyskočili v Moravské Třebové. Taký jsme tam byli na pohřbu, viděli mě v televizi. Jak dělal Ščuka v Praze ten Ples Romů, tu Miss Roma [Palác kultury, 25. 2. 1991], já jsem tam rozdával ty plavky těm holkám. Ale to byly nový, Modeta Jihlava, von mě pro to poslal. A voni na mě skákali: „Jak sis dovolil brát ženský plavky do ruky?“ Já říkám: „Poslouchejte, kluci, ty plavky byly nový, to ženská na sobě neměla.“ „Ale to se nesmí“, toto tamto. [...] No, pak jsem se zvedl, vodešel jsem. A vod tý doby oni se mnou moc... Nespolehlivej. Krz plavky.

JH: *Kým se cítíš být?*

TL: Československej...

JH: *...Sinto?*

TL: Ani ne, já jsem žil jak Rom.

JH: *Jaký máš vztah k termínu Rom?*

TL: V naší řeči si tak říkáme po celým světě. To jsem rád dycky vysvětloval v Německu: „My nejsme Rom.“ „Ale jsme taky,“ říkám. „Jak řekneš svojí ženě?“ „No, moje *romňi*.“ Říkám: „Je tam to *rom* – a ty jseš co její?“ „No já su její *rom*.“ „No, vidíš to. A jaký *chaben* jíte?“ „*Romano chaben*.“ Říkám: „Vidíš, zas je tam to *rom*–. Rozumíš?“ Tak já jsem se s nima dycky hádal.

JH: *Ovládáš sintský romský dialekt?*

TL: Já umím slovenskou romštinu, sintskej, taky olašsky [...]. Já jsem se dva roky mezi Vlachama pohyboval, aj v kriminále, aj tak s kamarádama [...].³⁰

JH: Jaký mají Sintové poměr k olašským Romům?

TL: Vlachové mají hodně z nás, [...] měli stejnej způsob života, akorát jinou řeč, byli divočejší. Kšefcmoni, záliba v zlatě tak jako naše Roma, v koních, kočování. My jsme je jako moc nemuseli, ale když přišli, tak jsme neodmítli. [...] Málo, málo se stane, že si někdo od nás veme olašskou. Oni jsou ale rádi. Pamatuju si, když naši staří chlapi byli komotři jejich, tak oni se tím chlubili. Za první republiky mezi Cikánama byli Sinty šlechta. Nejpečnějši vozy, oblíkaný elegantně, chování měli, koně stříbrem vykládaný postroje [...]. Naši byli obchodníci, čórkaři, oni si uměli udělat, artisti, kdysi jezdili aj s kolotočama, aj cirkusy měli Sinty. Některý byli vážení aj řemeslníci. [...] Sintové, český Roma se už přizpůsobili společnosti, ve který žijou. Oni [olašští Romové] jsou ještě divoký, to jsou Tataři, oni nerespektujou nic. Rozdíl je v zemi, kde žili. Staletí vyrůstali v zaostalé zemi a ty [Sintové] staletí žili v kulturnějši zemi na tym západě, tam už byla jinačí kultura než tady na východě, mezi Slovanama na Balkáně.

Antonín Weinrich (zleva), jeho bratr Štefan, 80. léta, Německo | Soukromá sbírka pamětníka.

TL: [...] To byl správnej Rom na všechno. Veselej, kamarádskej, štědrej, riskoval, jako chlap se postavil aj sto chlapům. Když bylo sto chlapů a byl tam jeden nepřítel, on tam šel: „Cos měl za řeči? Jseš chlap? Pod!“ Férovej, přímej, takový už se dneska nenaroděj. Taková doba už takový lidi nevychová, nevypěstuje, jak byli ty starý Roma. Voni nebyli nic, neuměli čist psát, a když někam přišli mezi lidi, dokázali mezi lidima tak splynout a tak to postavit, že ty lidi jim věřili, jo? [...] On byl pak v Leopoldově šampion, John Luis mu říkali. A taky snědl na posezení celej jídelní lístek, když šel do hospody, patnáct dvacet obědů snědl naráz, on byl na všechno chlap.

30 Na tomto místě TL zmiňuje i legendární vraždu olašského Roma jménem Báno (příjmením snad Kudrik), který byl zabit jinou skupinou Olachů z „krevní msty“ pro své zpupné a kruté chování (k tomu TL: „Bral vysoké pokuty, bral koně, zlato, znásilňoval.“) Dle výpovědi TL se případ měl stát někdy v padesátých letech před trvalým usazením kočovných Romů (1954/55?), Bánovo tělo bylo zašito do koně a zahrabáno. TL v nepublikované části vzpomíná, jak se jeho kočovná skupina setkala na cestách s vdovou po Bánovi. Ta jezdila ve výrazném bohatě vyřezávaném voze. Sám TL byl později vězněn v Říčanech u Prahy s jedním z Bánových vrahů, mužem řečeným Lambordžo (z rodu Lakatošů) i s Bánovým nejmladším synem (Milan, řečený Harašta, příjmením buď Kudrik nebo Stojka). Tonyho matka byla zase v Želiezovcích vězněna s Pirožkou Lakatošovou, o níž Báno usiloval a s jejíž pomocí coby volavky byl chycen a zavražděn. TL tedy znal případ z výkladu obou stran. Soud se údajně odehrával za početné účasti olašských Romů v Praze na Pankráci. Událost se odráží v olašské písni – Legenda o Bánovi, začíná slovy: „So jekbvar malade, le Bános murdarde...“, píseň zaznamenala Eva Davidová, událost zmiňuje také ve své knize – viz Davidová, Eva. *Romano drom/Cesty Romů 1945–1990*. Olomouc 1995, s. 233–234, poznámka č. 4.

Výkopové práce, 80. léta, Brno | Soukromá sbírka pamětníka

TL: [...] ještě za komunistů, když jsme pracovali. Pracoval jsem ve Šmeralkách [...], ve fabrice. Všechno možný jsem dělal. Jsem byl u stavební údržby, u zedníků a pak jsem jezdil s tou ještěrkou, jeřábíka, vazače, elkaristu u zedníků, závozníka v Sigmě, samý takový práce manuální. [...] Musel jsem, měl jsem exekuce na soudy, na vazbu, ani jsem nevěděl za co, furt jsem dobíral jen nula nula, pět set záloha a dobírka nula. Dvě třetiny z platu mně brali dvanáct roků, než jsem to všechno splatil. [...] Kopali jsme základy na baráky, to sídliště z Králového Pole do Žabin, tam je ten Rubín [i dnes známý brněnský kulturní dům] . [...] to jsme dělali my pod Svazem Romů [Svaz Cikánů – Romů], Roma Brno firma, v šedesátém devátém. A neplatili nás furt, měsíc, měsíc a půl. Pak se tam kluci pohádali s nima na tom ústředí, tak nás propustili a šli jsme pryč.

policajti, každou chvíli měli jiný jména, falešný. Moje babička – správně byla Hauerová, přišli z Rakouska do Čech, pak byla Steinbach, děda byl Reinhold Landsberger, správně Kraus, to je židovský jméno, hodně měli od Židů jména: Richtr, Bock, Schneeberger.³² [...] Z tátové strany, od tátové babičky bratr, měl cirkus jménem Aleš. Ten ještě dodnes jezdí, ty Herrmanové, to byli Sinty-Židi a komedianti namíchaný, světáci, ta rodina Herrmannů. No, a voni dodnes eště existují. Táta v tom cirkuse hrával, no a pak přišli takový ty konzervativní Sintové a ti řekli, když tady zůstaneš, budeš *prásto*, tady se krměj ty zvířata koňským masem a voni to zpracovávají a vy tam chodíte jíst. Tak táta i se svým bratrancem, ten tancoval s hadama, museli z toho cirkusu odejít.

JH: *Jaký mají Sintové vztah k českým Romům?*

TL: To jsou naši bratraci, bratři. Třeba moje máma je z Hauerů, její maminka celý život v Německu, ale pocházela z českých Hauerů. Děda byl z německých, Landsberger, správně Kraus, narodil se v Hamburku, to byli ti Prajsáci, *prajstige Sinti* se jim říkalo. *Lalare* jsme my, český Sintové, tak se nám říká v Německu.

Gäckane jsou oni, německý, *gäckano* je Němec v romštině, jako je gádžo, *gäckano* Němec. [...] ³¹

JH: *Jak to myslíš, „správně Kraus“?*

TL: No tak oni si dávali všelijaký jména, ne? Třeba něco udělali, šli po nich

31 Viz Elšík, Viktor. Sinská a manušská romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka. In: *Romano džaniben*, jevend 2005, s. 162–186.

32 O společném sdílení světa na okraji ze strany Romů a Židů viz: Rozhovor s Karolem Efraimem Sidonem, vrchním rabínem v ČR. In: *Romano džaniben*, 1–2/2000, s. 3–11.

JH: *Jistí naši Romové z rodu Richtrů, Vintrů a dalších se počítají tu k českým tu k německým Romům. Jak to je?*

TL: [...] jedni furt žili v Čechách, jedni v Německu, v Rakousku, ale v podstatě je to furt jedna rasa, ať si říkají, jak chtějí, jestli český Romové nebo německý Romové. [...] Všechno přišli z Německa. Všechno německý jméno – Růžičkové, čeští Romové, byli původně Rosenberger, růžovej kopec. Ale jsou aj komedianti Růžičkové, artisti, to jsou Neromové. I Lagronové jsou artisti z cirkusu aj Cigáni – český Roma.

JH: *Světští nemají nic společného s Romama?*

TL: Možná kdysi dávno, jejich předkové tak vznikli. Václav Kučera, loutkář, to byl tátově kamarád z Králového Pole [Brno], komediant. On říká, jak vznikl komediant: „My jsme vznikli z vás, z Cigánů, z Romů.“ Prej to byli kdysi takový vydědenci, tuláci, spávali ve stodolách, ve stohách a někde ráno se probral, tam stáli Roma s vozama, vzali ho, dali mu najest, šel jim pro vodu, pro seno, staral se vo koně. Zůstal u nich, nechali si ho, vzal si nějakou holku, kterou nikdo nechtěl z Romů, narodily se bílý děti, kočovnej způsob. [...] Každý komediant měl předka Roma. Přesně proto, že když se optal světáků komediantů: „Jseš gádžo?“ „Ne.“ „Jseš Rom?“ „Ne.“ No tak... cigánský míšenci, tak jak je za Hitlera brali.

[...] A dneska taky je to tak, že oni ty český Roma si začali říkat, že sou světský, protože se odlučují od těch slovenských. Protože tam je větší tá ostuda [u slovenských Romů]. O těch českých Romech tady nikdo nic neví, oni splynuli a nejsou nějaký problém. Ani je neukazují v televizi, chatrče, že by něco rozbili, zničili. Takže voni radši dávají ruky pryč: „My jsme světáci.“

JH: *Co myslíš, proplétaly se i rodiny českých a na Moravě usedlých tzv. moravských Romů?*

TL: Jasný, kteří nejedli, tak vznikli tady ty český [Romové] – Jasáci. [...] To je takovej míšung moravskejch Romů a českých. Jasáci se jim říkalo, že to byli bujný chlapi, Růžičkové, Absolonové, ten starej Absolon Tonda.³³ [...] Jezdili za první republiky aj po válce s vozama, brousili, pantofle dělali. To jsou z Černovic [dnes brněnská městská část] z osady Kostlivárna, Stránská skála³⁴, no většinou tam byli

33 TL v nepublikované části uvádí, že jde o rod Absolonů, který se po válce usadil v Benešově. Někteří Absolonové se dosud věnují z tradice vzešlému podnikání s koňmi aj. Předek rodu, Antonín Růžička (syn Václava Růžičky a Sintky z Liberce z rodu Raiminiusů) byl vězněn v Osvětimi II (cikánský tábor se nacházel v části Osvětimi II-Březinka, německy Auschwitz II-Birkenau, ten byl od hlavního tzv. kmenového tábora – Osvětimi I vzdálen 3 km), v místě cikánského tábora nechal po válce zbudovat drobný památník (foto viz Nečas, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha–Terezín 1999, s. 80–81 nebo tentýž: *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno 2005, str. 317). Po válce převzal A. Růžička příjmení své manželky – Absolon. Jeho potomci dosud působí v Benešově, z tohoto rodu pochází i v současném šoubyznyosu proslavená zpěvačka.

34 Správně Kostlivárna (dnes v brněnské čtvrti Slatina), nouzová kolonie domů chudých, nezaměstnaných i Romů vznikla na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století kolem zaniklé továrny na spodium, podle níž dostala své jméno. Stránská skála je známý brněnský skalní útvar, který se nachází nedaleko zmíněné lokality, je situován mezi brněnské čtvrtě Slatinu a Líšeň (viz Wikipedie). Viz také Nečas, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno 2005, str. 90–95.

ti Jasáci. Lesáci byl zase Čenda Růžička³⁵ a Serynkové, hodně černí, jenom v lese žili. [...] Kdysi dávno na nás gádže dělali hony a všechny Roma žili v lesích [...]. A někteří ještě od strachu furt žili v těch lesích, měli ten zvyk, to byli Lesáci.

Když vězňům v Osvětně brali krev pro německý lazarety,
to už jim byla jejich krev dobrá

JH: *Ráda bych si ještě ujasnila, jak to bylo u vás za války – otec s rodiči a bratrem byli v cikánském táboře v Letech?*

TL: On a [jeho] rodiče ano, ty tam zahynuli, ale [jeho] nejmladší bratr ne, on byl v Hodonínku slobodník, Fasi – Jan Lagryn.³⁶ [...] A oni byli tři bratrance, Fasi, Láblo, Házo. A víš, proč je dali do Hodonína dělat ty slobodníky? Protože uměli německy, česky a uměli *romanes*. Fasi byl zavřenej tady [v Brně], na Orlí bylo Gestapo. A proč byl zavřenej – on měl mámu téhdle holek, co je ta moje sestřenice Jana Marhoulová, Murinka, a Fanyňka.³⁷ Ta jejich máma byla z pražských Romů, českých, esi Krausová anebo co, a rodiče původ jako naše – Lagryn. A voni pendlovali Praha – Liberec. Táta už bydlel v Praze, děda chvíli u Liberce, pak zase v Praze. A tendle Fasi jezdil Liberec – Praha. Jednou přišel z Liberce do Prahy a tu svoji ženu našel v hospodě s druhým. A on už něco jako zaslechl, že vona s ním táhne, Dunaj mu říkali. Tak von se otočil, jel zpátky do Liberce a namluvil si gádži, Němku a s ní měl kluka. A přišli tyhle rasový zákony, jeho rozvést, děcko do převýchovy do Německa, ani nevíme, kde je, a on šel první do lágru z naší rodiny, za to... [...] Mně táta vykládal, že nejdřív byl tady na Orlí, to bylo kdysi Gestapo.³⁸ Po válce tam byla státní bezpečnost. Víím, že za toto, že narušil tu rasu, eště ani jeden z nás nebyl v lágru, von už byl zavřenej. Fasi – Jan Lagryn. A pak ho dali dělat tam toho kápa, nebo co to bylo, ty slobodníci, do Hodonínka, a rodiče měl v Letech a bratra. Jan Lagryn, 1910, Český Brod narozen, to víím přesně. Táta byl nejstarší bratr, ročník

35 Čeněk Růžička, nar. 1946, prezident Výboru pro odškodnění romského holocaustu (VPORH), žije v Hořicích v Podkrkonoší, kde má sídlo i VPORH.

36 Otec TL, Josef Lagryn, je uveden v seznamech vězňů CT Lety pod č. 76, v seznamech vězňů z CT v Osvětimi II pod č. Z 7282, 3. 8. 1944 odtud odvezen do Buchenwaldu. Jan Lagryn, řečený Fasi, nar. 16. 9. 1910 (Český Brod), v evidenci z CT Hodonín uveden pod č. 3419 od 9. 10. 1942, do Osvětimi převezen 21. 8. 1943; v seznamech z CT v Osvětimi II uveden pod č. Z 7283, odtud převezen 15. 4. 1944 do Buchenwaldu. Naproti tomu TL uvádí, že Fasi dle svědectví jeho otce v CT v Osvětimi II zahynul. Každopádně po válce se Fasi z internace již nevrátil. Rodiče obou bratrů byli věznění a zahynuli v CT Lety, otec Lagryn Willibald, nar. 1887 (Knížecí, okr. Děčín), v seznamech CT Lety (uveden jako Lagryn Vilém) pod č. 77, zemřel 4. 2. 1943; matka Lagrynová Anna, nar. 1884 (Neudeck), v seznamech CT Lety vedena pod č. 77, zemřela 1. 2. 1943 (viz pozn. č. 18: Nečas 1987 a 1992).

37 Jana Marhoulová, roz. Lagrynová/Lagrinová, nar. 29. 4. 1932, i s další rodinou vězněna v CT Lety pod č. 83 od 5. 8. 1942, propuštěna 21. 1. 1943 minimálně spolu se sestrami Františkou, řečenou Fanyňka a Marií, řečenou Murinka. Rozhovor s Janou Marhoulovou z roku 1997 je uložen v Muzeu romské kultury pod přírůstkovým číslem: V 83/97. Viz též pozn. č. 14.

38 Na Orlí 30 v Brně působilo od 15. 3. 1939 do léta 1944 Policejní ředitelství, jehož věznici Gestapo využívalo.

1903, Fasi byl nejmladší, hrál kytaru dvoukrkou, jako kluk hrál v šram muzice v Rakousku, když jezdili, on byl dobřej muzikant, frajer chlap a fešák. On to musel dělat [„kápa“ v CT v Hodoníně u Kunštátu].

JH: *A pokračoval s transportem romských vězňů z Hodonína do Osvětimi?*

TL: Tam zahynul, táta to viděl, zaživa ho hodili na mrtvolu, už nemoh chodit na nohách, a táta říkal, já jsem stál za tým plotem, k němu jsem nemoh, to byly ty sektory a on byl na té haldě těch mrtvých a jeli do krematoria. Eště na mě mával [...].³⁹ Láblo, vím, že to byl jejich bratranec. Láblo, Fasi a eště byl jeden [...] mezi nima, Házo, a oni byli bratrance. Mutyny strejdové. Její babička, moje babička byly sestry.⁴⁰ A manžel Mutyny byl bratr mý mámy a strejda mé současné ženy Blaženy.

JH: *Víš, že ani jeden z těch tří neměli dobrou pověst v tzv. cikánském táboře v Hodoníně?*

TL: Já vim, to jsem slyšel, to nic nebylo, Jano, to nic nebylo (*naléhavě*)! To v Osvětině se děly horší věci [...]. My jsme vo tym slyšeli, ne? A strejda, co byl v Rakousku, ten důstojník [Josef Lagryn, viz pozn. č. 8], říká: „Já jsem mu psal, Fasimu, můj táta je zavřenej v lágru, zahynul, moje máma, bratr, a ty děláš kápa?“ „To já musím.“ On tam aj jezdil za nim na návštěvu [strýc], ano, on byl světlej [...] a Fasi mu říká: „Já musím, oni mě zabijou. Oni nás na to vybrali, že umíme německy, česky aj cigánsky, a my dybysme to nedělali, jsme zničený, zlikvidovaný. Já vim, že mám tátu, mámu a bratra taky v lágru. Ale voni tady dělaj zle, my jsme už kolikrát dostali vejprask kvůli nim...“

³⁹ Viz pozn. č. 36.

⁴⁰ Zmíněná trojice Sintů, kteří v CT Hodonín vykonávali významné funkce ve vězeňské samosprávě, je občas zmíněna pamětníky – bývalými vězni CT, a to v negativním světle, viz: *Ma bisteren – Nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942–1943)*, Brno 1997, s. 26; dále Nečas, Ctibor: *Pamětní seznam II. Hodonín*, Praha 2014, str. 12 a 53. Vězeň z CT Hodonín FD zde uvádí: „Přivezli je z Německa, kde byli jako vojáci, ale z hlediska toho, že byli Roma, tak nemohli sloužit u vojska, tak je dali do lágru, ale oni řídili ten lágr.“ Tak řečený Láblo, dle nepublikované informace Ctibora Nečase oficiálně Emil Klimt, nar. 24. 5. 1911 (Stepanowitz), v CT Hodonín veden pod č. 3417 od 9. 10. 1942, do Osvětimi odvezen 21. 8. 1943. V seznamech vězňů CT v Osvětimi II uveden pod č. Z 8657, 15. 4. 1944 odvezen do Buchenwaldu. Láblův osud po válce mi není znám. Tak řeč. Házo je dle Ctibora Nečase oficiálně Josef Poser, nar. 7. 1. 1923 (Dachenbach), v CT Hodonín veden pod č. 3418 – to následuje po Láblově č. 3417 – též od 9. 10. 1942, ale do Osvětimi byl odeslán již 7. 4. 1943 (Nečas, 2014, str. 53 u jeho jména uvádí: „3. 12. 1942 uprchl, po dopadení vrácen do Osvětimi“) – v seznamech romských vězňů z CT v Osvětimi II však nenalezen (viz pozn. č. 18: Nečas, 1987 a 1992.) Ještě v padesátých letech Házo údajně odeslal otci TL z Německa balíky s jídlem apod. TL tvrdí, že se Házo jmenoval Lagryn, nikoliv Poser, i přesto může jít o stejného člověka. Jak vyplývá i z rozhovoru, Romové měnili svá příjmení. Tak řečená Mutyna, jinak Marie Richterová, roz. Klimtová, nar. 1924 (Trutnov), po obou rodičích Sintka, její matka byla „Sudetka“ – pocházela ze Sudet, z rodu Schneebergerů, otec Ferdinand Klimt. Tony o Mutyně mluví jako o neteři Fasiho, Lábla a Háza, společné příjmení jejího otce a Lábla (Klimt) by tomu mohlo napovídat. Pokud byla matka otce TL (z rodu Hauerů, později Steinbach) sestrou babičky paní Mutyny, pak také Fasi (jako bratr otce TL) byl s paní Mutynou spřízněn – přesně byli vlastníci, dle TL: „od bratranců dětí“. Opakovaně se však setkávám s tím, že pamětníci vlastníky zaměňují za bratrance. Ad relace k paní Mutyně, viz pozn. č. 27. Rozhovor s Marií Richterovou (řeč. Mutyna) z roku 2004 uložen v MRK pod přírůstkovým číslem A 34/2004.

JH: *Tatínek byl tedy vězněn v Letech i v Osvětimi. Srovnával někdy obě místa?*

TL: To jen ten bláznivej Polanský, aj mě tam zkreslil.⁴¹ V životě bych takovou blbost nevypustil z huby, že Lety byly horší než Osvěncin, šak to byla fabrika na smrt. Tam přišly miliony lidí denodenně vo život. On porovnává Lety..., to byl pionýrskéj tábor proti Osvěncínu. Tátovi v Osvěncině umřeli všechny čtyři děti, aj žena, rodiče v Letech, bratr v Osvěncině, Fasi. [...] sám Nečas mně jednou řekl, že s jedním z těch tátových synů chodil do školy.⁴²

JH: *Tatínek někdy vyprávěl, jak to bylo v Osvětimi s jeho první rodinou?*

TL: Šak mně furt dycky vykládal. [...] ženy tam dělaly..., táhly tam s kápama za kousek chleba o přežití. On se se svojí ženou tam rozešel, oni jí říkali Mucka, Pavlína Šmídová se jmenovala za svobodna, narozená tady v Brně, v Zábrdovicích je křtěná, a on s ní byl asi pětadvacet roků, pět dětí, jedno zemřelo před válkou a čtyři ve válce.⁴³ A vona naváděla svoje děti, tam v noci čurali do plechovek takovejch, nebo měli strach na ten záchod, tam v noci hned stříleli, jak vrzly dveře, aby to na tátu lili, říká táta: „Já jsem měl čtyřicet kilo, já jsem byl muzlman,⁴⁴ já jsem byl nemocnej a vona furt: Von je nemocnej, von se nehlásí do nemocnice!“, jo? A ted' byla nějaká dezinfekce, že jim udělaly ty pochcaný deky, nechala mu zavázat takovej ranec a táta říká: „Já jsem to nemoh zvednout, kluku, a vona mi dala rozkaz, abych to zanesl na tu dezinfekci. Ted' já jsem si na to sedl a plakal jsem, říkám jsu mrtvej, přijdou esmani: „Co tady děláš?“ A v tom přišel Sinto, kápo, a von říká: „Co pláčeš?“ Podivej, moje žena, kam mě posílá, já to neunesu, šak mě tam zabijou.“ „Která to je žena?“ Zavolal ju: „Pocem, to je tvůj muž?“ Jo, já jsem mu dala příkaz, von to nechce dělat.“ „Jak dlouho jseš s ním?“ „Dvacet pět roků.“ „Kolik máte dětí?“ „No měli jsme pět, máme čtyři.“ „A ty se nestydíš ho tam

41 Polanský, Paul. *Tříživé mlčení. Svědectví těch, kteří prožili Lety*. Praha 1998.

42 Historik Ctibor Nečas (nar. 1933) v e-mailové korespondenci s JH ze dne 2. 6. 2014 uvedl: „Františka Lagrina mám na fotografii z 1. třídy a zasáhlo mně, když jsem jeho jméno našel jednoho večera při excerpcování vězeňských knih v Archiwum Państwowe Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince. Ten zásah byl natolik hluboký, že jsem dávnému spolužákovi dedikoval nejobsáhlejší svou práci *Romové na Moravě a ve Slezsku* (2005). Zmiňuji se o tom blíž v posledním rozhovoru, který se mnou vedl M. Schuster.“ Záznam rozhovoru Michala Schustera se Ctiborem Nečasem ze 3. a 15. 4. 2013 uložen v Muzeu romské kultury pod číslem: NA 5, NA 10. František Lagryn, viz pozn. č. 43.

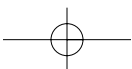
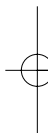
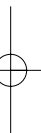
43 Pavlína Lagrynová/Lagrinová, roz. Šmídová, řečená Mucka, nar. 16. 6. 1908 (Brno-Husovice), v CT Lety vedena pod č. 76 od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezena 4. 5. 1943, v CT v Osvětimi II vedena od 7. 5. 1943 (jako Lagrününová Pavla), č. Z 7978, křížek značí úmrtí (datum neuvedeno). Děti Pavlína a Josefa uvedené v evidenci CT Lety: Lagrin František, nar. 18. 10. 1931 (Praha), evidován pod č. 76 od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezen 4. 5. 1943; Lagrin Jan, nar. 7. 3. 1929 (Praha), evidován pod č. 76, od 5. 8. 1942, do Osvětimi odvezen 4. 5. 1943; Lagrinová Marie, nar. 10. 6. 1940 (Praha), evidována pod č. 76, do Osvětimi odvezena 4. 5. 1943; chybí údaje o nejstarší dceři (její jméno TL nezná, viz foto ze s. 117), která není uvedena ani v evidenci CT v Osvětimi II, zatímco ostatní děti Pavlína a Josefa Lagrynových zde uvedeny jsou: František pod č. Z 7284, Jan Z 7283, Marie Z 7979 (viz pozn. č. 18: Nečas, 1992.) Dle údajů TL všechny čtyři děti i jejich matka Pavlína v Osvětimi II zahynuly, zřejmě při likvidaci CT (2.–3. 1944). Za mrtvé byly prohlášeny až řadu let po válce.

44 Z německého *Muselmann*. Tak byli v nacistických koncentračních táborech pejorativně nazýváni vězňové v posledním stadiu života, drasticky a doslova na kost vyhublí, psychicky zlomení, často apatičtí.

poslat, ty nevíš, že ho tam zabijou?' Vzal ten pendrek, začal ju šlehat, říká: 'Utíkej!' On mě zachránil, já jsem se s ní rozešel tam. Kluka nejstaršího vyhnala z baráku, on tam spával na záchodě a tam aj umřel, v zimě, v Osvěncině. [...] Já už jsem s ní nemluvil a teď přišlo – apelplac, nástup, svobodní na jednu stranu, na levo, a ženatí a staří s děckama na druhou stranu.“ Táta říká: „Já jsem teda si stoupl na ty svobodný, naložili nás do vagónu a vezli nás Buchenwald, Mathausen. Za dva dni přišel další transport za náma a my jsme se ptali: 'Co se stalo s těma našima?' 'Všechno to šlo do plynu, celou noc je pálili.' „ [...] Tak kdyby byl s rodinou, taky nežil [...].

JH: *A tvoje maminka, jakou práci dělala v Ravensbrücku?*

TL: Rákos na jezeře [...], voni ten rákos musely sklízet ve vodě, kam až dosáhly, musely jít do toho jezera, zima nezima. Ledviny měla zničený, nemocná byla. Táta byl taky zničený v lágru. A víš, co byl největší paradox? Když dostali na frak Germáni u Stalingradu, tak vězňům v Osvěncině brali krev pro německý lazarety, to už byla krev dobrá. [...], to už nebyla méněcenná rasa. Vo tým se nemluví ani nepíše.

Včera a dnes (Vzpomínka cikána na nacistické lágry)

Na následujících stránkách přetiskujeme písemně zaznamenaný životní příběh českého Roma Leona Růžičky (*1924), bývalého vězně nacistických táborů, jak jej sám zapsal a v roce 1958 zaslal do soutěže Svazu protifašistických bojovníků.¹ Celostátní „Soutěž SPB“ pro vzpomínkové, dokumentační a badatelské práce organizoval SPB od roku 1955,² do roku 2000 se v rámci ní podařilo shromáždit více než 3600 příspěvků (Moulis, Chaloupková, Jožák, 2000: 3-8). Mezi nimi najdeme i několik příspěvků věnovaných pronásledování Romů, mezi jejichž autory patří mimo jiné historik Ctibor Nečas nebo bývalí vězni KT věnující se dokumentaci válečných zločinů a událostí Vlasta Kladivová, Jiří Wehle a Marie Záhejská. Dosud se mezi příspěvateli soutěže podařilo identifikovat dva romské pamětníky, Leona Růžičku (příspěvek z r. 1958) a Josefa Jelínka (příspěvek z r. 1980).

Zde prezentovaný dokument pochází z Národního archivu ČR – Fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha.³ Jde o ručně psaný osmnácti stránkový elaborát, ve kterém Leon Růžička popisuje stručně předválečnou historii svojí rodiny a dále se věnuje líčení svého válečného osudu a směru, který jeho život nabral po roce 1945.

Samotný příspěvek má svoji vlastní historii. Dle textu, přetištěného v týdeníku SPB *Hlas revoluce* v roce 1957, usiloval Leon Růžička o rozsáhlejší písemné zaznamenání svého životního příběhu již dříve (Růžička, 1957). Tato publikace krátkého sloupku v novinách SPB (v rubrice Dopisy a odpovědi) jej možná povzbudila k vypracování delšího textu, který zaslal do soutěže SPB o rok později.

1 Dle razítka na rukopise byl příspěvek doručen 1. 2. 1958. Svaz protifašistických bojovníků vznikl v roce 1951 jako celostátní organizace, na základě postupného slučování (řízeného státem, resp. komunistickou stranou) různých organizací sdružujících odbojáře z 1. a 2. světové války, bývalé vězně koncentračních táborů, jejich pozůstalé a další zasažené osoby, vznikajících na celém území Československa v podstatě hned s koncem druhé světové války. Po vyhlášení federalizace Československa byla proměněna i struktura SPB, od roku 1969 tedy fungoval Český svaz protifašistických bojovníků, Slovenský zväz protifašistických bojovníkov a Československý svaz protifašistických bojovníků (Kroupa, Turek, 1988: 72).

2 Původně vznikla jako slovenská literární-umělecká soutěž s protifašistickou tematikou z iniciativy Zväzu ľudových bojovníkov v roce 1949. Výše uvedená kvantifikace se vztahuje jen na příspěvky archivované, celkem bylo porotou přijato přes 4800 prací (Moulis, Chaloupková, Jožák, 2000: 3-8).

3 Původně (Nečas, 1994: 200) byl uložen v archivu Vojenského historického ústavu Československé armády (po r. 1990 postupně transformován na současný Historický ústav Armády České republiky). Fondy týkající se SPB byly odtud převedeny pod Národní archiv v Praze v roce 1996. (Chaloupková, Sedláčková, Kahuda, 2008).

Z dochované korespondence Svazu vyplývá, že redakce jeho příběh hodnotila pozitivně, a zřejmě i proto byl v roce 1959 zařazen, pod názvem „Bylo nás osma-dvacet“, do výboru z dosavadních příspěvků soutěže, vydaných takto souborně u příležitosti oslav 15. výročí konce druhé světové války (Růžička, 1959). Pro účely této publikace byl Růžičkův příběh ale poměrně výrazně editován. Zůstává zatím otázkou, co Leona Růžičku k nápadu napsat „knihu i svém životě“ (Růžička, 1957) vedlo, a zda s ní později ještě dále nepracoval. Díky dochování rukopisu knihy Housle a kůň, jejímž autorem je jiný Rom (též bývalý vězeň nacistických koncentračních táborů), pocházející z území předválečných českých zemí, ale víme, že se svým nápadem nebyl osamocen. Nabízí se také otázka, zda byl Leon Růžička ve styku např. s jinými romskými členy SPB nebo Romy angažujícími se v otázce odškodnění – např. později ve Svazu Cikánů-Romů – a zda se tedy nemohl znát i se samotným autorem zmíněného textu, Rudolfem Danielem.⁴ Dochované záznamy pamětí, ale i způsobu uvažování těchto dvou lidí jsou mimojiné dokladem o úsilí některých samotných pamětníků o zachování památky tragického osudu Romů v Protektorátu, ale i způsobu sžívání se s novým politickým systémem – jedná se o unikátní písemné prameny romské provenience. Velmi cenné je tedy právě líčení poválečného osudu a zejména způsobu hodnocení vlastního postavení, které v případě Leona Růžičky – jak můžeme soudit z jeho vyjádření z konce padesátých let – výrazně ovlivnila velká důvěra v ideologii KSČ (již se stal po válce členem), a v možnosti, které nové společenské zřízení nabízelo právě Romům pocházejícím z chudších poměrů, jak tomu bylo právě v případě Leona Růžičky. Pozoruhodné je, že Leon Růžička zastával v SPB, resp. místní jednotce Svazu v Kamenných Žehrovicích, funkci „literárního důvěrníka“⁵ – to svědčí o jeho aktivním přístupu k spolkové a obecně společensko-kulturní činnosti.

První dvě části příběhu Leona Růžičky, tak, jak je do soutěže SPB zaslal, byly publikovány později, s mírnými úpravami: v roce 1994 část textu popisující předválečné a zejména pak válečné období uveřejnil Ctibor Nečas spolu s dalšími memoráty romských přeživších koncentračních táborů v Protektorátu Čechy a Morava i mimo něj (Nečas, 1994: 200-203).⁶ Nečasův odkaz na archiv památ-

4 Viz příspěvek Milady Závodské k odhalení autora rukopisu Housle a kůň (Závodská, 2011).

5 NACR, Fond ÚVSPB.

6 V knize převažují texty vzniklé na základě rozhovorů s přeživšími pamětníky, s výjimkou textu Leona Růžičky pocházející z let 1974-1990. Z 31 zde zveřejněných memorátů jich jen 5 vzniklo jako vlastní zápis pamětníků (z poznámek k textům lze usuzovat, že 3 z nich vznikly na popud badatelů-historiků, kteří o vyličení osobního příběhu pamětníka projevíli zájem; úryvky vlastního zápisu též obsahují 2 vyprávění – jako doplnění informací z dopisů pamětníků, zaslaných na základě předchozí badatelovy návštěvy). Text Leona Růžičky pocházející z roku 1958 je tedy výjimečný nejen svým stářím, ale i intencionalitou vyjádření: vznikl jako záměrné písemné vyjádření pamětníka určené široké veřejnosti. Jak již bylo řečeno, podobně jako Leon Růžička zaslal do soutěže SBP svoje vyprávění i Josef Jelínek (jeho příspěvek pochází z roku 1980, ve zkrácené verzi jej též přetiskl Nečas, 1993:

níku odboje ČSA, v tehdejším historickém archivu ČSA, byl též inspirací pro dohledání originálního textu příspěvku Leona Růžičky v archivu SPB v NA ČR a pro pokus o vyhledání dalších obdobných textů psaných Romy pro SPB.

Příspěvek uvádíme tak, jak se dochoval v rukopise, byl jen mírně redakčně upraven,⁷ z dokumentárních důvodů byl v textu zachován např. autorův zápis termínu „cikán“ (viz i název celého příspěvku) i názvy jednotlivých koncentračních a pracovních táborů, kterými v letech 1943–45 prošel.

Komentáře zpracovaly Helena Sadílková a Milada Závodská.

Leon Růžička

Včera a dnes. (Vzpomínka cikána na nacistické lágry)

Jmenuji se Leon Růžička. Narodil jsem se jako deváté dítě⁸ rodině cikána – kotláře Aloise Růžičky. Ale zvláštní tu radosti z takového přírůstku nebylo. A jak pak také. Práce nebyla a což teprve pro cikána. Pro něj bylo jen štvání od vesnice k vesnici. A kdo tehdy cítil s cikánem, že i jemu pod snědou hrudí bije lidské srdce. Co bylo komu do toho, že byla bída i o kůrku chleba, neb holý brambor. A v této době jsem se narodil. Nikým zvláště nevítán. A přece jsem byl dítě, které chtělo žít.

Moji rodiče byli jinak pořádní a poctiví lidé, kteří měli jen tu vadu, že byli cikáni, kterými tehdejší masarykovský režim opovrhoval, a byli ponecháni svému osudu. A oni by tak rádi chtěli pracovat, chtělo se žít a byly tu četné rodiny. Ale za tehdejší situace to nebylo možné. Tak naší rodině nezbylo než putovati od místa k místu a hodně daleko od vesnice.

Já jsem byl již poslední dítě. Moji nejstarší sourozenci byli již výrostkové.⁹ V roce 1930 zemřel otec Růžička. A tak všechny starosti o nás zůstaly na naší dobré mamince. V této době bylo mně již 6 roků. Žili jsme usazeni trvale v Lomu u Mostu. Nejstarší sourozenci měli již založeny své vlastní rodiny. Závistivě jsem pohlížel na své bílé kamarády, kteří chodili do školy a směli se učit. Jak bych rád

160–171) – jeho osobnosti a příběhu, zasluhujícího rozsáhlejšího zpracování, se budeme věnovat v některém z dalších čísel RDž.

7 Úpravy se týkaly pouze pravopisných chyb a členění textu, zropešány byly uvedené zkratky.

8 Leon Růžička se narodil 25. 5. 1924 v Litoměřicích (SOkA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky; Memorial book, 1993b: 842). Byl nejmladším dítětem v rodině (Růžička, 1957).

9 Otázka dohledání ostatních sourozenců Leona Růžičky a případně konkrétnějších informací o jejich životním příběhu zůstává v tuto chvíli stále otevřená. Na základě materiálů, které jsme měly k dispozici a které poskytují různé kusé informace o dalších osobách, lze za sourozence Leona Růžičky s poměrně vysokou pravděpodobností pokládat Františka Růžičku (nar. 6. 6. 1920 v Budíněvsi u Nymburka – SOkA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky) a Marii Růžičkovou (nar. 23. 1. 1918 v Žatci – SOkA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky; Nečas, 1992: 208).

býval zasedl též s nimi do školní lavice. Ale cikánské děti do školy nikde nechtěly.¹⁰ A tak jsem musel již jako malé dítě někdy velmi těžce pracovat. Ale už od mala jsem nechtěl přivykat životu mých rodičů. Toužil jsem stále po něčem lepším. Snil jsem o škole, o prostřeném stole a rozzářeném vánočním stromku, jak jsem o tom slýchal.

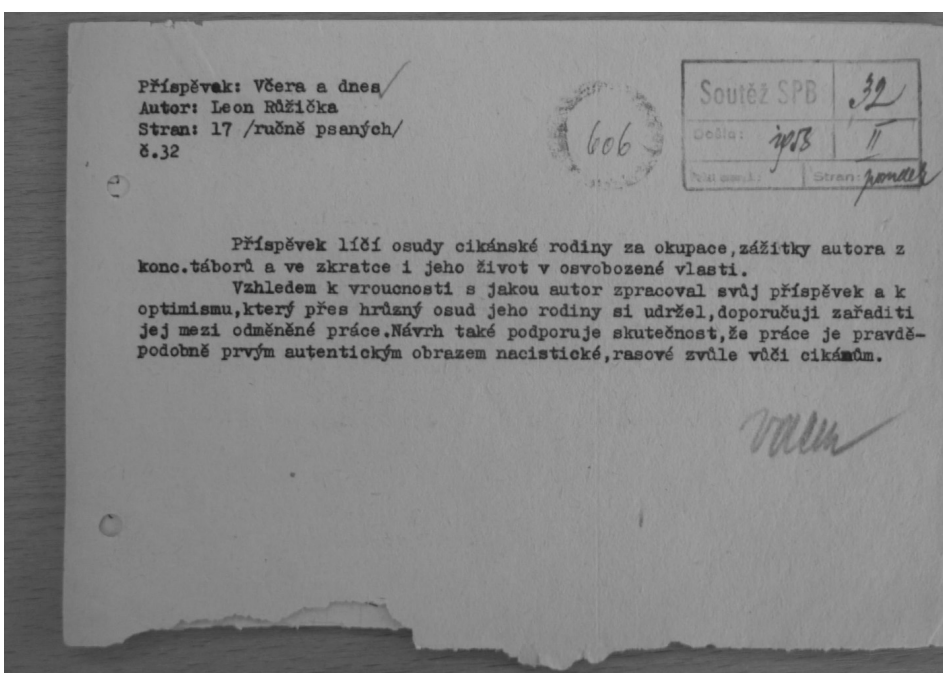
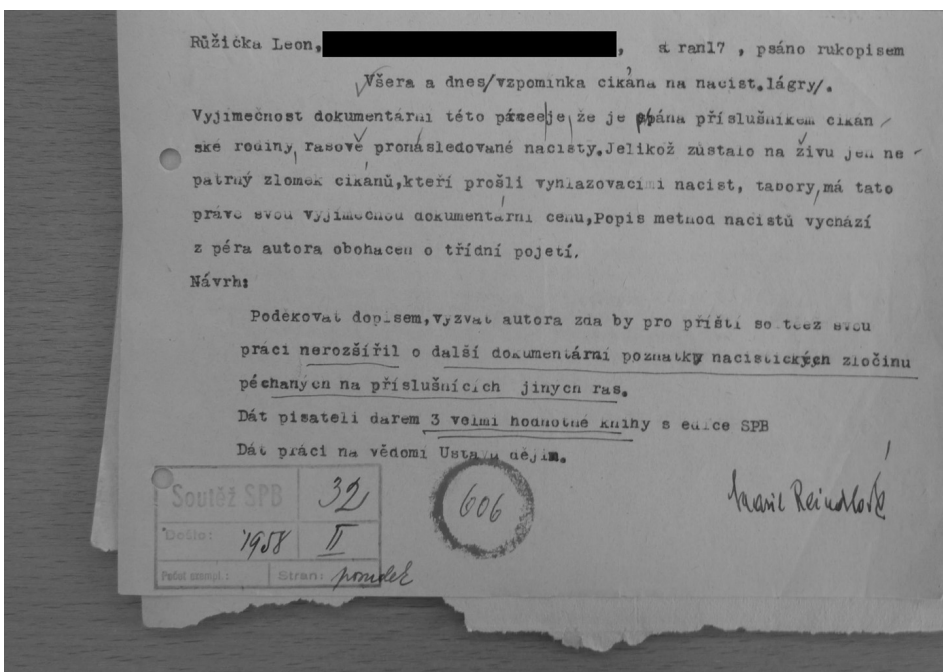
A tak život plynul, až mi bylo 15 let. To už byla na obzoru druhá světová válka. A tehdy si osud zahrál tvrdě s naší rodinou Růžičků. V roce 1939, po obsazení našeho pohraničí fašisty a nacisty, jsme se odstěhovali do Kladna. Naše rodina byla už malá. Byli jsme jen 3 členná rodina. Matka, já a o 2 roky starší bratr. Ostatní sourozenci měli již své vlastní rodiny. Ti žili ponejvíce v Peruci a Slavětíně.¹¹ Pracovali jsme s bratrem u vysokých pecí Poldiny huti. Na naše mládí to byla práce namáhavá. Ruce jsme měli pokryty krvavými puchýři. Potom se ještě jednou setkala celá naše rodina. Ale to již bylo naposledy. A co jsme si tehdy všechno plánovali, jak a co bude, až se zbavíme těch fašistických stvůr. Byl rok 1941. To již Němci začínají hromadně odvázet cikánské rodiny do koncentračních táborů.¹² Tak jsme měli smělé plány do budoucnosti.

10 K situaci vzdělávání romských dětí v první československé republice viz např. Nečas 2005, 2008. Ten uvádí, že ke zprůsnění dohledu (a tedy zvýšení počtu romských dětí zapsaných ve škole) došlo paradoxně po roce 1939, v souvislosti s nařízením o povinném usazení kočovných Romů, přičemž sleduje situaci na Moravě a ve Slezsku, kde bylo ve školním roce 1934-35 zapsáno celkem 359 romských dětí, ve školním roce 1940-1 pak 628 (Nečas, 2008: 79-80). V roce 1942 bylo ovšem na celém území Protektorátu soupísem zachyceno necelých 6000 Romů (Nečas, 1999: 20).

11 V únoru 1941 byli k pobytu v Kladně-Dříně přihlášení (předpokládány) bratr Leona Růžičky František a sestra Marie (přičemž František sem přišel z Peruce a Marie ze Slavětína). Není vyloučeno, že zde v této době bydlel i Leon Růžička, neboť v přihlášce z roku 1942 bez bližší specifikace uvádí, že již v Kladně dříve bydlel. František i Marie se pak po více než roce pobytu z Kladna odstěhovali (v dubnu 1942, „neznámo kam“). Od června stejného roku je již k pobytu v Kladně hlášen sám Leon Růžička. (SOKA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky.)

12 (K dění v Německu viz např. Kenrick a Puxon, 2000: 25-28.) Sběrné nebo internační tábory pro „Cikany“ byly v Německu zřizovány na různých místech již od poloviny třicátých let. První deportace německých Romů, zatím do koncentračních táborů zřízených na území Německa (např. Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen) byly realizovány zejména po r. 1937, v souvislosti s realizací Výnosu o preventivním boji proti zločinnosti (1937; *Grunderlass zur vorbeugenden Verbrechensbekämpfung*). Během roku 1940 byly organizovány první transporty Romů z Německa do Polska, v té době zejména do existujících polských ghett. K obnovení hromadných transportů Romů z Německa do Polska pak došlo až po Himmlerově Osvětimském výnosu z prosince roku 1942. Tentokrát již byly transporty směřovány do Osvětimi-Březinky (první sem dorazil 26. 2. 1943, šlo o vůbec první transport Romů do zdejšího tzv. cikánského rodinného tábora).

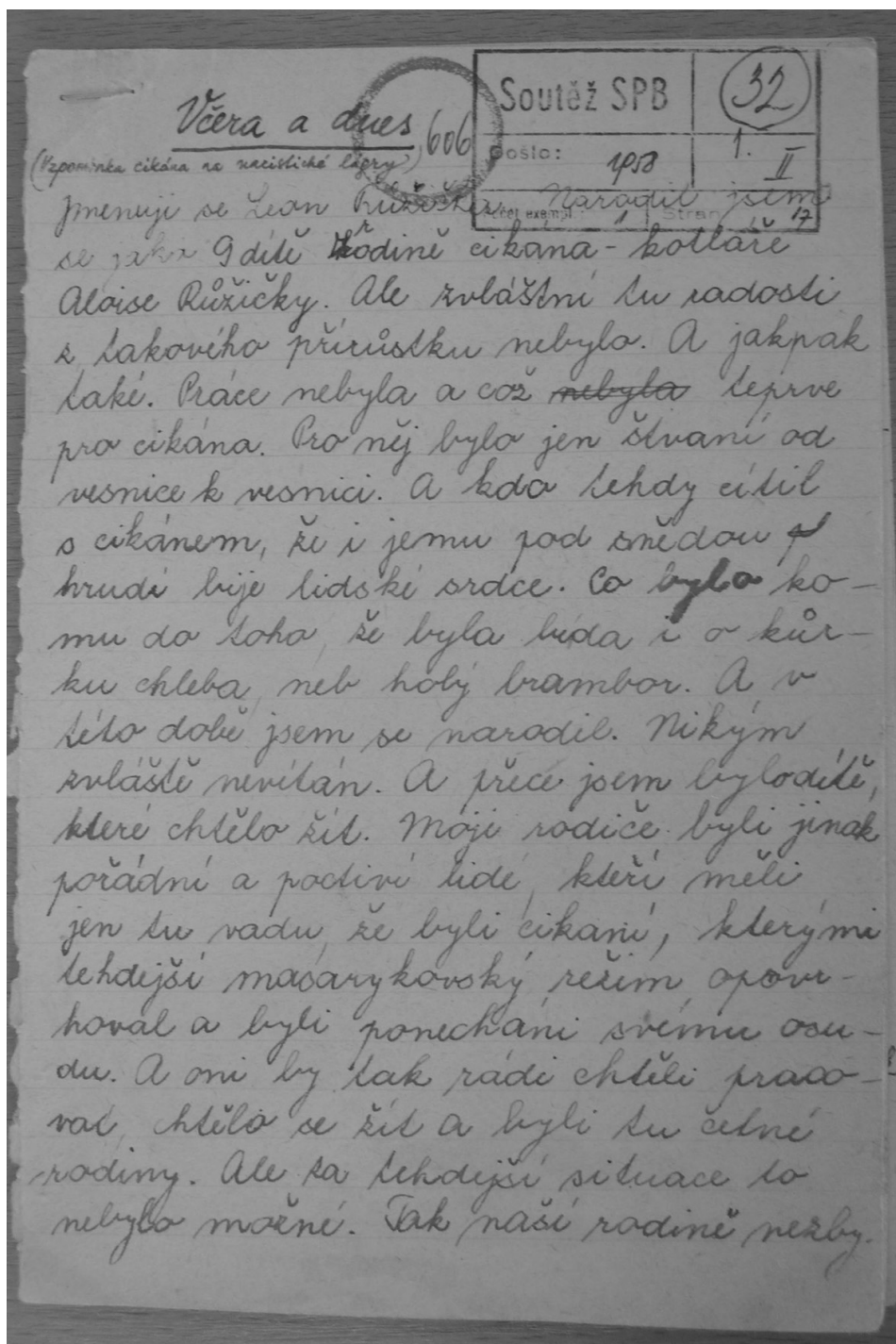
Zůstává otázkou, do jaké míry byli Romové v Protektorátu informováni o dění za západní hranicí Československa. Víme, že jednotlivé skupiny Romů a Sintů, které se po území českých zemí pohybovaly (včetně těch, které do Čech zajížděly z Německa), byly spolu vzájemně v kontaktu (Horváthová, 2005) a na základě vyjádření pamětníků též víme, že se vzájemně o dění u sebe doma informovali. (Někteří) místní Romové byli tedy do určité míry informováni o vývoji v Německu a celkem silně např. vnímali fakt, že v určitém roce se již na území Protektorátu dřívější známé romské rodiny z Německa neobjevily – Jan Ištván uvádí jako přelomový rok 1938 (Ištván, 2009: 2). V textu L. Růžičky též nelze vyloučit zpětnou projekci, resp. (literární) využití/posun později nabytých informací. I v tomto případě však zůstává otázkou, z jakých zdrojů mohl Leon Růžička po roce 1945, resp. v roce 1958 svoje informace o situaci Romů v Německu za nacismu čerpat, aniž bychom podceňovaly možnosti sdílení informací skrze Růžičkovu funkci v byt v místní organizaci SPB.

Z vnitřní korespondence SPB k hodnocení soutěžního příspěvku Leona Růžičky.

NA ČR, Fond UV SPB Praha, karton Soutěž 606 Růžička Leon.

Pro potřeby otištění začerněním znepřístupňujeme údaj o bydlišti L. R..

Rukopis příspěvku Leona Růžického do Soutěže Svazu protifašistických bojovníků, 1958, strana 1 (celkem 18 stran). NA ČR, Fond UV SPB Praha, karton Soutěž 606 Růžicka Leon.

10

Kde jsme byli popisováni a letováni v předloktí levé ruky. Mnohému ruka otekla a bolela. Dostal jsem číslo 21931. To všechno trvalo, než jsme byli všichni holováni do 1/2 5 ráno. Každý jsme se hladu sotva vlekl, řízení byla a nikde nic, čím by jsme se osvěžili. V 5 hod jsme musili na ranní appel, kde jsme se musili seřadit do 5 sloupů a čekali jsme až přijde blokový s SS. A pak nás všechny spočítali, jestli nikdo nechybí a při tom padlo ran a kopanců k ne-
spočítání. Hned po appelu si každý oberkápa vzal 100-200 lidí a hnali nás do práce. A utrpení se sapačalo. Musili jsme dít do vypětí sil a při tom všem rány obušky gumovými a ocelovými a kopance do zesláblého těla. A to už byly i mrtvolky a musilo se odnášet na „krankenrevier.“ V polovinu byla 1/2 hod. přestávka. To nám přinesli ve špinavých sudcích tak sv. „oběd.“ Ale od takového oběda by ubíhala i

Rukopis příspěvku Leona Růžičky do Soutěže Svazu protifašistických bojovníků, 1958, strana 10 (viz komentáře k textu příspěvku, poznámka č. 19 k vězeňskému číslu Leona Růžičky, s. 150).
NA ČR, Fond UV SPB Praha, karton Soutěž 606 Růžička Leon.

Ještě dnes nemůžu na ten osudný den zapomenout. Nedáli jsme se, že to už bude tak brzy. Bylo přesně 6. března 1941,¹³ zrovna jsme vstávali na ranní směnu. Bylo tři čtvrtě na pět ráno. Matka nám připravovala skrovnou svačinu a snídani. Já s Frantou jsme se oblékali. Nic netuše jsme si vyprávěli, co podnikneme tento den, když nás vyrušilo mocné zabouchání na dveře. Polekali jsme se, co se asi děje. Šel jsem otevřít. Sotva jsem odemknul, již mě odstrčí gestapáci. „Tak rychle, rychle, půjdete s námi.“ Krve by se v nás nedořezal, jak jsme se polekali. Frantík povídá: „Proč, co jsme udělali, nebo nás chcete povýšit?“ Ale gestapák mu uťal políček. „Povýšíme tě ty spratku, ale na šibenici.“ Druhý povídá: „Anna Růžičková, půjdete s námi taky.“ To jsme se ještě víc polekali. Prosili jsme, aby ji, starou ženu, ušetřili všeho. Ale matka nechtěla. Její drahé děti, že nemůže opustit, že to stejně není nic platné ty bestie prosit. A tak jsme si směli vzít jen to nejnnutnější a pláčem jsme ani neviděli, když jsme opouštěli náš milý domov. Jak jsme tu byli šťastní, co jsme se tu nasnili do budoucnosti. Ale ty bestie jsou bez citu. Pažbami pistolí nás postrkovali do „antona“. Jaká byla asi bolest mojí maminky, když věděla, kam nás vezou a co nás, její drahé, čeká. Ale při tom byla statečná.

A tak jsme byli odvezeni na kladenskou čtyřku. Tam nás od sebe oddělili a každý jsme museli být jinde. Jaké to bylo hrozné loučení. Nevěděli jsme, jestli se shledáme. Jak jen to bylo strašné, když jsme se loučili. Ale jak loučili. Ani jsme se nesměli naposledy obejmout a rozloučit. Jen jsme musili stát a mlčet, jen oči za nás všechnu tu bolest vyjadřovaly. Ale to nebyla ani celá minuta a již nás odváděli do cel, jako nějaké vrahy. A my přece nikomu nic neudělali. Chtělo se nám žít. A zatím byla vinna jen naše pleť, že se těm lotrům nelíbila. Naše pleť jim byla překážkou, chtěli jí trýznit a vyhubit. A tím začal život vězňů. Naše rodina se již nikdy neshledala. Každý jsme byl zavřen v jiné cele. Setkávali jsme se jen při společném výslechu. A že šéf kladenského gestapa Wiesman¹⁴ vládl krutě svým otrokům, to svědčily rány a modřiny na našich tělech. Kdo takový výslech neprožil, nikdy by nevěřil a věřit nebude, co všechno se odehrává. Poznal jsem,

13 Šlo o rok 1943. Dokládá to mimo jiné záznam v policejní přihlášce Leona Růžičky, kde je v kolonce „přesídlení“ uvedeno k 9. 3. 1943 „Auschwitz“. Jak vyplývá z policejních přihlášek, šlo zřejmě o koordinovanější zatčení Romů na Kladně. Stejný záznam má ve své policejní přihlášce uvedeno i několik dalších Romů. I ty se podařilo v táborové evidenci tzv. cikánského tábora v Osvětimi dohledat (registrování jsou většinou stejné jako Leon Růžička k 11. 3. 1943, všichni v Osvětimi během následujících měsíců zahynuli): František Růžička (2. 1. 1939 – 25. 6. 1943), Jan Růžička (3. 5. 1912 – 13. 11. 1943), Jan Růžička (23. 8. 1924 – 22. 4. 1943), Josef Růžička (19. 12. 1907 – 28. 6. 1943), Karel Růžička (3. 4. 1918 – 27. 1. 1944). (SOka Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky; Memorial book, 1993b: 842, 846, 1158). Tábor v Osvětimi Brezince byl budován od roku 1941 jako pobočný tábor hlavního tábora v Osvětimi, výstavba budoucího tzv. cikánského tábora v sektoru B II e začala až koncem roku 1942 (Kladivová, 1994: 27–28) a jako první do něj byli transportováni Romové z Německa v únoru roku 1943, kdy byl tábor ještě nedokončený (Nečas, 1993: 28). K chronologii transportů Romů z Protektorátu (viz též pozn. č. 11). Den a měsíc zatčení přesně odpovídají: výše zmíněný Josef Růžička má ve své přihlášce uvedeno k 6. 3. 1943 „odveden četnictvem“ (SOka Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky).

14 Harald Wiesman působil ve funkci SS – *Obersturmführer* resp. *Hauptsturmführer* na *Aussendienststelle Kladno* – nepřetržitě 1939–1945 (Sládek, 1986: 402, podrobněji Krůta, 2004).

jak stateční jsou při tom všem vlastenci a soudruzi. Všichni jsme si asi tehdy mysleli, kdo asi přežije to všechno, co čeká a dožije se dne svobody. Každý jsme přál smrt fašismu. Co nás čeká? Mauthausen, Terezín, Buchenwald, Osvětim – jména tak strašná. Při jednom takovém „výslechu“, jsem byl surovým gestapákem udeřen do obličeje. Padl jsem hlavou na zeď. Z úst a nosu mi tekla krev. Cítil jsem, že mám vyražený zub. Ale neplakal jsem, jen jsem měl srdce plné nenávisti k fašistům. Když jsem se trochu vzpamatoval, dostal jsem bití a kopanců, až jsem v mdlobě padl na zem. Oni mi polili vodou a vhodili do cely. Potom jsem byl odsouzen. Osvětim. Tak mě čekal koncentrák.

10. března 1941¹⁵ jsem nastoupil na cestu do Osvětimi. V tom hrozném transportě převládali většinou dělníci a komunisté, muži, ženy ba i děti. Ano, to byla tehdy ta jejich politika. Dělník šel trpět do koncentráku a jeho děti sloužit za pokusné králíky. Zatím páni továrníci a statkáři bohatli a vydírali z dělníka poslední haléř. Jejich stoly se prohýbaly lahůdkami a dělník byl rád, když měl namazaný chleba. Tak náš transport dospěl k Osvětimi.¹⁶ A tam, jaké to bylo shledání. Tam jsem se setkal s rodinami svých sourozenců. Ale to bylo setkání. Tak jsme všichni, jen matku jsem marně hledal. Bylo nás i s dětmi 28 lidí, z toho 13 dětí. Sestra Terezka byla zoufalá. Nemohla mít děti. Po šestiletém manželství podnikla těžkou operaci. A teď, kdy se její sen splnil a za 3 měsíce by se dítě narodilo, šla vstříc smrti.¹⁷

15 Šlo o rok 1943, den a měsíc zaznamenává přesně (vzhledem k údajům v policejní přihlášce a datu registrace v Osvětimi-Březince). (SOKA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky; Memorial book, 1993b: 842). Viz též pozn. č. 13.

16 Romové z Protektorátu byli do Osvětimi transportováni buď jednotlivě, nebo hromadně, hromadné transporty převažovaly (Nečas, 1993: 13). Menší část protektorátních Romů byla odvezena v tzv. transportech asociálů do hlavního tábora v Osvětimi (mezi lety 1942–43, celkem 244 Romů; viz přehled transportů tzv. asociálů do Osvětimi – Klavivová, 1993: 20). Většina Romů z Protektorátu byla do Osvětimi transportována v roce 1943, v důsledku Himmlerova rozkazu z prosince 1942. Tyto transporty již mířily do tábora v Osvětimi-Březince (Auschwitz-Birkenau), a Romové v nich zařazení byli umísťováni do zdejšího tzv. rodinného cikánského tábora, vybudovaného v sektoru B II e. Chronologii a složení transportů z Protektorátu do Osvětimi-Březinky rekonstruoval Nečas (Nečas, 1993:13): první transporty byly realizovány 7., 8., 11. a 19. 3. 1943 (hromadná deportace Romů z Protektorátu, kteří dosud nebyli internováni v protektorátních cikánských táborech v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu) – do těch byli zřejmě zařazení i členové rodiny Leona Růžičky; dále 7.5.1943 (hromadný transport vězňů tábora v Letech u Písku a moravských Romů ponechaných dosud na svobodě, resp. vyjmutých z březnových hromadných transportů), 22.8. 1943 (hromadný transport vězňů tábora v Hodoníně u Kunštátu); několik skupin protektorátních Romů bylo dále zařazeno i do dvou transportů asociálů z 19.10.1943 a 28.1.1944; Romové ze Sudet a okupovaného pohraničí byli do Osvětimi-Březinky transportováni hromadným transportem 17. 3. 1943, někteří sem byli zavlečeni s transportem Romů z Německé říše 14. 3. 1943 nebo s transportem Romů z Rakouska 9. 4. 1943 (Nečas, 1993: 14) – mezi nimi lze případně též předpokládat některé z příbuzných L. Růžičky, vzhledem k místu bydliště na hranici Protektorátu, resp. původnímu bydlišti na území přičleněnému k Německé říši.

17 V evidenci vězňů cikánského tábora v Osvětimi se kromě Leona Růžičky zatím podařilo dohledat pouze jeho (přepokládanou) sestru Marii Růžičkovou. Ta byla v táboře evidována pod číslem 9515, v táborové knize k ní však nejsou uvedeny žádné další poznámky. Lze pouze odhadovat, že byla spolu s několika dalšími Romy z Protektorátu do evidence zapsána až po 16. 10. 1943 (SOKA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky; Memorial book, 1993a: 638), Nečas uvádí jako datum jejího příchodu do tábora v Osvětimi-Březince 19. 10. 1943 (Nečas, 1992: 50, 208).

Hned po dojetí vlakem na nás čekali dvěma řadami SS se psy, až do Bürkenau. Přišel ten krutý velitel, ten lidský vyvrhel a dal rozkaz: „Všichni ven a postavit se do trojstupu jako vojáci!“ Ale než se všichni srovnali, tak jich SS mnoho pomlátili, protože moc málo nás rozumělo německy. A tak jsme každý šel, plno slz a vzteku a nejmíc bylo dětí. Po půl hodině došli jsme ku bráně, kde už čekali „lágršucové“, „blokoví“, „štubidincové“. ¹⁸ Tam vyrvali matkám děti. Jaký to byl hrozný pohled, když matky zápasily s SS o své děti, od kterých je chtěli odloučit. Viděl jsem, i jak sestra Fanda zápolí, když jí chtěli vyrvat děti. Do jednoho vrazila, až zavrával. Ale to jí přišlo draho. Hned po ní SS začal střílet. Tak to byla první mrtvá naší rodiny. S ní zahynulo i jedno dítě. Tehdy jsem si myslil, že to nepřežiji. Ani jsem pro slzy neviděl. Co nás převzali, odešli s námi do jednoho z dřevěných baráků. Tam jsme se musili všichni do naha svléknout a šli jsme do druhého baráku, kde byla tzv. „koupelna“. Tam nás ostríhali dohola a musili jsme jít pod studenou sprchu. Však to nebylo nic příjemného, venku byla zima a mráz a my jsme se musili koupat ve studené vodě. Každý jsme se trásl zimou. Nejdříve šly ženy, děti a pak muži, a to už jsme se žádný se svými drahými neshledal. Po tzv. koupeli byla fronta na oblek. Jeden za druhým jsme dostávali kabát, kalhoty, košili (někdo ne) a dřeváky. Každý jsme to vzal a utíkali jsme na 5. blok, kde jsme byli sepisováni a tetováni na předloktí levé ruky. Mnohému ruka otekla a bolela. Dostal jsem číslo Z21.931. ¹⁹ To všechno trvalo, než jsme byli všichni hotovi, do půl páté ráno. Každý jsme se hladý sotva vlekl, žízeň byla a nikde nic, čím bychom se osvěžili. V pět hodin jsme musili na ranní appel, kde jsme se musili seřadit do 5-ti stupu a čekali jsme, až přijde blokový s SS. A zas nás všechny spočítali, jestli někdo nechybí, a přitom padlo ran a kopanců k nespočítání.

Hned po appelu si každý oberkápo ²⁰ vzal 100-200 lidí a hnali nás do práce. Utrpení se započalo. Musili jsme dít do vypětí sil a přitom všem rány obušky gumovými a ocelovými a kopance do zesláblého těla. A to už byly mrtvolý a mu-

18 „Blokový“ (*Blockältester*) – vedoucí bloku, tj. jednotlivých dřevěných baráků, kde byli vězňové ubytováni; „Štubidincové“ („štubový“, *Stubendienst*) – pomocník blokového; „Lágršuc“ (zřejmě *Schutzhaftlagerführer*) – táborový velitel (tj. velitel jednotlivých sekcí celého táborového komplexu v Osvětimi-Březince); k termínům používaným pro jednotlivé funkcionáře v osvětimském táboře včetně vězeňské samosprávy – viz Kalibová, 1994: 116; Nečas, 1999: 126-128.

19 Dle tzv. táborových knih byl Leon Růžička registrován pod číslem 1931. V táborové evidenci je Leon Růžička uveden jako Leopold (Memorial book, 1993b: 842), v Nečasově edici téhož pramene pod jménem Leoš (Nečas, 1992:112; Nečas ve své edici převáděl zpět do českého jazyka poněmčená křestní jména). V evidenci vězňů cikánského tábora v Osvětimi-Březince (Memorial book, 1993b: 842) byl zaregistrován 11. 3. 1943.

V rukopisu soutěžního příspěvku Růžička uvedl jako svoje táborové číslo 21931, nad něj bylo později vepsáno Ž (buď samotným autorem nebo pozdějšími editory; v publikovaném příspěvku z roku 1959 editoři jeho číslo uvedli jako 21931 – Růžička, 1959). Dle Nečase četl Růžička svoje číslo Z 1931 záměnou písmene Z jako 21931 (soukromá korespondence, 9. 6. 2014). Viz též faksimile rukopisu na s. 147.

20 „Oberkápo“ (*Oberkapo*) – vedoucí kápo, typ funkce dohlázele nad pracovními četami vězňů (*Oberkapo, Kapo, Unterkapo, Vorarbeiter* – předák), funkce dohlázele nad pracovními skupinami zastávali tzv. vězeňští funkcionáři; k termínům používaným pro jednotlivé funkcionáře v osvětimském táboře včetně vězeňské samosprávy – viz Kalibová, 1994: 116; Nečas, 1999: 126-128; Tancoš, Lužica, 2002: 38.

silo se odnášet na „krankenrevier“²¹. V poledne byla půl hodinová přestávka. To nám přivezli ve špinavých sudech tzv. „oběd“. Ale od takového oběda by utíkala i prasata, a patřilo to lidem. Byla než voda, neslaná, a v ní plaval burgán. Dělali jsme do šesti hodin večer. V sedm hodin byl appel. Ten trval tak dvě hodiny. Šli jsme na blok, kde jsme dostali večeři. Byl to čaj z kopřiv a na osm mužů 1 chléb, který měl sotva půl kilogramu váhy. Po večeři, to bylo tak v půl jedenácté jsme šli spát na kavalce nebo pryčny, dva muži na jednom. Přikrývka byla též jedna. A tak šly pořád dni dál. Práce do úpadu, hlad, bití, týrání, vši, blechy, nemoci a mrtvolky. Před mými zraky umírali moji milí. Potom to byl lágr Birkenau. V Osvětimi jsem strádal půl roku.²²

Potom jsem byl transportován do Buchenvaldu.²³ Tam jsme lámali ve skále kámen. Po práci jsme museli vynést 200 m nahoru nejméně dvacet kilogramový kámen. Zažil jsem i nálet na Buchenvald. Bylo to přesně poledne. Byly bombardovány SS kasárny, kanceláře, brána a krematorium.²⁴ Tam jsem byl sedm měsíců. Odtamtud jsem byl odvezen do Dory.²⁵ Tam se dělala továrna ve skále v podzemí, kde nejvíce vězňů zahynulo. Tam však bylo přeplněno, a tak musili někteří vězni zase jinam. A zase mezi nimi já. Teď přišel na řadu Harzung. Tam se jezdilo do té samé práce nákladním vlakem. Odtamtud jsem byl transportován do Erlichu. Tam jsem strávil do února 1945. Potom jsem byl v Bergenu. Po osvobození tábora jsem se vrátil do vlasti.²⁶

21 *Krankenrevier* („revír“) – vězeňská nemocnice umístěná přímo v areálu tzv. cikánského tábora (k termínům používaným pro jednotlivé budovy v osvětimském táboře – viz Kalibová, 1994: 116; Nečas, 1999: 125)

22 Dle záznamů v táborové knize byl Leon Růžička 4. 4. 1943 přemístěn do hlavního tábora v Osvětimi (značeno „Au“; Memorial book, 1993b: 842). Dle Nečase během dubna 1943 došlo k přesunu dvou skupin vězňů z cikánského tábora do hlavního tábora v Osvětimi (4. 4. a 12. 4.), v lednu 1944 byla část z těchto mužů vrácena zpět do cikánského tábora v Březince, ostatní pak byli za několik týdnů (spolu s dalšími vězni z tzv. cikánského tábora v Březince) deportováni do Buchenwaldu nebo Flossenbürgu (Nečas, 1992: 29–30).

23 (Viz výše.) Do tábora v Buchenwaldu byl Leon Růžička dle Nečase (1992: 112), pracujícím i s dalšími prameny mj. z fondů Státního muzea v Osvětimi-Březince, transportován 15. 4. 1944 (viz výše), spolu s dalšími 183 Romy z Protektorátu. Celkem bylo v tento den do Buchenwaldu deportováno 883 vězňů cikánského tábora v Osvětimi-Březince (Nečas, 1994: 32).

24 K bombardování tábora došlo 24. 8. 1944, během útoku americké armády na nedalekou továrnu na zbraně. Leon Růžička byl z tábora přesunut zřejmě na konci roku 1944. Tábor byl americkou armádou osvobozen v dubnu 1945.

25 Koncentrační tábor Mittelbau u Nordhausenu (uváděný též jako Mittelbau-Dora nebo Nordhausen-Dora), původně budovaný (od roku 1943) jako pobočka tábora v Buchenwaldu. Vězni zde pracovali na výstavbě továren, kde byly vyráběny rakety V1 a V2. Patřilo k němu až 40 dalších pobočných táborů, mezi nimi tábory v Harzungenu a Ellrichu (viz níže v textu).

26 Koncentrační tábor v Bergen-Belsenu byl osvobozen 15. 4. 1945. Svědectví o podmínkách v tomto táboře, o jeho osvobození britskými vojáky a následné péči o bývalé vězně před tím, než se mohli vrátit do svých domovů, zachytila ve své knize i další bývalá romská vězenkyně tohoto tábora, rakouská Romka Ceija Stojka (Stojka, 2008: 43–55; německý originál knihy byl publikován v roce 1988). Stejně jako Leon Růžička, i Ceija Stojka (nar. 1933) byla zavlčena do cikánského tábora v Osvětimi v roce 1943. V táborové knize je uvedena jako Margit Stojka, pod číslem 6399 (Memorial book, 1993a: 438). Z táborové evidence sice nelze určit přesné datum, kdy byla její rodina v Osvětimi-Březince internována, nejpravděpodobněji to bylo ovšem během března 1943 (viz Kladiřová, 1994: 32–33). Z Osvětimi-Březinky byla později deportována do koncentračního tábora v Ravensbrücku (hromadný transport romských žen

Tam jsem marně hledal někoho z rodiny. Zůstal jsem sám. Jak to bylo hrozné. Plakal jsem nenávistí na válku. Tolik jsem ji nenáviděl. Všech dvacet sedm členů naší rodiny, z toho třináct dětí a naše dobrá matka, všichni byli obětí války, buď zahynuli v plynu nebo nelidským týráním. Já sám jsem byl nemocen a trvalo několik měsíců, než jsem byl úplně zdrav. A ne docela.

V roce 1946 jsem byl povolán na vojnu. V roce 1947 jsem se dobrovolně přihlásil na jednoroční brigádu, pomoci našim dolům. Zvykl jsem si na šachtu i havíře, mé druhy v práci, a srostl jsem s hornickým životem.²⁷ Na dole jsem poznal Irenu Ševčíkovou, dceru horníka (který tam odpracoval plných 40 let). V lednu 1948 jsem se s ní oženil. Po skončení vojny jsem se rozhodl, že zůstanu natrvalo horníkem. Jak jsem si tu práci černou zamiloval. I soudruzi havíři si mě oblíbili a měli mě rádi jako já je. Ta hrozná minulost zůstala za mnou jako hrozný sen, na který nikdy nezapomenu. V srpnu 1948 se nám narodil prvorozený syn Leoš. Jaká to byla tehdy radost. Co jsme se na něho natěšili. Koncem roku 1948 jsem se stal kmenovým zaměstnancem dolu Nosek v Tuchlovicích.²⁸ Tam mě soudruzi přijali mezi sebe. Zvolili mě i do závodní rady. Byl jsem předseda kulturní masové komise. To jsem dělal dva roky. Velice jsem si toho vážil. Velice jsem byl soudruhům zavázán, protože oni pod vedením naší vlády a velké KSČ mě zařadili do svého života. Začal jsem žít životem, o kterém jsem si kdysi jako chlapec sníval.

To jsme již měli další přírůstky rodiny. V roce 1950 se narodila dceruška Aňa. V roce 1952 syn Vladimír, který zemřel na dáivý kašel na Bulovce v Praze. Byly mu teprve čtyři měsíce. Ale krutá rána to byla pro nás. Přeci jen to bolí, i když je dětí víc. A my máme rádi děti. V roce 1954 přišla další dceruška Marie – i tu jsme s velikou láskou přijali. Poslední syn Aleš se narodil v roce 1956.

Od roku 1954 jsem byl přijat za člena velké KSČ. Jak jsem na to hrdý. Pro mě to znamená všechno a jsem za to vděčen naší lidové vládě a straně KSČ. Co jsem býval v tak opěvované buržoasní republice? Zášlapán v blátě, z čehož nebylo východiska. A dnes? Jsem právoplatným občanem našeho demokratického státu. Jsem členem výboru KSČ dolu Nosek. Třetí rok zastávám funkci soudce z lidu u lidového soudu v Novém Strašecí.²⁹

do Ravensbrücku byl vypraven 15. 4. 1944, tedy ve stejný den jako výše zmíněný transport romských vězňů do Buchenwaldu – Nečas, 1993: 32) a dále do Bergen-Belsenu (Stojka, 2008).

27 Dle dřívějšího vyjádření nastoupil Leon Růžička na brigádu přímo do dolů na Kladně (Růžička, 1957).
28 V Dolu Nosek pracoval Leon Růžička jako střelmistr (Růžička, 1957). Toto důlní pracoviště bylo historicky nejmladším a nejmodernějším dolem Kladenského revíru – důl začal být hlouben rozhodnutím Pražské železářské společnosti r. 1941 a těžba na něm trvala přes půl století, až byla ukončena v r. 2002. Důl nesl v historii několik názvů – založen byl jako Důl Jaroslav Preiss, v roce 1946 překřtěn na Důl Václav Nosek, později změněn název na Důl Nosek, až byl v roce 1991 ještě jednou přejmenován – na Důl Tuchlovice, a jako takový po vytěžení uzavřen (společně s dolem Schöller v Libušíně) k 31. 3. 2002.
29 Dosud neřešená otázka (vývoje) postoje Romů ke komunistickému režimu, a např. jejich zapojení do mechanismu legitimizace moci KSČ, resp. formy resistance vůči ní, je téma, kterým se autorky komentáře ve svém studiu dále zabývají. K motivaci možné revize výrazně vstřícných postojů během šedesátých a osmdesátých let mezi Romy viz např. Giňa, 2013, zejm. s. 291, 294–6, 300. S tématem též úzce souvisí výzkum způsobu interpretace politických změn v roce 1948, (dis)kontinuit postojů a přístupů k Romům jako menšině a emické reflexe s nimi souvisejících proměn společenského klimatu.

Byl jsem dvakrát vyznamenán. Jednou hned na vojně a podruhé na závodě. Dostal jsem vyznamenání za pracovní obětavost. Mají mě všude rádi. Moje děti to mají lepší. Ty neví, co je hlad a bída. Dvě chodí do školy, jsem zaměstnán jen já a žijeme dobře. Jsme všichni dobře ošaceni a děti dostanou vše, co potřebují. Máme hezký byt. Koupil jsem rodině televizor. O tak pěkném životě jsem ani nesníval. Když si vzpomenu na léta předešlá a na hrůzy koncentráků, nechci tomu ani věřit, že jsem všechno přežil a dočkal jsem se šťastného života.³⁰ Teď jsem vděčen manželce Ireně, že při mně stojí a ve všem mi pomáhá. Jak se nám pěkně žije. Náš život je radostný. Chci se přičinit o posílení míru. Nechtěl bych vidět znovu umírat rodinu běsněním války. Přeji dětem svým i na celém světě, aby stále zářily na jejich tvářích úsměvy. Ale co na západě, my žijem v míru a budování, a oni nám chystají ty nejhroznější zbraně. Kdy konečně přestanou s tou myšlenkou hromadně vraždit lidstvo? My se jich nebojíme. Válka již nesmí být a ohrožovat životy nevinných. Válečné peklo je strašné. Nechtěl bych ho znovu prožívat. Psal jsem příběh svého života. Ten život minulý byl zlý. Je mi takovou připomínkou, abych pevně stál na stráži ohroženého³¹ míru.

Prameny

Národní archiv ČR, Fond Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků, Praha, karton Soutěž 606 Růžička Leon, a další kartony – nepracované

SOKA Kladno, fond: okresní úřad Kladno, policejní přihlášky.

30 Za důležité považujeme zdůraznit právě nemateriální stránku nově nabytého „šťastného života“, který zde Leon Růžička tolik vyzdvihuje. Z textu psaného pro *Hlas revoluce* ještě výrazněji zaznívá důležitost pocitu (jistě subjektivně vnímaného, ovšem na základě autentických životních zkušeností – zde právě v kontrastu s postavením vlastní rodiny v době první Československé republiky) bezprecedentního přijetí v „nové“ společnosti: „[...] Byl jsem dvakrát vyznamenán, jednou na vojně a jednou v závodě. Byl mi udělen řád za pracovní obětavost. [...] Těšíme se vážnosti a úctě. Byl jsem zvolen za člena lidového soudu v Novém Strašeci, a lidé jsou se mnou spokojeni. [...]” (Růžička, 1957; zvýraznila HS; srovnej viz začátek příspěvku: „Práce nebyla a což teprve pro cikána. Pro něj bylo jen štvání od vesnice k vesnici. A kdo tehdy cítil s cikánem, že i jemu pod snědou hruď bije lidské srdce. Co bylo komu do toho, že byla bída i o kůrku chleba, neb holý brambor.“) Je otázkou, jak byli lidé jako Leon Růžička v lokální společnosti skutečně přijímáni, resp. jak by svůj vztah k nim popisovali neromští účastníci tohoto „přijímání“, nicméně víme, že KSČ ještě na začátku padesátých let celkem otevřeně poukazovala na přetrvávající stereotypy ve vztahu většinových členů společnosti k Romům a nutnost tyto odstraňovat, nazývající je „zbytky rasové diskriminace“ – viz např. Úprava poměrů osob cikánského původu, např. ustanovení 2, 4 a 5. K tématu vztahů majoritní společnosti k Romům viz též Spurný (2011: 238–282).

31 Editováno, v původním textu „na stráži ohrožujícího míru“.

Literatura

- GIŇA, Andrej. 2013. *Patív. Ještě víme, co je úcta*. Vyprávění, úvahy, pohádky. Triáda, Praha.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. In: *Romano džaniben* 2005 jevend, s. 63-84.
- Inventář: fond 1063 – SPB-UV Praha, ÚVSPB (1945) 1951-1969*. Zpracovali Chaloupková, Maria, Sedláčková, Monika, Kahuda, Jan, Praha, 2008.
- IŠTVÁN, Jan. In: HAJSKÁ, Markéta (ed.). 2009. *(Ne)bolí. Metodická příručka pro učitele. Jak vyučovat o genocidě Romů za druhé světové války*. Člověk v tísní, Praha. Samostatná příloha na CD ROMu, 4 s.
- KENRICK, Donald, PUXON Grattan. 2000. *Cikáni pod hákovým křížem*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- KLADIVOVÁ, Vlasta. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci.
- KROUPA, Vlastislav, a Jan TUREK. 1988. *Český antifasismus a odboj*. Slovníková příručka. Naše vojsko, ČSPB, Praha.
- KRŮTA, Václav. 2004. Personální obsazení kladenské služby německé tajné státní policie (Gestapa). In: *Slánský obzor 2004/12*, s. 79-96.
- LUŽICA, René a Július Tancoš. 2002. *Zatratení a zabudnutí*. Iris, Bratislava.
- Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Ksiega pamieci: Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch: Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*. 1993a. Vol. 1. Panstwowe Muzeum w Oswiecimiu, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, München, New York.
- Memorial Book: The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Ksiega pamieci: Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch: Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*. 1993b. Vol. 1. Panstwowe Muzeum w Oswiecimiu, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, München, New York.
- MOULIS, Miloslav, Maria CHALOUPKOVÁ a Jiří JOŽÁK (eds.). 2000. *Od-kaz pro budoucnost. 45 ročníků soutěží vzpomínek a historických prací*. MOČR – Avis. Praha.
- NEČAS, Ctibor. 1992. *Aušvicate hin khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince*. Masarykova Univerzita, Brno.
- NEČAS, Ctibor. 1994. *Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno, Matice moravská.
- NEČAS, Ctibor. 2008. *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Brno, CDK.

- RŮŽIČKA, Leon. 1957. Takový byl můj život. *Hlas Revoluce* 10, č. 10 (1. 9. 1957), s. 8.
- RŮŽIČKA, Leon. 1959. Bylo nás osmadvacet. In: HOLEČEK, Vojtěch a Zdeněk KOŇÁK (eds.). *Hvězdy svobody*. Četba 1960. Svaz protifašistických bojovníků, Naše vojsko, Praha, s. 60-62.
- SLÁDEK, Oldřich. 1986. *Zločinná role gestapa*. Naše vojsko, Praha.
- SPURNÝ, Matěj. 2011. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, Praha.
- STOJKA, Cejja. 2008. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Argo, Praha.
- ZÁVODSKÁ, Milada. 2011. Rukopis Rudolfa Daniela „Housle a kůň“ – příspěvek k problematice autorství. In: *Romano džaniben* 2011, 2, s. 100-114.

Romano džaniben – 20. Ročník – 1/2013

Časopis romistických studií

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2013.

Finančně též podpořila FF UK.

Vydává o.s. Romano džaniben

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktorky: Zuzana Pokorná, Lada Viková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.; Mgr. Pavel Kubaník; PhDr. Arne
B. Mann, CSc.; Mgr. Helena Sadílková, M.A.; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys.
Peter Wagner, Ph.D.; PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Odborná poradní a konzultační skupina:

Mgr. Attila Agocs; PhDr. Štěpán Balík, Ph.D.; Mgr. Michael Beníšek; Matyáš Binder;
Doc. PhDr. Stanislav Bohadlo, CSc.; Mgr. Zuzana Bodnárová; Mgr. Ivo Buzek, Ph.D.;
Dr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Pavla Čevelová; Celia Donert, Dr.; Dr. Viktor Elšík,
Ph.D.; Dr. Christiane Fennesz Juhasz; Lászlo Fosztó, Ph.D.; Mgr. Milan Fujda, Ph.D.;
Petra Gelbart, M.A.; Dr. Jan Grill; Mgr. Markéta Hajska; Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter
Halwachs; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Tomáš Hrustič, Ph.D.; PhDr. PaedDr. Karol
Janas, Ph.D.; PhDr. Anna Jurová, CSc.; PhDr. Zuzana Jurková, Ph.D.; Mgr. Jan
Křivan; Bernard Leblon; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka; doc. PhDr. Dušan Lužný, Dr.;
PhDr. Arne B. Mann, CSc.; Elena Marushiaková, Ph.D.; Mgr. Marta Miklušáková;
Mgr. Kamila Mrázková, Ph.D.; prof. Ctibor Nečas; Doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.;
Tibor Pintér, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D., Vesselin Popov, Ph.D.; PhDr.
Anna Rácová, CSc.; Mgr. Lukáš Radostný; Mgr. Karolína Ryvolová; Mgr. Lucia
Segřlová, Ph.D.; Mag. Dr. Barbara Schrammel-Leber; Mgr. Tamah Sherman, Ph.D.;
PhDr. Jaroslav Skupnik, Ph.D.; Prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.; Mgr. Marián
Sloboda; Mgr. Hana Synková, Ph.D.; PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.; Doc. PhDr.
František Vrhel, CSc.; PhDr. Renata Weinerová, CSc.; PhDr. Eva Zdařilová

Sazba a obálka: Petr Teichmann

Tisk: Centa Brno

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6.1994.